

D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark

En studie i D.G. Monrads kirkepolitiske arbejde i perioden 1842-1863

Nicolai Røge

Indleveret til bedømmelse som prisopgave ved
Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet den 10. januar 2020

Indholdsfortegnelse

1. INDLEDNING	1
1.1. Tese.....	1
1.2. Metode.....	3
1.3. Afgrænsning	5
1.3.1. Tidsmæssig afgrænsning.....	5
1.3.2. Emnemæssig afgrænsning.....	6
1.3.3. Tekstmæssig afgrænsning.....	6
1.4. Afhandlingens forskningsmæssige baggrund.....	8
1.4.1. Afhandlingen i Monradforskningen.....	8
1.4.2. Forskningens behandling af forholdet mellem kirke og stat.....	9
1.5. Struktur	11
FØRSTE HOVEDDEL:	
DET 19. ÅRHUNDREDES TEOLOGI OG KIRKELIV I DANMARK	12
2.1. Tre kirkelige stridsemner.....	13
2.1.1. Kirkekampen.....	14
2.1.2. <i>Ekskurs</i> : Grundtvig og grundtvigianerne.....	24
2.1.3. Alterbogsstriden.....	26
2.1.4. Baptistsagen	32
2.2. Den historiske baggrund for Monrads kirkepolitiske virke	39
2.2.1. Schleiermacher i Danmark.....	42
2.2.2. Schleiermacher og Monrad	43
2.2.3. Schleiermachers mulige påvirkning af Monrads kirketænkning	50
2.3. Opsummering.....	54
ANDEN HOVEDDEL:	
D.G. MONRAD	56
3.1. Tiden før grundloven.....	56
3.1.1. Kirkepolitiske tanker i <i>Flyvende politiske Blade</i>	56
3.1.1.1. “Forordning af 13 Januar 1741 om Gudelige Forsamlinger” (1842).....	57
3.1.1.2. “Om Retten til at udtræde af Statskirken” (1842).....	65
3.2. Grundlovsarbejdet.....	74
3.2.1. Kirkeforfatningsspørgsmålet i det tidlige statsrådsarbejde.....	75
3.2.2. Cirkulæret af 9. maj 1848	79
3.2.3. Det videre arbejde – herunder cirkulæret af 7. oktober 1848	84
3.2.4. Det grundlovsforberedende arbejde	90
3.3. Grundlovens kirke- og religionsparagraffer	94
3.4. Tiden efter grundloven.....	101
3.4.1. Monrads kirkelige engagement i Folketinget.....	103
3.4.2. 1850/51: Monrads position i behandlingen af “Lov om Troesfrihed”	103
3.4.3. 1853/54: Spørgsmålet om sognebåndsløsning.....	108
3.4.4. 1858/59: Folketingets debat om dannelsen af et kirkeråd.....	112

3.4.5. 1859: “Udkast til Lov om Folkekirken Forfatning”	119
3.4.6. 1860-63: Monrads fortsatte kirkepolitiske arbejde – en kirkepolitisk vending	125

AFSLUTNING:

D.G. MONRAD OG DET 19. ÅRHUNDREDES TEOLOGI OG KIRKELIV	133
---	------------

4.1. Forskningsmæssige perspektiver.....	134
--	-----

4.2. Forholdet til det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark.....	138
---	-----

5. SAMMENFATNING	140
-------------------------------	------------

6. ENGLISH SUMMARY	143
---------------------------------	------------

7. RESUMÉ	144
------------------------	------------

FORKORTELSER	145
---------------------------	------------

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE	146
--	------------

1. Indledning

Det er ofte sagt, at store personligheder får en stor virkningshistorie. Såfremt dette er tilfældet, så var D.G. Monrad (1811-1887) virkelig en stor personlighed. Således er virkningerne af hans indsats nærmest uoverskueligt store, og han er den dag i dag – over 130 år efter sin død – en historisk skikkelse, som endnu kan forårsage stor diskussion og uenighed i den danske offentlighed. Eksempelvis så man i 2014 i forbindelse med DR's tv-serie *1864*, hvordan portrætteringen af Monrad kunne fremkalde stærke følelser og stor debat blandt både historikere og politikere. Centrum for debat blev Monrad dog ikke først efter sin død. Gennem hele livet var han en person, der holdt sig – eller i hvert fald kom til at befinde sig – der, hvor meningerne brydes, og måske ligger netop her en væsentlig del af hemmeligheden bag, at han for historikere af enhver slags er blevet et emne, der må vendes igen og igen.

Selvom året 1864 på mange måder er et omdrejningspunkt for Monrads liv, skal man ikke glemme, at hans virke rummer meget mere og andet end de skelsættende begivenheder, der siden skulle gøre ham forkættet og omdiskuteret. Historisk set er det således også af stor betydning, at Monrad kan siges at være forfatter til grundloven. Ligesom det i et specifikt kirkehistorisk perspektiv, som er det perspektiv, der anlægges i nærværende afhandling, er afgørende, hvad Monrad har betydet for folkekirken som institution. Eksempelvis, at han som den første satte sig i spidsen for at “frigjøre og organisere de Kræfter, som findes i selve Kirken” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1). Netop derfor er denne del af Monrads virke – det vil sige hans arbejde med lovgivningen om kirke og religion – også det emne, der er valgt som fokus for analysen i besvarelsen af den stillede prisopgaves overordnede ønske om en redegørelse for D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv.

1.1. Tese

Når man beskæftiger sig med Monrad, går der ikke længe, førend man opdager, at hans liv er en farverig mosaik af forskelligartede og svært forenelige beskæftigelser. Det er således noget af en mundfuld at forene kultusministeren og konseilspræsidenten med den

semitiske filolog og newzealandske nybygger. Som afhandlingen vil vise, er der dog alligevel en form for holdningskonsistens i Monrads arbejde, der bevirker, at det er muligt for eftertiden at forstå hans mangefacetterede personlighed.

Denne tese står i modsætning til den del af eftertidens kritik, der har beskrevet Monrad som en opportunist med et ensidigt sigte på muligheden for personligt avancement. Ligeledes giver den modvægt til de mange diskussioner om hans rolle i 1864, som har bevirket, at mistanken om sindssyge, eller om at Monrad var et menneske, der handlede impulsivt og uden gennemtænkte mål, har hvilet som en skygge over hans eftermæle.

Sammenhængen i Monrads arbejde viser sig især i forhold til det nittende århundredes teologi og kirkeliv – og herunder ikke mindst det, som forskere siden hen har kaldt *kirkesagen*, det vil sige spørgsmålet om kirkens forhold til staten, der har Monrads interesse gennem hele hans virke.

Afhandlingens bærende tese er på dette punkt, at en af de vedblivende og sammenhængende – og samtidig mest betydningsfulde – linjer i Monrads arbejde skal findes i hans syn på kirkens orden gennem en kirkeforfatning, og at det, gennem hans enkeltudtalelser om og handlinger i forhold til at opnå en sådan forfatning, er muligt at tegne et sammenhængende billede af hans kirkepolitiske position. Derudover er det et væsentligt synspunkt i fremstillingen, at Monrad netop i kraft af sit syn på statens og kirkens forhold til hinanden kan indsættes som en selvstændig position på det landkort, der udgør det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark

Tesens baggrund er Monrads virke som både politiker og teolog. Akkurat dette krydsfelt afstedkommer hos Monrad dels en interesse for den politiske kamp for en verdslig forfatning, dels og parallelt hermed en teologisk interesse for kirkelige forhold, der i sidste ende får ham til at ønske en kirkeforfatning. Netop dette overlap mellem idéerne om en kirkelig og verdslig forfatning er det, der giver en form for kontinuitet i, hvad Monrad foretager sig, fordi han efter alt at dømme er sikker på, hvor han står i forholdet mellem kirke og stat.

Forsideillustrationen vidner netop om dette krydsfelt i Monrads virke: Billedet, der er malet i 1864, viser biskoppen – kirkens mand – i sit arbejdsværelse i ornat. Samtidig er han prydet med det verdslige Danmarks hædersbevisninger i form af den gyldne kæde fra

storkorset af Dannebrogordenen. Han fremstilles altså her nøjagtigt som den hybridperson, han var: kirkens mand og statens tjener.

1.2. Metode

Da Monrad, som allerede nævnt ovenfor, bevæger sig inden for emner, der kunne belyses gennem et stort antal faglige indfaldsvinkler fra filologi over teologi og historie til samfundsvidenskab, er det nødvendigt at tydeliggøre undersøgelsens arbejdsform. Først og fremmest må afhandlingen overordnet betegnes som kirkehistorisk, idet den har fokus på de kirke- og teologihistoriske aspekter af Monrads virke.

Undervejs i fremstillingen bliver det nødvendigt kortvarigt at bevæge sig uden for teologien og kirkelivet i Danmark, der ellers er prisopgavens givne fokus. Det skyldes, at dansk kirke- og teologihistorie i 1800-årene – som nu – var tæt forbundet til udlandet, og dengang særligt til den teologiske udvikling i Tyskland. Dette prægede naturligvis også Monrad. Dog må det indledningsvis bemærkes, at afhandlingens behandling af udenlandsk teologi og kirkeliv alene sker med henblik på at skabe en mere nuanceret forståelse i forhold til det overordnede fokus på Monrad og de hjemlige forhold.

Fremstillingens intention, som bestemmer fremgangsmåden, er med fokuseret tematisk interesse for Monrads syn på forholdet mellem stat og kirke, som beskrives nærmere nedenfor, at foretage en kronologisk gennemgang af hans virke. Dog vil kronologien enkelte steder blive suppleret af en mere sags- og emnefokuseret fremstilling, da dette tjener til at fremhæve kontinuiteten i Monrads tanker.

For at tydeliggøre Monrads holdninger vil afhandlingen i sin behandling af kildematerialet ofte benytte sig af citater, da dokumentationen af Monrads egen argumentation dermed kommer til at være det bærende. Afhandlingen vil derfor i et mindre omfang benytte sig af parafraserende eller refererende henvisninger til kildematerialet, men når de anvendes, skal henvisninger opfattes lige så betydningsbærende som citater. Når der citeres, sættes spatieringer i kursiv. Citater, der har en længde på tre linjer eller derover, indrykkes af hensyn til læsbarheden i venstre side.

Afhandlingen benytter sig af en henvisningspraksis, hvor der til primærlitteratur foretages parentetiske henvisninger direkte i teksten, mens henvisninger til sekundærlitteratur sker

i fodnoter; dette omfatter også citater fra sekundærlitteratur. For begge typer henvisning gælder det, at der henvises med forfatternavn og årstal. Der henvises med kursiveret titel til utrykte kilder, der findes på Rigsarkivet.

I læsningen af Monrads tekster tilstræber fremstillingen at fokusere på tre temaer, som er udvalgt, ikke blot fordi de er afgørende for indsigten i det 19. århundredes teologi og kirkeliv, men også fordi de samtidig udgør en vigtig nøgle til forståelsen af Monrads arbejde som kirkepolitiker.

Disse temaer er:

- 1) Forholdet mellem kirke og stat.
- 2) Arbejdet med grundlovens § 80 (§ 66 i dag) og forståelsen af samme.
- 3) Synet på lægmands rettigheder i forhold til og mulighed for indflydelse i kirken.

Ved at bruge disse tre temaer som tematisk fokus i materialebehandlingen, skabes der et sammenhængende fokus i afhandlingen, så det bliver muligt at beskrive en række aspekter af Monrads kirkepolitiske virke og sammenstille dem med samtidens kirkeliv. Dog er det vigtigt at understrege, at også andre aspekter af Monrads kirkepolitik inddrages i afhandlingens analyser, men overordnet set er de tre temaer som grundlaget for fremstillingens tekstlæsning. Udformningen af de enkelte tekstanalyser afhænger af teksternes egenart. Dog er det gennemgående, at analyserne forholder sig til anledning og den historiske kontekst, og desuden at referat og fortolkning tilpasses afhandlingens overordnede struktur og tematiske fokus.

Ethvert valg indebærer et fravalg, og som sådan medfører afhandlingens temaer, at elementer af Monrads virke ikke medtages. Fremstillingens tematiske fokus sikrer derimod, at behandlingen af Monrads virke bliver så sammenhængende og systematisk som muligt, fordi temaerne bringes i relation til hele Monrads virke i den undersøgte periode, 1842-1863.

Metodens tre temaer bliver samtidig bindeled mellem afhandlingens første og anden hoveddel. Dette sker, fordi de spørgsmål, som temaerne udspringer af, i høj grad var til stede i de kirkelige kampe, som undersøges i fremstillingens første hoveddel. Også på denne måde kommer temaerne – og deres bagvedliggende årsag – til at være afhandlingens gennemgående fokus.

1.3. Afgrænsning

For at give en så koncentreret fremstilling som muligt, er det nødvendigt at foretage en række afgrænsninger i afhandlingen, der kort skal begrundes i det følgende.

1.3.1. Tidsmæssig afgrænsning

Monradfremstillinger og -forskningen er et minefelt at bevæge sig ind i. Dette viste sig – som allerede nævnt – særligt i forbindelse med tv-serien *1864*, der genoplivede diskussionerne om Monrads sind, natur og rolle i nederlaget. Med den debat, som tv-serien igangsatte, kunne man konstatere, at begivenhederne i 1864 endnu er et åbent sår i forståelsen af den nationale historie, og at forskellige fortolkere fra forskellige politiske fløje stadig trækker så voldsomt i hver deres retning, at såret ikke ser ud til at kunne læges foreløbig.

Dette meget betydningsfulde år i Monrads liv og virke, som også er grundigt beskrevet i forskningen, er imidlertid ikke videre relevante for denne afhandlings fokus på Monrad som kirkepolitiker og hans kirkelige lovgivningsarbejde, og behandles derfor ikke.

Dette fravalg understøttes af en konstatering hos Monradforskeren Asger Nyholm, der i sin disputats undersøger forholdet mellem religion og politik hos Monrad. I dette arbejde når han med hensyn til 1864 til følgende konklusion:

Hans religiøse Tro har ikke budt ham nogen Garanti for, at de Forhaabninger, han satte til Kampen, skulde gaa i Opfyldelse. Han holdt i den Henseende Kategorierne ud fra hinanden... Han følte ingen Konflikt mellem Kategorierne... Der spores hos Monrad ingen Relation – hverken positiv eller negativ – mellem Politik og Religion i 1864.¹

Nærværende afhandling tilslutter sig denne konklusion. Begivenhederne omkring 1864 havde ingen indflydelse på spørgsmålet om de kirkelige forhold. Derfor ligger 1864 samt de politiske og militære begivenheder umiddelbart før, under og efter uden for afhandlingens område. Heller ikke hjemkomsten fra New Zealand i 1869 bliver anledning til at Monrad genoptager arbejdet med kirkepolitik i samme omfang som før, og hans efterfølgende arbejde med bønnens teologi i denne periode er ikke betydningsbærende i forhold til de kirkelige diskussioner i samtidens teologi og kirkeliv.

---

¹ Nyholm 1947: 271.

Hvis man, hvilket jeg mener, er muligt, anvender årstallet 1864 som historisk skillepunkt for Monrads liv og virke, på samme måde som det er tilfældet for Danmarkshistorien, kan man tale om et før, et under og et efter. Selvom Monrads liv udgøres af vidt forskellige hverv og funktioner, så vedbliver 1864 og den efterfølgende udlændighed at trække en skillelinje, der muliggør en opdeling af Monrads virksomhed i to selvstændige enheder.

Da spørgsmålet om ordningen af de kirkelige forhold optager Monrad stærkest i den første af de ovenstående perioder, begrænses fremstillingen tidsmæssigt heraf, hvorfor be-
givenheder og udtalelser efter 1863 ligger uden for afhandlingens fokusområde. Fremstillingen har ingen nedre tidsmæssig grænse andet end den naturlige, der opstår ved Monrads første kirkepolitiske ytringer i 1842. På denne baggrund behandler afhandlingen kun tekster og arbejder af Monrad i perioden 1842 til 1863.

1.3.2. Ennemæssig afgrænsning

Prisopgavens overordnede opgivne emne er som nævnt D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark. Da denne meget overordnede formulering giver mulighed for at fokusere på mange dele af Monrads virke, er det nødvendigt at tydeliggøre valget af afhandlingens enemæssige fokus på spørgsmålet om ordningen af de kirkelige forhold. Når dette fokus er valgt, skyldes det utvivlsomt, som det blev antydnet i det ovenstående, at det er det område, hvor Monrads kirkehistoriske betydning er størst.

Afhandlingen forstår spørgsmålet om ordningen af de kirkelige forhold i bredeste forstand, for selvom det først for alvor blev rejst med Junigrundlovens løfte om en kirkelig forfatning, så er det fremstillingens antagelse, at de kirkelige debatter i tiden inden grundloven i høj grad har relation til de kirkelige forfatningskampe, som opstod derefter. Til at eksemplificere dette inddrages andre samtidige positioner og tre religionsdebatter fra første halvdel af det 19. århundrede for derigennem at vise nogle af de spændinger, som spørgsmålet om forholdet mellem kirke og stat udsprang af.

1.3.3. Tekstmæssig afgrænsning

Materialet, der behandles, er dels Monrads trykte arbejder, dels referater fra Monrads deltagelse i regering og rigsdag og dels værker og artikler af andre af samtidens teologer. En udfordring er, at kildematerialet af og om Monrad er stort, spredt og ofte pseudo- eller

anonymt, hvorfor det – som ofte bemærket i forskningslitteraturen² – er vanskeligt at give en udtømmende gennemgang. Derfor begrænses materialebehandlingen – foruden ovenstående afgrænsning – i hovedsagen til Monrads trykte, kirkepolitiske arbejder og hans virke, som det beskrives gennem referater fra Statsrådet og Rigsdagen, idet disse giver et fyldestgørende og alsidigt grundlag for belysningen af Monrads position.

I kraft af afgrænsningen er det muligt gennem afhandlingen at behandle hele det nævnte kildemateriale, der berører spørgsmålet om de kirkelige forhold. I den forbindelse må det nævnes, at der som grundlag for analysen er foretaget en undersøgelse af samtlige de debatter på Rigsdagen, som Monrad deltog i gennem perioden 1848-1863. Naturligvis er det dog de diskussioner, der bedst tjener til at anskueliggøre Monrads holdning til de kirkelige forhold i perioden, som behandles eksplicit og mest grundigt.

Som en følge af tidsafgrænsningen, men særligt på grund af dens emnemæssige fokus, inddrager afhandlingen kun i ringe omfang Monrads prædikener, bestemte af hans artikler og hans private breve. Årsagen hertil er først og fremmest, at prædikenerne og Monrads teologiske virksomhed først for alvor bliver et spørgsmål i den periode af hans liv, der falder efter 1864. Samtidig er der intet, der tyder på en vekselvirkning mellem hans homiletiske virksomhed og hans engagement i og syn på ordningen af de kirkelige forhold.³

I perioden, som afhandlingen beskæftiger sig med, var Monrad i tre måneder i 1841 medredaktør på skriftet *Fædrelandet*, mens han fra maj 1843 til december 1846 var redaktør på *Dansk Folkeblad*. Da Monrads virke ved begge tidsskrifter i hovedtræk sker pseudonymt eller usigneret,⁴ behandles det ikke i undersøgelsen, da man derved ville risikere at tage Monrad til indtægt for andres udtalelser. Samtidig må det bemærkes, at de artikler, som Monrad lægger navn til, kun yderst sparsomt rummer kirkepolitisk indhold, der gør dem relevante for fremstillingen.

Ligeledes medtages Monrads private breve ikke, da de dels ikke kan godtgøre en konsistent, offentlig stillingtagen til det behandlede emne, og fordi det vurderes, at Monrads

---

² Eksempelvis Nyholm (1947: i-ii).

³ Denne betragtning understøttes af Nyholm (1947: 98), der skriver, at præstetiden ikke indebar nogen forskydning "i det indbyrdes Forhold mellem Religion og Politik hos Monrad".

⁴ Nyholm (1947) giver i sit bilag 1 en oversigt over de få artikler, som med sikkerhed er skrevet af Monrad.

offentlige ytringer om de kirkelige forhold udgør et tilstrækkeligt fundament til en velunderbygget undersøgelse. Desuden er det fremstillingens synspunkt, at Monrads stilling i spørgsmålet om en kirkelig forfatning tydeligst kommer til udtryk i det, der også på Monrads tid var offentligt tilgængelige ytringer.⁵ Afhandlingen medtager imidlertid relevante breve fra Monrads virke i offentlighedens tjeneste, idet hans brevskrivning som minister ikke betragtes som private overvejelser.

Med denne tekstafgrænsning opnår afhandlingen et princip for sin tekstudvælgelse, der gør det muligt at behandle den del af Monrads forfatterskab og virke, der omhandler hans kirkepolitiske arbejde. Afgrænsningen som helhed skal derfor betragtes som en fokusering på Monrads kirkepolitiske arbejder snarere end en nedprioritering af hans øvrige virke.

1.4. Afhandlingens forskningsmæssige baggrund

Ingen forskning er en øde ø uden kontakt med omverdenen. Således skriver også nærværende afhandling sig ind i en forskningstradition, hvor andre allerede har undersøgt meget og meget. Derfor er det nødvendigt at give et kort oprids af det forskningshistoriske grundlag, som fremstillingen bygger på, idet det herved kan anskueliggøres, dels hvilken forskning afhandlingen fører dialog med og støtter sig til, dels hvilke ubehandlede emner, den ønsker at belyse.

1.4.1. Afhandlingen i Monradforskningen

Indledningsvis skal det bemærkes, at mængden af videnskabelig litteratur om Monrad er stærkt begrænset, når man vælger at fokusere på tiden uden om 1864. Dog skal tre fremtrædende arbejder fremhæves: Det drejer sig om de undersøgelser, der i 1930-40erne blev foretaget af henholdsvis Povl Bagge, Svend Hauge og Asger Nyholm, der alle leverer gennemarbejdede fremstillinger af forskellige sider af Monrads virke.

Povl Bagges afhandling *Studier over D.G. Monrads Statstanker* (1936) præsenterer en dybdegående undersøgelse af det, som titlen præsenterer. Selvom undersøgelsen på mange måder beskæftiger sig med emner, der ligger uden for denne afhandlings område,

---

⁵ Afhandlingen betragter i den forbindelse materiale, der på Monrads tid var underlagt censur, som offentligt, fordi materialet var tænkt udgivet.

idet Bagge primært fokuserer på dele af Monrads statstanker, som kun i mindre grad omhandler kirkelige spørgsmål, så sandsynliggør hans afhandling dog en sammenhæng i Monrads statstanker, som den undersøgelse der gøres her, har draget nytte af i forståelsen af hans politiske virke. Derudover leverer Bagge en række undersøgelser af Monrads åndsforståelse i relation til hans tanker om staten, der sandsynliggør en ikke ubetydelig indflydelse fra Hegel, hvilket i nærværende afhandling anses som betydningsfuldt for forståelsen af Monrads opfattelse af forholdet mellem kirke og stat.

Monrads forhold til Hegel behandles ligeledes i Svend Hauges disputats *Studier over D.G. Monrad som religiøs Personlighed* (1944), som endvidere og især undersøger Monrads forhold til Schleiermacher, hvilket også har betydning i den her foreliggende afhandling. Derudover giver Hauges disputats en grundig fremstilling af det "religiøses" indflydelse på Monrads arbejde. Hvad der er særligt interessant for nærværende undersøgelse, er endvidere, at Hauge – kortfattet – undersøger Monrads forhold til samtidige teologiske og kirkelige personligheder som Grundtvig, Mynster og Martensen. Disse beskrivelser har været nyttige i denne fremstillings videre arbejde hermed.

Endelig behandler Asger Nyholm i afhandlingen *Religion og politik. En Monrad Studie* (1947) vekselvirkningen mellem religion og politik i Monrads virke, hvorved han på mange måder kombinerer frugterne af Hauges og Bagges arbejder. Dette arbejde har for denne fremstilling været meget brugbart, fordi Nyholm fremkommer med grundige undersøgelser af Monrads virksomhed som både politiker og gejstlig. Ydermere har Nyholms afhandling været en igangsætter for nærværende afhandling, fordi han i sin fremstilling ikke ensidigt fokuserer på Monrads syn på ordningen af de kirkelige forhold. Dermed var Nyholms arbejde med til at gøre det tydeligt, at der i forskningen er behov for en afhandling, der undersøger Monrads arbejde med og for en kirkelig forfatning.

1.4.2. Forskningens behandling af forholdet mellem kirke og stat

I al behandling af kirkeforfatningsspørgsmålet står eftertiden i stor gæld til H.J.H. Glædemark, der i *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1878* (1948) giver en generel beskrivelse spørgsmålets opståen og udvikling. Glædemarks afhandling har en grundighed, som nærværende fremstilling har haft stor nytte af. Hvor Glædemark behandler forholdet mellem kirke og stat ud fra sin juridiske baggrund, er det imidlertid denne frem-

stillings formål i højere grad også at undersøge dets teologiske aspekter. Derudover behandler nærværende afhandling spørgsmålet om kirkens ordening med specifikt fokus på Monrad, mens Glædemark behandler sagen generelt.

Et nyere forsøg på en fremstilling af kirkeforfatningsspørgsmålet findes hos Jens Rasmussen i *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark* (2011). Det er afhandlingens opfattelse, at Rasmussen behandler emnet på en måde, hvor han i høj grad henter sine betragtninger fra Glædemark. Derfor vil Rasmussens gennemgang i nærværende afhandling primært tjene et formål der, hvor hans fremstilling adskiller sig fra betragtningerne hos Glædemark.

Idet spørgsmålet om ordningen af de (folke-)kirkelige forhold såvel som forholdene for andre trossamfund stadig henstår som grundlovens uløste, gordiske knude, har det i forskningslitteraturen naturligt tiltrukket sig en del opmærksomhed. Således findes en række artikler om emnet i *Kirkehistoriske Samlinger* og andre kirkehistoriske værker. Disse indrages naturligvis i afhandlingen i det omfang, som det findes hensigtsmæssigt.

Dertil kommer andre arbejder, der behandler samtidens kirkehistorie og -politik, heriblandt navnlig Anders Holms artikel "Magtbalancen i dansk kirkepolitik før og efter 1849 – skitse til en forståelsesmodel", som blev bragt i *Kirkeretsantologi 2012*. Konklusionerne i artiklen tjener som udgangspunkt for afhandlingens behandling af positionerne i det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark, og undersøgelsen tager indledningsvist afsæt i den antagelse, at trekantsmodellen, som Holm præsenterer, kan benyttes til at beskrive de kirkelige magtkampe i Monrads samtid. Afslutningsvis vil afhandlingen vurdere, hvorvidt dens analyse har bidraget med nyt, der kan supplere Holms model. Afhandlingen fører også dialog med flere andre artikler i de såkaldte kirkeretsantologier, som udgives af *Selskab for Kirkeret*.

I forhold til den øvrige forskningslitteratur adskiller denne afhandling sig tydeligst ved, at den søger at belyse et område af Monrads virke, som kun i ringe grad har været belyst selvstændigt tidligere. I Monradforskningen har spørgsmålet om forholdet mellem kirke og stat, samt Monrads tanker om en kirkelig forfatning ikke været et hovedfokus, og samtidig er fremstillingerne heraf hos Glædemark og Rasmussen del af en generel beskrivelse af perioden.

Nærværende afhandling står således i forlængelse af både den tidligere Monradforskning og andre undersøgelser af spørgsmålet om ordningen af de kirkelige forhold, men adskiller sig helt afgørende derved, at den som et selvstændigt emne har Monrads kirkepolitik som sit primære hovedfokus. Afhandlingen fokuserer altså på Monrad OG spørgsmålet om forholdet mellem kirke og stat, samt om kirkens forfatning – men aldrig adskilt – hvorved den søger at belyse et forskningsområde, som kun i ringe grad er belyst tidligere.

1.5. Struktur

Afhandlingen falder i to hoveddele, der bindes sammen i en konkluderende afslutning. Første hoveddel beskæftiger sig primært med det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark. Den tager afsæt i tre større kirkelige debatter i samtiden, for derigennem at åbne op for en forståelse af, hvilke teologiske og kirkelige positioner, der var i omløb, når man skal se Monrads arbejde i dets historiske sammenhæng. Det drejer sig om den såkaldte kirkekamp mellem H.N. Clausen og Grundtvig (1825-34), striden om en ny alterbog (1839-42) samt baptistsagen (1839-49). Slutteligt undersøger første hoveddel den generelle idé om en kirkeforfatning i Danmark, som den kommer til udtryk gennem Friedrich Schleiermachers påvirkning af dansk kirkeliv.

Ud fra undersøgelsen i fremstillingens første del behandler afhandlingen i anden del – gennem sit tematisk orienterede fokus – Monrads stillingtagen og handlinger i en række kirkelige sager. Her fokuserer afhandlingen navnlig på hans stemme i baptistsagen, der bygger bro mellem første og anden hoveddel. Endvidere behandles Monrads generelle arbejde for en kirkeforfatning gennem hans grundlovsforberedende arbejde og forskellige kirkelige debatter på Rigsdagen.

Anden hoveddel falder overordnet i tre dele, der analyserer Monrads stilling i tiden før, under og efter grundlovsarbejdet. Gennem sammenligningen af de tre perioder bliver det muligt at afgøre, om Monrad har en konsekvent holdning til spørgsmålet om kirkens ordning, og hvordan denne holdning eventuelt kommer til udtryk.

Endelig gives en sammenfattende afslutning, der dels indplacerer Monrads holdning til kirkeordningsspørgsmålet i det 19. århundredes teologi og kirkeliv, dels vurderer, hvorvidt undersøgelsens resultater påvirker forståelsen af hans position i samtidens kirkeliv.

FØRSTE HOVEDDEL:

Det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark

Det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark er på mange måder en brydningstid: På den ene side markerer perioden overgangen mellem gammelt og nyt gennem enevældens afskaffelse og folkestyrets indførelse. På den anden side er det en tid, hvor forskelligrettede meninger brydes i et omfang, så det teologiske og kirkelige miljø ofte slog gnister.

Midt i alt det blev Monrads kirkepolitiske tanker til. Afhandlingens første hoveddel vil derfor fokusere på tre skelsættende begivenheder i det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark, som på hver deres måde er med til at tegne et billede af de strømninger, som var til stede i samtiden, samt de kampe, som Monrad gjorde sig bemærket i, da han i tiden frem mod grundloven selv blev en kirkelig stemme. Løbende gives et overblik over de tanker om kirkeordningen og dens forhold til staten, som gjorde sig gældende i perioden.

Som Glædemark⁶ har gjort opmærksom på og som Holm⁷ har illustreret, består det kirkelige landskab i første halvdel af det 19. århundrede af tre positioner, der hver især holder hinanden i skak. Dette kirkepolitiske trekantsdrama kommer tydeligst til udtryk hos Holm, der gennem en trekantsmodel anskueliggør, hvordan positionernes forskellige tanker om forholdet mellem kirke og stat placerer sig i forhold til hinanden.

Antagelsen i den model, der for Holm er forståelsesnøglen til magtbalancen i dansk kirkepolitik i tiden omkring 1849, er, at tidens tre kirkeretninger udgøres af biskop J.P. Mynster (1775-1854), der på den ene side er repræsentant for statskirkens orden og struktur, og dermed en kirke i tæt forbindelse til statsmagten. På den anden side taler N.F.S. Grundtvig (1783-1872) for en mere fri kirke, der dog stadig skal have staten som ramme for kirken. Trekanten fuldføres af en position bestående af H.N. Clausen (1793-1877) og

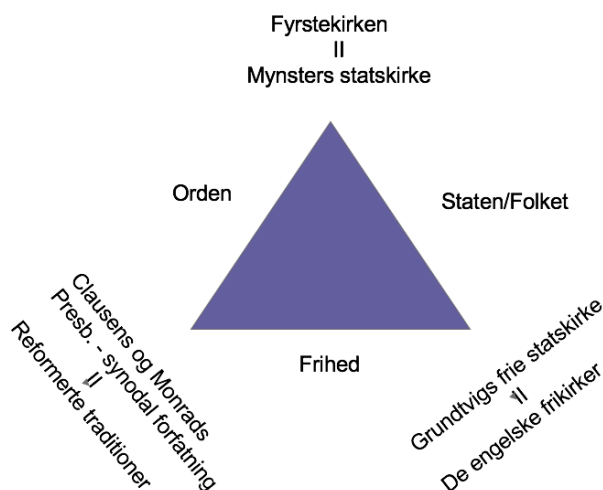
---

⁶ Glædemark (1948).

⁷ Holm (2012a).

D.G. Monrad, der ønsker en presbyterial-synodalforfatning, hvor kirken organiseres gennem en synode, der giver den sin egen repræsentative forsamling, men som samtidig sikrer en vis orden i kirken.⁸

Mere figurativt kan modellen fremstilles således:

FIGUR 1: Anders Holms model over magtbalancen i dansk kirkepolitik før og efter 1849⁹

Det er trekantens grundantagelse, at de tre positioner hver for sig er forskellige, men at de dog har fællesmængde med hinanden, der gør, at to positioner på en række punkter kan blive enige om sammen at være imod den tredje. Dog udspringer de tre retninger af vidt forskellige kirketraditioner og derfor er deres forestillinger om kirke/statforholdet så langt fra hinanden, at det er umuligt at nå til enighed om en kirkeordning.

Med modellen som baggrund er det fremstillingens antagelse, at de tre sager, der behandles i det følgende, kan anskueliggøre, hvordan trekantens positioner konkret kom til udtryk i den kirkelige debat i første halvdel af det 19. århundrede.

2.1. Tre kirkelige stridsemner

Som sagt var det 19. århundredes danske teologi og kirkeliv frem mod grundloven i 1849 i høj grad præget af diskussion. Man kan nærmest få det indtryk, at statskirken er en

⁸ Holm (2012a): 23.

⁹ Jf. Holm (2012a: 23). Udleveret som PowerPoint-slide efter henvendelse til Anders Holm.

trykkoger, hvor dampen indeni ikke kan slippe ud, og at den derfor er i fare for at eksplodere. Heldigvis kom eksplosionen og sprængningen af kirken til flere kirkesamfund aldrig, men sprængfarligheden forbliver, og den er en konstant drivkraft for den kirkelige debat og stridslyst.

Hæver man blikket over perioden, så er der særligt tre begivenheder eller stridigheder i tiden, der står tilbage som skelsættende for udviklingen, og som kommer til at præge Monrads virke: Kirkekampen (1825-34), alterbogsstriden (1839-42) og baptistsagen (1839-49), som hver på deres måde illustrerer statskirkens udfordringer og samtidig trækker tråde op til grundlovsarbejdet og videre ind i spørgsmålet om kirkens ordning.

2.1.1. Kirkekampen

I eftertidens danske kirke- og folkeliv står Grundtvig tilbage som en af de mest markante skikkelser fra det 19. århundrede. Få har som han formået at sætte sit aftryk på den danske folkekirke, og i nutidens offentlighed står Grundtvig ofte nærmest som en mild, landsfæderlig skikkelse.

Samtidens Grundtvig var langt mere stridbar og splittende, hvilket i høj grad viser sig gennem den sag, som eftertiden har døbt "kirkekampen". Dog indeholder striden mere end blot en kamp, for den er samtidig med til at igangsætte en udviklingsproces, der i perioden 1825 til 1834 former Grundtvigs kirkepolitik, så den til sidst finder et udtryk, der bliver kendetegnende for hans mere vedvarende kirkepolitiske position. På denne måde kommer det følgende afsnit til at handle mest om Grundtvig.

I sin studietid i årene 1800-1803 stiftede Grundtvig bekendtskab med den rationalistiske teologi – et møde, som på mange forskellige måder kom til at spille en vigtig rolle i hans teologiske udvikling. Rationalismen havde i Danmark H.N. Clausens far, stiftsprovst H.G. Clausen (1759-1840), og professor P.E. Müller (1776-1834) som nogle af sine fremmeste bannerførere. De betonede med blandt andre filosofen Immanuel Kant (1724-1804) som deres store forbillede den menneskelige fornuft og var kritiske over for kristne dogmer, som trinitetstænkningen samt forsonings- og retfærdiggørelseslæren, der alt sammen stred mod den menneskelige erkendelse Selvom Grundtvig hjemme var vokset op i et miljø, der mere var præget af den ældre oplysningsteologi, der indeholdt elementer af ortodoksiens bibelsyn og teologi, som netop var det, rationalismen ville gøre op med,

så var han klar over, at det var rationalisterne, der satte dagsordenen blandt samtidens dominerende teologer – og fra nu af og nogle årtier frem udformedes hans tanker i med- og modspil med dem. En tilslutning til rationalismen kom kun på tale yderst kortvarigt i studietiden, nærmest som et dagbogseksperiment, herefter blev den på varierende måder Grundtvigs teologiske modpol – en modstander, der måtte bekæmpes med alle midler, mente han.¹⁰

Sit gennembrud som kirkelig stridsmand fik Grundtvig med skriftet *Kirkens Gienmæle* (1825), hvis formuleringer og anklager er så stridbare, at Grundtvig efterfølgende bliver idømt både mulkt og censur. Skriftets anledning var, at H.N. Clausen kort forinden havde udgivet en bog med titlen *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus* (1825), som Grundtvig var sat til at anmelde. Anmeldelsen udviklede sig imidlertid til en krigserklæring, der igangsatte en strid om kristendommens grundantagelser, der i eftertiden betegnes som kirkekampen.

De egentlige angreb på Clausen i 1825 kom ikke uden varsel. Således havde der hos Grundtvig – som antydnet ovenfor – længe været en ulmende rumlen mod den skade, som han mente, at de rationalistiske præster gjorde på kirken. Dette kom eksempelvis allerede til udtryk i hans dimisprædiken, som han holdt i 1810. Prædikenen, der var en forudsætning for, at han kunne blive præst, indeholdt så skarpe formuleringer, at den, da den blev udgivet, indbragte en klage fra seks københavnske præster med H.G. Clausen i spidsen.¹¹

I prædikenen leverede Grundtvig eksempelvis følgende ofte citerede svada mod de rationalistiske præster:

Og nu vore Kirker, jeg siger vore, thi Kristi ere de ei længer, hvad høres vel der? heel ofte forfængelig Snak om alskens Smaating paa Jord, og kommer det høit, da brammende Ord og kløgtige Taler, men idel Lærdomme, som kun ere Menneskens Bud. Herrens Ord er forsvundet af hans Hus, thi naar det og lyder, er det ikke det som høres, ikke det, som udlægges og indskærpes (Grundtvig 1810: 12).

---

¹⁰ Koch (1954): 155ff; Thyssen (1983): 84ff.

¹¹ Thaulow (2012).

Citatets anklage er, at rationalismen har gjort Kristi kirke til menneskenes, og at de har afvæbnet Guds ord, så alt nu alene er menneskesnak og ubetydeligheder. Altså har rationalisterne talt Guds ord ud af kirken. Det er denne grundanklage mod rationalisterne, som Grundtvig i tiden efter dimisprædikenen efterfølger, idet han ønsker “at løfte den hellige Skrift høit over al menneskelig Myndighed” (Grundtvig 1810: 18), hvormed angrebet mod fornuftens rolle hos rationalisterne for alvor bliver drivkraften i det angreb, som Grundtvig begyndte i 1825.

Netop skriften bliver et hovedstridspunkt i kirkekampen og Grundtvigs kritik af Clausen, idet skriftens rolle for kirken blev et af de punkter, hvor Grundtvig satte hårdest ind. I sin bog skriver Clausen blandt andet følgende om skriften:

Men Protestantismens hele Eiendommelighed lader sig reducere til Principet om Skriftens Eneguddommelighed, og dette Princip bør derfor og lede os ved Brugen af de kirkelige Symboler, være Prøvestenen for den sande og den falske Anvendelse: jo mere disse Bøger tjene til at befæste os i Troen paa Skriftens Tilstrækkelighed, til at føre os tilbage til den som eneste Trosnorm, desto mere opfyldes deres sande Hensigt (Clausen 1825: 328)

For Clausen fungerer skriften altså som “eneste positiv Troesnorm (...) [for] den aabenbarede Lære” (Clausen 1825: 309), hvormed skriften får rolle som den normerende norm – *norma normans* – for den åbenbarede lære. Fundamentalt for forståelsen af Clausens standpunkt og modsætningen til Grundtvig er talen om, hvad Clausen kalder den “aabenbarede Lære” (Clausen 1825: 309). Netop med dette udtryk viser Clausen, at han lægger vægten på Kristi lære. Der tales ikke om, at skriften åbenbarer frelsen eller livet, men derimod åbenbarer den læren. Kristi moralske lære er altså helt central for Clausens kristendomsforståelse, og denne lære finder han i skriften.

Dette tydeliggøres endvidere ved, at Clausen lader hele den kristne tro bero på det, som kan læses og tolkes ud af skriften:

Naar den protestantiske Kirke erklærer Skriften for tydelig og tilstrækkelig til sin egen Fortolkning, udsiger den derved som sin Overbeviisning, at Alt, hvad der udgjør den egentlige Christentro, Alt, hvori Overeensstemmelse mellem Christne er nødvendig, er fremsat med saa klare, bestemte ord, at ingen væsentlig Misforstaaelse og Uenighed er mulig for det redelige Sind (Clausen 1825: 312).

Clausen anfører til citatet en henvisning til Luther om skriften som sin egen fortolker, og på sin vis kan man sige, at det ovenstående indeholder en fuldtonet tilslutning til det lutherske skriftprincip, som teologer i løbet af det 19. århundrede begyndte at kalde *sola scriptura* – skriften alene – der dermed kommer til at stå som det grundlag, som den kristne tro bygger på. Polemisk kan man mod Clausens skriftbårne teologi, som den kommer til udtryk i de fremdragne citater, anføre, at han nok husker det ene af Luthers sola'er ved at lægge vægt på skriften, men at han samtidig glemmer et andet, når *solus Christus* – Kristus alene – bliver negligeret som noget, der ikke "udgjør den egentlige Christentro" (Clausen 1825: 312).

Og det er da ikke mindst det, der bliver centralt i Grundtvigs modindlæg, da han leverer en harmdirrende kritik af Clausens skrift, som han anklager for at være "et selvgjort *Luft-Castel*, der naturligviis staaer i samme Forhold til Kirken, som Vind til Aand, og i samme Forhold til Stat og Historie, som Luft-Syn til Jorden" (Grundtvig 1825: 1). Årsagen til denne anklage angiver han mod skriftets afslutning. Fordi Clausen på den ene side bygger sin kirkeforståelse på skriften, mens han samtidig med sin rationalistiske baggrund benytter sig af den moderne tekstkritik, ødelægger han ifølge Grundtvig fundamentet for det hus han er ved at bygge, og skaber i stedet et luftkastel. Derfor bliver Clausens henvisninger til Luther uretmæssige:

Her see vi altsaa Forskiellen mellem den *Lutherske* og den *Clausenske* Tale om Skriften, som eneste Kundskabs-Kilde og Troes-Regel: Luther forudsatte, at det Ny Testament var ægte, Texten sikker, og de Ord, der tilskrives *Sønnen* og *den Hellig Aand*, (...); Clausen derimod paastaaer at Bogens Ægthed er tvivlsom, og Texten usikker, den evangeliske Historie aldeles upaalidelig, Pauli Apostel-Kald ugyldigt, alle Apostlernes Vidnesbyrd om at det var *Guds* og *Jesu* Ord, de taledede, falske eller uægte, (...). Forskiellen er da unægtelig, at *Luther* grundærlig underkastede sig Skriftens Aand og Ord, og at *Clausen*, mildest talt, driver det letsindigste og uforvarligste Spil med Skriften, som en intetsigende Kundskabs-Kilde, og en aldeles ugyldig og ubestemt Troes-Regel; og hermed haaber jeg at have sat saa kiendelig Skiel mellem *Luthers* og *Clausens* Bibel-Tro og Skrift-Fortolkning, at ikke selv den yngste Student skal kunne forvekle to Ting, der ere langt uforeneligere end Ild og Vand (Grundtvig 1825: 33f.).

Grundtvigs anklage mod Clausen om, at han bygger sin kirke på en skrift, som han ikke tror på, fører til den opdagelse, som siden er blevet betegnet som Grundtvigs mageløse opdagelse. Den mageløse opdagelse¹² består i, at Grundtvig finder et grundlag for den kristne kirke, som Clausen trods sin bibelkritik ikke kan betvivle. For Grundtvig er det nemlig klart, at kirken – de kristne menigheder – var til før skriften, og derfor er det indlysende, at skriften ikke kan være kirkens grundlag.

Hermed får Grundtvig etableret en ekklesiologi, der er grundlæggende forskellig fra den clausenske, fordi den bygger på den synlige kirke, der konstitueres gennem dåben og nadveren og kendes ved den kristne trosbekendelse:¹³

der har været og er en Christenhed paa Jorden, kiendelig fra alt Andet paa sin mageløse *Troes-Bekindelse*, hvormed den paa alle sine Tungemaal, under alle sine forunderlige Skikkelser, har forkyndt og forkynder Troen paa *Jesum Christum*, den Korsfæstede, igien Opstandne, som den sikke, den eneste Saligheds-Vei for Syndere, som en Vei, der, giennem *Daaben og Nadveren*, fører til Guds Rige og de Levendes Land (Grundtvig 1825: 26).

Med sin opdagelse mener Grundtvig at befinde sig så langt væk som tænkeligt muligt fra den “*exegetiske Pavedom*” (Grundtvig 1825: 32), som han konstaterer hos Clausen. Den sande kristendom står og falder altså ikke med skriftens gyldighed, men er derimod begrundet i den kirke, som allerede er og har eksisteret, og som udfolder sig for øjnene af enhver, og i sin eksistens rækker kirken tilbage til Jesus gennem hans indstiftelse af dåben og nadveren. Dermed har Grundtvig distanceret sig fra Clausen og udstillet Clausens kirke som en ukristelig konstruktion.

I forhold til Grundtvigs kirkepolitiske position, som er det vigtige i nærværende sammenhæng, er de konsekvenser, Grundtvig mener, opdagelsen bør have, langt vigtigere end opdagelsen selv. Allerede i fortalen til skriftet tager Grundtvig forskud på sine konklusi-

---

¹² Grundtvig bruger ikke selv betegnelsen “Den mageløse opdagelse”. Udtrykket synes derimod at komme fra Søren Kierkegaard (1813-55), der gentagne gange bruger det ironisk som en kritik af Grundtvig (Holm 2009: 26; Thaulow 2013: afsnit 3.1).

¹³ Jørgensen (1998) beskriver, hvordan Grundtvig gør trosbekendelsen til prøvesten for kirkeligt kætteri: Enhver mod- eller undsigelse af trosbekendelsen er ud fra Grundtvigs opfattelse et forbehold over for dåbspagten og dermed hæresi. Dermed får man et enkelt kriterium for, hvad der er ret tro, og hvad der er kætteri, uden at man er overladt til modsætningsfyldte skriftfortolkninger (Jørgensen 1998: 53f.).

oner ved at kræve Clausens afgang, idet han siger, at “han *enten* [maa] gjøre den Christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom, *eller* nedlægge sit Embede og aflægge sit christne Navn” (Grundtvig 1825: IV). Følgen af Clausens falske lære må altså enten være, at han trækker den tilbage og undskylder sin vildfarelse, eller står ved den og nedlægger sit embede. Grundtvig uddyber sit krav med, at det er Clausens opgave som universitetsteolog at sørge for ikke at bedrive anden teologi end den, som er i overensstemmelse med kirkens.¹⁴ Når man som Clausen skriver om kirken, som han gør, så bør kirken faktisk “udelukke den Theolog eller det theologiske Selskab af Kirken, som i Grunden allerede, ved at bestride Kirken, har udelukt sig selv” (Grundtvig 1825: VII).

Grundtvig er imidlertid klar over, at denne løsning ikke lader sig gøre inden for statskirkens ramme, fordi en udtrædelse af statskirken ville medføre, at Clausen mistede sine borgerlige rettigheder. Årsagen til dette er, at de daværende grundlove, både Danske Lov og Kongeloven, krævede trosenhed i landet, og at en udtrædelse af kirken eller en anden bekendelse derfor ville sætte Clausen i modsætning til loven.¹⁵

For at undgå denne situation foreslår Grundtvig, at der findes en løsning, så Clausen kan udtræde og beholde sine rettigheder. Det kan ske ved

“at bede Øvrigheden om et borgerligt Tolerance-Edict, saa Udelukkelsen, for hvem der ikke tillige har brudt en borgerlig Forpligtelse, bliver uden alle borgerlige Følger!” (Grundtvig 1825: VII).

I forsøget på at beskrive udviklingen i Grundtvigs holdning til forholdet mellem kirke og stat er citatet et af de mest centrale i skriftet, fordi det tydeligt viser, at Grundtvig på dette tidspunkt argumenterer mod Clausen ud fra statskirkens præmisser, men samtidig at han trods alt fornemmer, at tiden er ved at løbe fra sammenhængen mellem kirkemedlemsskab og borgerrettigheder. Netop fordi Grundtvig på dette tidspunkt stadig mener, at statskirken må være trosuniform, foreslår han denne løsning, hvor enheden kan bevares og Clausen træde ud med sine rettigheder i behold. Det afgørende for forståelsen af Grundtvigs

---

¹⁴ Ifølge Jørgensen (1998: 56f.) fastholder Grundtvig denne position, selvom hans kirkepolitiske anskuelser ændrer sig over tid.

¹⁵ Lyby (1993): 217.

position i 1825 er med andre ord, at han på dette tidspunkt ikke ønsker at forandre statskirken, men derimod at argumentere inden for dens rammer. Som eksempel på denne argumentation kan det blandt andet konstateres, at Grundtvig i sit skrift ikke nævner ordet "frihed" i forbindelse med udfoldelsen af sine holdninger. Dermed er ordet, der ellers i eftertiden er kendetegnet som grundtvigsk, ikke en del af hans argumentation, hvilket kan tages som udtryk for, at Grundtvig endnu ikke forestiller sig særlige friheder eller nyordninger i kirken.

Hvor vidt Grundtvig havde læst hele Clausens bog, er svært at afgøre. Det kan imidlertid undre, at han slet ikke var optaget af de kirkepolitiske overvejelser, der fremkommer i skriftet, som netop varslede at der kunne være nye tider på vej. Som afhandlingen vil fremhæve i det følgende, gør Clausen sig eksempelvis til fortaler for en presbyterial-synodal-forfatning (Clausen 1825: 251), hvilket Grundtvig ikke nævner med et ord. Dette er bemærkelsesværdigt i lyset af Grundtvigs egne tanker, der i lige så høj grad som Clausens lægger op til ændringer i kirken, hvorfor man kunne forvente, at Grundtvig ville kommentere på Clausens kirkepolitiske tanker.

Det statskirkelige standpunkt i *Kirkens Gienmæle* holdt imidlertid kun kort, for striden mellem Grundtvig og Clausen og den efterfølgende injuriersag, hvor Grundtvig blev dømt skyldig, havde efter alt at dømme en så afgørende indflydelse på Grundtvig, at han fuldstændig ændrede sit syn på, hvordan statskirken skulle fungere.

Sagen mod Grundtvig havde således vist, at staten – og dermed statskirken – stik imod alle hans forestillinger endte med at tage parti imod Grundtvigs position og det forslag, som han havde fremlagt med *Kirkens Gienmæle*. Dette måtte han naturligt forholde sig til, og reaktionen og hans begyndende ændring af sine synspunkter kom for alvor med skriftet *Om Religions-Frihed* (1827).¹⁶

---

¹⁶ Skriftet bestod af tre dele. Del et og to blev udgivet i februar-marts 1827, mens del tre blev underlagt censur, hvorfor den – som antydte – først blev offentliggjort i 1866 (Lyby 1993: 217f.; Thyssen 1983: 234). Censuren mod Grundtvig udsprang af den injuriersag, som Clausen havde anlagt mod ham. Her blev Grundtvig i 1826 underlagt censur, hvilket betød, at hans skriftlige arbejder skulle godkendes af den lokale politimester, før de kunne udgives. Da skriftets tredje del ikke kom gennem censuren, blev den først udgivet i 1866. Lundgreen-Nielsen (2007: 57) beskriver, hvordan Grundtvig først undgik censuren, da trykkefrihedslovgivningen blev lempet i 1837. Altså var han underlagt censur i mere end 10 år.

Hvor Grundtvig to år forinden havde argumenteret ud fra de statskirkelige præmisser, så argumenterer han nu i 1827 ud fra et fundamentalt ændret synspunkt, hvilket han også selv gør rede for gennem fremlæggelsen af sine holdninger:

Men, gjør da ikke maaske Øvrighederne klogest i, slet Intet at gjøre, og lade Striden om Troen jævne sig selv! Saa mene vist endeel christelige Præster, og det har jeg i mange Aar selv ment, men ikke ret forstaaet (Grundtvig 1827: 211).

Hvor Grundtvig i 1825 ikke ønskede ændringer i de kirkelige forhold, men alene talte for en særtilladelse til Clausen, for at han kunne træde ud af kirken, og alt derefter kunne blive ved det gamle, taler han nu om, at det kan være nødvendigt med ændringer i den kirkelige lovgivning.

Sin nye holdning begrundet Grundtvig selv i skriftet med, at de to partier er kommet så langt fra hinanden, at det ikke længere er muligt for dem begge at blive i kirken. Når han gennem sin retssag samtidig har kunnet konstatere, at vinden på ingen måde blæste i hans retning, så mener han nu, at han selv og ikke Clausen bør træde ud af kirken. Derfor må de stridende parter skilles, så de kan fortsætte deres kirkelige linje hver for sig: “naar det er kommet saavidt, da veed jeg, at alle ærlige, alvorlige Præster, af begge modsatte Partier, maae inderlig ønske en kirkelig Skilsmisse, heller i Dag end i Morgen” (Grundtvig 1827: 213).

Forslaget om kirkelig skilsmisse illustrerer tydeligt, at Grundtvig på dette tidspunkt ikke længere argumenterer ud fra en statskirkelig tankegang, men at han derimod har tanker, der strider mod trosenheden. Tankegangen på dette tidspunkt korresponderer i nogen grad med Monrads syn på statskirken, som fremlægges i afhandlingens anden hoveddel. Skiftet hos Grundtvig er bemærkelsesværdigt, fordi det viser, at han nu formår at tænke uden om statskirken i et forsøg på at skabe rammerne for en religionsudøvelse, hvor der kan være plads til både ham selv og Clausen, som han nu har opgivet at bekæmpe inden for den statskirkelige ramme.

I et skrift nogle år efter markerer Mynster som repræsentant for statskirkens position, at en kirkelig skilsmisse, hvor en af parterne træder ud af kirken, er utænkkelig. Han siger: “At træde ud af den danske Statskirke, betyder nærmest og egentlig, at afsige den Religion, som i Korthed kaldes den evangelisk-lutherske, eller den Religion, som kommer

overeens med den hellige Skrivt” (Mynster 1832: 373). For Mynster modsat Grundtvig – og Monrad – var statskirkens religionsdyrkelse sammenfaldende med selve udøvelsen af kristendommen i Danmark. Set fra Mynsters synspunkt er Grundtvig med andre ord på vildveje, fordi han på én gang hævder at være repræsentant for den sande kristendom og samtidig ønsker at udtræde af statskirken.

Heroverfor står den egentlige fritænkning hos Grundtvig, som kommer til udtryk i skriftets tredje – og censurerede – del, hvor han fremlægger en løsning, der er bemærkelsesværdig i dobbelt forstand: På den ene side fordi den peger frem mod en senere grundtvigsk grundidé og Grundtvigs fremtidige synspunkter, og på den anden side fordi den foreslår en løsning, der kunne afværge den kirkelige skilsmisse. Forslaget består i, at

Sogne-Baandet løsnes over hele Riget, Enhver have Lov til at communicere og lade confirmere, hvor han vilde, og Ægteskabets borgerlige Gyldighed skilles fra den Kirkelige, saa enhver Medlem af Menigheden og enhver Præst, uden borgerlig Ulejlighed, kunne vælge og vrage hinanden i *Samvittigheds-Sager* (Grundtvig 1827: 218).

Ved at løse sognebåndet, der bandt borgerne til præsten i deres bopæls sogn, mener Grundtvig – på linje med Monrad – at man kan overkomme den helt grundlæggende problemstilling, der er opstået i kirken med de divergerende kristendomsopfattelser. Sognebåndsløsningen ville således tillade, at borgerne kunne søge hen til de præster, hvis kristendomsforståelse stemte overens med deres egen, så de såkaldt gammelkristne – som Grundtvig mente at repræsentere – kunne undgå præster med samme opfattelser som Clausen. Hermed ville den kirkelige konflikt kunne løses uden en kirkelig skilsmisse.

At forslaget om sognebåndsløsning står i skriftets tredje og sidste del peger frem mod Grundtvigs videre udvikling i holdningen til forholdet mellem kirke og stat i de kommende år, der for alvor finder en blivende position med skriftet: *Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet* (1834). Med skriftets titel indikerer Grundtvig, at han ønsker at betragte de kirkelige forhold set på afstand af de partier, som havde dannet sig i kølvandet på de kirkelige stridigheder, som han selv havde begyndt.

På mange måder kan *Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet* betegnes som konklusionen på de overvejelser, som Grundtvig havde påbegyndt i 1825 og som her finder en

mere blivende form. Den vigtigste konklusion i skriftet fremkommer efter blot otte linjer, og den bliver på alle måder kendetegnede for Grundtvigs syn på forholdet mellem kirke og stat. Den lyder: “*Stats-Kirken* derimod er ingen *Kirke-Stat*, men simpelthen en *Stats-Indretning (Establishment)*” (Grundtvig 1834: 1). Statskirken er altså nu blot en borgerlig ramme om befolkningens religiøse liv¹⁷, og som en følge deraf bør statskirken heller ikke have indflydelse på, hvad der tros inden for kirkens rammer.

Rammesætningen, hvor staten alene skaber udfoldelsesrummet for livet inde i kirken, bliver grundlæggende for forståelsen af Grundtvigs nye position. Samtidig bliver et helt afgørende ord den frihed, som Grundtvig ikke nævnte i 1825, fordi den i udfyldelsen af de kirkelige rammer giver mulighed for, at Grundtvig og Clausen kan være i den samme kirke. Således taler Grundtvig nu fuldt og helt for frihed i kirken, hvilket skal ske ved, at “Sogne-Baandet [maa] løses og Alt for Resten blive omtrent som det er, eller endnu friere” (Grundtvig 1834: 17). Med “endnu friere” (Grundtvig 1834: 17) mener han, at der skal indføres præstefrihed, så præsterne ikke længere er bundet til bestemte ritualer, men derimod kan gøre, hvad der teologisk passer dem bedst.

Frihedssynspunktet er altså nu det bærende i Grundtvigs kirkeopfattelse, og det er dette standpunkt, der får lov at stå tilbage efter den udvikling, som han har undergået i perioden 1825-34. Konkluderende om Grundtvigs syn på forholdet mellem kirke og stat kan man sige, at det bliver ækvivalent med hans ønske om frihed i kirken. Dette frihedsønske er opstået gennem en proces fra, at Grundtvig i 1825 argumenterede med statskirken imod Clausen til, at han i 1834 kan argumentere imod statskirken til fordel for Clausen, idet han ønsker en fri kirke, hvor de begge kan være. Dette ønske, der indebærer salme-, ritual- og præstefrihed, opsummerer Grundtvig som sit inderlige ønske, fordi det løser problemerne uden at sprænge kirkens rammer:

En fri *Stats-Kirke* med en *fri Menighed*, det er da, hvad jeg inderlig ønsker mit Fæderne-Land, ja, hvad jeg er vis paa, vil mægtig bidrage til, paa den ene Side at bevare det for de voldsomme Rystelser, der true Christenheden, og paa den Anden

---

¹⁷ Når Grundtvig taler om statskirken som en ramme om religionen anses det – med baggrund i Lyby (1993: 219ff.) – for sandsynligt, at han mener forskellige kristendomsopfattelser. Antagelsen begrundes endvidere i redegørelsen for brugen af ordet “folkekirke” i afhandlingens kommende afsnit, idet denne godtgør, at ordet “religion” på dette tidspunkt blot betegner religionsudøvelsen (kristendomsudøvelsen) inden for statskirken.

at fremme en høi og vidualstrakt, men rolig, historisk fremskridende Oplysning og Videnskabelighed (Grundtvig 1834: 32).

2.1.2. Ekskurs: Grundtvig og grundtvigianerne

I forhold til Grundtvig er det interessant at gøre et kort ophold ved den kirkelige retning, grundtvigianerne, som har fået deres navn efter retningens forbillede. Her er det først og fremmest nødvendigt at holde sig Thorkild C. Lybys ord for øje,¹⁸ når han advarer mod, at man uovervejset sætter lighedstegn mellem grundtvigianerne og deres læremester. For begges vedkommende viser det sig nemlig, at de er langt sværere at sætte i bås end et simpelt begreb indikerer.

En delvis illustration på, at grundtvigianerne agerer anderledes end deres forbillede, ses nogle årtier senere i relation til grundlovens løfteparagraf (§ 80, nuværende 66), hvor grundtvigianerne i tiden efter grundloven påberåber sig en fortolkning, mens Grundtvig selv ved behandlingen af paragraffen på Den Grundlovgivende Forsamling forholdt sig langt roligere.

Som afhandlingen senere vil vise, så var et ofte fremført argument i 1850ernes kirkedebatter i Folketinget, at paragraffens ord om, at “folkekirkens forfatning ordnes ved lov” skulle forstås på den måde, at “lov” betød flere enkeltlove, hvorfor det aldrig havde været grundlovsfædrenes hensigt at ordne de kirkelige forhold gennem en samlet lov. Dette bliver eksempelvis fremført ved en debat i rigsdagssamlingen 1858/59, hvor det grundtvigske medlem af Folketinget Frederik Barfod (1811-96) maner til besindighed i forhold til gennemførelsen af den kirkelige lovgivning: “Der er en væsentlig, en meget væsentlig Forskjel paa, om der staaer: “Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov”, eller om der staaer: “den skal ordnes ved Lov”. Saaledes som § 80 virkelig lyder, er der ikke noget som helst Paabud om at ordne Folkekirkens Forfatning” (Rd. 10. session 1858/59 F.: 621).

Udtalelsen bliver imødegået af Monrad, der er af en anden holdning, som det senere vil fremgå, men det interessante i denne sammenhæng er forholdet mellem Barfods udtalelse

---

¹⁸ Lyby (1993): 214.

og Grundtvigs tilgang til samme paragraf i det grundlovsforberedende arbejde, fordi det viser en markant forskel mellem Grundtvig og flere af grundtvigianerne.

At dette er tilfældet, viser sig gennem Grundtvigs ageren på det 92. møde i Den Grundlovgivende Forsamling. Her blev grundlovsudkastets §§ 2 og 64 behandlet. Hvor førstnævnte omhandler statens understøttelse af folkekirken, endte sidstnævnte med at blive den endelige grundlovs § 80, der lyder, at “folkekirkens forfatning ordnes ved lov”. Gennem debatten var forsamlingens – og Grundtvigs – hovedfokus – som afhandlingen vil vise – på formuleringen af § 2, hvor der i særlig grad var uenighed om brugen af ordet “folkekirke”.¹⁹ Langt mindre var diskussionerne om § 64, hvilket er bemærkelsesværdigt, da fortolkningen af samme paragraf i eftertiden har været en af hovedudfordringerne i arbejdet med at ordne de kirkelige forhold.

Det bemærkelsesværdige, hvis man tager eftertidens grundtvigske stemmer i betragtning, er, at Grundtvig i debatten kun udtaler sig ganske kort om § 64, hvilket sker i en kommentar, der hovedsageligt går på flertalsforslagets indskrænkning af Rigsdagens magt over den folkekirkelige forfatning, idet man betinger gennemførelsen af en kirkelov af, at et råd nedsat i kirken får lejlighed til at udtale sig inden. Om denne formulering udtaler Grundtvig: “Hvad Fleertallets Forslag angaaer, at der skal indhentes en Betænkning fra et Kirkemøde, før Folkekirkens Forfatning bestemmes ved Lov, da er det jo vistnok Noget, som der ikke kan være Noget at indvende imod, skjøndt vel heller ikke Noget, der kan ventes synderlig gode Frugter af” (F.Rd. 1849: 2514).

Grundtvig udtaler sig altså ikke imod, at folkekirkens forfatning skal ordnes ved lov, og således går han heller ikke ind i diskussionerne om, hvorvidt den tiltænkte ordning skal ske ved en samlet lov eller gennem flere enkeltlove. Uanset, hvad Grundtvigs holdning til en kirkelov måtte være, så opstår der ved hans tavshed om selve begrebet “ved Lov” en helt grundlæggende forskel mellem Grundtvigs ageren og grundtvigianernes senere råben op om, at en samlet kirkelov strider mod grundlovens intentioner. Dette fordi Grundtvig på Den Grundlovgivende Forsamling ikke talte mod en samlet kirkelov, og

---

¹⁹ Glædemark (1948: 223ff.) gennemgår debatten om begrebet “folkekirke” i detaljer.

dermed heller ikke bekæmpede den paragraf, der senere blev grundtvigianernes store problem.

Konklusionen på denne lille ekskurs må altså være, at Lyby har ret, når han påpeger afstanden mellem Grundtvig og de grundtvigske – i hvert fald når det drejer sig om forståelsen af grundlovens § 80.

2.1.3. Alterbogsstriden

Som det forudgående mere end antyder, udsprang mange af de kirkelige stridigheder i første del af 1800-tallet af diskussionerne om forholdet mellem frihed og tvang: Grundtvig og Clausen pegede på hver deres måde på mere frihed, hvilket viser den frihedstrang, som statskirken medførte bredt i teologiske kredse. Næste skelsættende begivenhed, hvor frihedsdiskussionerne atter er til stede, er den alterbogsstrid, som fandt sted i slutningen af 1830'erne.

Gudstjenesteordningen var siden reformationen blevet bestemt af staten. I de første år gennem *Kirkeordinansen* fra 1539, der beskrev gudstjenestens forløb, men dens tekstmæssige indhold mv. blev først nyordnet med Peder Palladius' (1503-60) alterbog fra 1556. Dog forblev der stor variation i liturgien, fordi *Kirkeordinansen* fortsat udgjorde en rammeordning om gudstjenesten. Med indførelsen af enevælden i 1660 kom uniformiteten – som i den øvrige statsadministration – også til at vedrøre kirken og gudstjenesten. I 1685 indførtes *Danmarks og Norges Kirke-Ritual* og i 1688 biskop Baggers (1646-93) alterbog, der begge havde til formål at sikre uniformitet i gudstjenesten, hvilket de gjorde uden større ændringer frem til slutningen af det 19. århundrede.²⁰

Formelt set var statskirken altså i rituelle sammenhænge en enhedskirke, hvor præsterne var forpligtet til at holde sig til de fastsatte ritualer og tekster. Virkeligheden viste sig dog ofte at være en anden. Ikke mindst rationalismens øgede indflydelse blandt de danske præster betød et brud på principperne. En del præster ønskede – og praktiserede ligefrem stiltiende – at tilpasse kirkens ritualer til deres egne nye idéer: blandt andet at pille djævelen ud af dåbsritualet. Alle forestillinger om djævelen var i rationalismens lys utidssvarende og uoplyst overtro.

---

²⁰ Harbsmeier (1995): 245ff.

Et typisk eksempel på en liturgisk afvigelse var, da stiftsprovst H.G. Clausen i 1832-33 endte i en liturgifejde, fordi han ved en barnedåb havde ændret i dåbsliturgien. Barnets far indbragte efterfølgende sagen for biskoppen, hvilket medførte en række offentlige skrivelser, hvor blandt andre Grundtvig deltog aktivt med skriftet *Om Daabs-Pagten* (1832). Sagen fik først sin afslutning, da H.G. Clausen ved kongelig resolution af 22. april 1834 blev tilrettevist og samtidig fik indskærpet, at han i fremtiden skulle holde sig til de forordnede ritualer.²¹

H.G. Clausens sag illustrerer den spænding, som var til stede i kirken, idet dele af præstestanden ønskede at foretage tilpasninger i liturgien, hvilket ikke var muligt inden for statskirkens strømlinede rammer. Omvendt indtog en række andre præster – blandt andre J.C. Lindberg (1797-1857) og Grundtvig – det modsatte standpunkt. De frygtede, at en ny alterbog ville tvinge dem til at bruge moderniserede ritualer, der stred mod deres forståelse af kirke og kristendom. Også derfor nærede Grundtvig i *Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet* et større og større ønske om præstefrihed, hvilket alle pålagte ritualer går imod. Altså var det – som Thaulow²² udtrykker det – Grundtvigs hensigt på den ene side at forsvare den gamle alterbog og på den anden side at kæmpe imod, at en ny blev pålagt præsterne. Og mellem disse to yderstandpunkter – som H.G. Clausen og Grundtvig repræsenterer – skulle kirkeledelsen altså forsøge at navigere.

At dette udgjorde en potentiel sprængfarlig situation, bemærker eksempelvis Tullberg.²³ For at undgå en sprængning af kirkens enhed, hvor en af stridens parter ville ønske at træde ud af statskirken, som det var foreslået under Grundtvigs strid med den yngre Clausen, udbad kancelliet sig i 1834 derfor en betænkning fra landets biskopper om deres holdning til forandringer i alterbogen og de kirkelige ritualer. J.P. Mynster fik som repræsentant for statskirken til opgave at samle holdningstilkendegivelserne, og som Sjællands biskop valgte han egenhændigt at høre alle præsterne i sit stift om deres holdning til sagen. Resultatet, der er beskrevet hos Rasmussen (1999: 149ff.), blev, at der i kirken

---

²¹ Koch (1954): 237ff; Larsen (1945): 180f.

²² Thaulow (2018): Afsnit 3.1.

²³ Tullberg (2016): Afsnit 1.4.

var en generel velvilje over for en modernisering af ritualerne, og at Mynster ved kongelig resolution af 22. juli 1837 blev pålagt at udarbejde et ritualforslag.²⁴

Forslaget fra Mynster kom efter to års arbejde med *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* (1839). Fra skriftets begyndelse er det tydeligt, at det ikke formår at imødekomme samtidens stridende positioner, hvilket eksemplificeres i Mynsters historiske gennemgang af ritualhistorien, hvor han ved at trække spor til apostlene indskærper, at

da Forsamlingen i Christi Kirke ikke kan eller skal værre uden Lov og Skik, men Alt bor skee sømmeligen og med Orden (1 Kor. 14, 40), saa anordnede allerede Apostlerne Meget efter Kirkens daværende Leilighed, og de overdroge til Andre at indrette hvad som fattedes (Tit. 1, 5). Saaledes bleve efterhaanden alle Indretninger og Skikke i Kirken bestemte, og Meget heraf var godt og gavnligt (Mynster 1839: VIII).

Mynster begrundet altså sit ritual- og alterbogsforslag med, at kirken helt fra apostlenes tid har haft ordnede og pålagte ritualer, der i sidste ende sikrer kirkens enhed. Følgelig er det som et led i kirkens tradition nødvendigt at have forskellige fastlagte ritualbestemmelser, og i det lys hans eget forslag skal betragtes: som en fortsættelse af denne tradition.

Kernen i det, der udviklede sig til alterbogsstriden, skal findes i dåbsliturgien i Mynsters forslag, da det hovedsageligt var ændringerne her, der faldt Grundtvig for brystet. I 1825 havde H.N. Clausen i *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus* fremlagt et forslag til en ændret dåbsliturgi, hvor den flerleddede tilspørgsel inden dåben var erstattet af spørgsmålet “Vil du paa denne Tro være døbt?” (Clausen 1825: 837). Dog på baggrund af, at menigheden havde fremsagt den apostolske trosbekendelse. I tråd med Clausens spørgsmål foreslår Mynster i sit liturgiforslag, at tilspørgslen erstattes af, at præsten konstaterer, at “Daabens hellige Pagt er denne: at du skal forsage Djævelen (...)” (Mynster 1839: II, 25) og at “Den, som bærer Barnet, svarer: Ja” (Mynster 1839: II, 25). Mynsters forslag korresponderer altså med Clausens, idet han foreslår, at dåbsritualet blot bør indeholde et enkelt “ja”.

---

²⁴ Thaulow (2018): Afsnit 2.2.

I sine bemærkninger motiverer Mynster sin holdning ved at henvise til, at den korresponderer med forslaget fra Clausen (Mynster 1839: III, 27). Samtidig anfører han, at den gentagede tilspørgsel over for det lille barn kan virke “Stødende” (Mynster 1839: III, 26), hvorfor han har udeladt den. Ændringen begrundes altså æstetisk snarere end teologisk, og Mynster begrundet ikke sin ændring i spørgemåden yderligere, hvorfor det må antages, at han ikke anså ændringen for at være kirkeomstyrtende.

Grundtvig var mildest talt ikke tilfreds med Mynsters forslag. I *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog* (1839) giver han således udtryk for, at forslaget set fra hans position er symbolet på stort set samtlige af statskirkens problemer: På den ene side er forslaget teologisk set forkert, mens det på den anden side er udtryk for statskirkens forfejlede magtpolitik, hvor forordnede ritualer pålægger præsterne unødigt tvang. For Grundtvig var det helt grundlæggende, at dåbsritualet skulle indeholde den flerfoldige tilspørgsel, fordi spørgsmålene var udtryk for den levende Guds spørgsmål til dåbskandidaten, og derfor ikke blot en død lære, der kan fremlægges og efterfølgende bifaldes eller forkastes. Det gentagede “ja” i dåbsritualet var ifølge Grundtvigs opfattelse med til at konstituere pagten mellem Gud og menneskene, fordi vi “ved Daaben træde i Pagt med Herren om at forsage Djævelen med alle hans Gierninger og alt hans Væsen, og at troe paa Gudfader og Sønnen og den Helligaand, imod den Forsikkring i Herrens Navn, at vi saa ved Daaben er gienfødt af den Helligaand med Syndsforladelse” (Grundtvig 1839: 27f.). Konsekvensen af Mynsters forslag ville altså være en direkte ophævelse af pagten.

At Mynsters udeladelse i barnedåben skyldes æstetiske overvejelser snarere end teologiske, synes også at komme til udtryk i Grundtvigs argumentation. Grundtvig bemærker således, at Mynster fastholder tilspørgslen ved voksendåben (Mynster 1839: II, 46), hvorved han dér bevarer både “Pagten og Forsikringen” (Grundtvig 1839: 28). Ydermere argumenterer Grundtvig gennem Pauli ord om “en Herre, én tro, én dåb” (Ef 4,5) mod forslaget og hele formålet med Mynsters arbejde. Det sker ved, at han gennem Mynsters egen argumentation kalder forslaget om to forskellige dåbsritualer for det egentlig stødende, mens han samtidig angriber ritualerne som uapostolske, hvormed han taler mod selve præmissen for Mynsters arbejde, der netop var at skrive sig ind i en apostolsk tradition for ordnede ritualer:

Saaledes har Hr. Biskoppens egen christelige Følelse gjort Opstand mod hans ulykkelige Indfald at skille Barnedaaben ved Pagten og Forsikkringen, og skiøndt Bevarelsen af begge ved de Voxnes Daab, som intet Barn hos os kan opnaae, bogstavelig var at “tage Brødet fra Børnene,” er det dog vist ogsaa et Vidnesbyrd om, at Hr. Biskoppen selv føde, de *maatte ikke* skilles fra Daaben; thi ellers vilde den skarpsindige Mand let opdaget, hvor stødende det var, at have to saa *høistforskjellige* Daabs-Formularer i *een* Alterbog, der umuelig lod sig forsvare mod Apostelens “*een* Daab,” som den *Augsburgske* Confessjon *udtrykkelig* har vedkiendt sig (Grundtvig 1839: 28f.)

Med andre ord kan Mynsters fremgangsmåde og forslag siges at være selvmodsigende og ukristelig, fordi den indfører to forskellige dåb, og dermed ophæver gudspagten og går imod kirkens tradition og bekendelsesgrundlag.

Foruden de konkrete teologiske skruper ved forslaget, som viser sig gennem argumentationen ovenfor, har Grundtvig også en anden helt grundlæggende modstand mod forslaget, som trækker tråde tilbage til hans position i 1834, og som samtidig udstiller den kattepine, som statskirken står i ved at have personer som ham, Mynster og Clausen under samme kirketag.

Problemet er, at Mynsters forslag, hvis det bliver en realitet, blot bliver en ny udgave af det hidtidige kirkeritual og den gældende alterbog, hvor præsterne fortsat er tvunget til at følge de ritualer og bøger, som forordnes dem. Dermed bliver de ikke “blot en forandret Byrde, men et *nyt Aag*, hvori vi Alle spændtes, baade vi, som med Fornøielse har fulgt den gamle Alterbog, og de Mange, som ikke har fulgt den” (Grundtvig 1839: 10f.). Altså vil en gennemførelse af Mynsters forslag blot forrykke balancen i den konflikt, som fortsat vil bestå i kirken, fordi Clausen og hans tilhængere herefter kan komme til at følge de fastsatte ritualer, mens Grundtvig og hans sympatisører herefter er nødt til at bryde reglerne. Dermed vil problemerne bestå, selvom man har ændret i ritualerne.

Konflikten mellem frihed og tvang lader sig ikke løse, så længe det fortsat er umuligt at træde ud af statskirken, hvilket også Monrad senere bemærker i forbindelse med baptistsagen. Dermed er det ikke muligt for Grundtvig og andre, der er uenige i det foreslåede ritual, at vende ryggen til konflikten og statskirken, for at fortsætte på den måde, som de finder rigtigst udenfor. Herom siger Grundtvig:

Var det nu borgerlig tilladt at *udtræde* af Stats-Kirken og danne en lille christelig *Frikirke*, eller foreslog Hr. Biskoppen en saadan *Frihed* med det Samme, da skulde jeg, for min Person, ikke beklage mig derover, skjøndt jeg maatte finde det gruelig haardt mod *Lutheranerne*, at de skulde nødes til at gaae ud af Stats-Kirken for at *beholde* deres *Barnedaab*; men nu, da en saadan Udtrædelse er strængelig forbudt og Hr. Biskoppen er langt fra at foreslaae nogen ny Frihed, nu maatte hans Forslag jo, naar det blev Lov, enten gjøre os til de ulykkeligste Mennesker i Verden, eller nøde os til at blive Regieringen ulydige, og det en Regiering, det er vor Lyst ei blot at vise Lydighed, men inderlig Hengivenhed, Troskab og Kiærlighed! (Grundtvig 1839: 24f.)

Der er i citatet ingen tvivl om, hvem der ifølge Grundtvig har ret, men ikke desto mindre viser udtalelsen, hvad der er på spil i kirken: Der er ikke plads til dem, der ikke passer ind i den statskirkelige ramme. Derfor er det for Grundtvig helt grundlæggende forkert at gennemføre dobbelt tvang, ved både at forordne ritualer og samtidig at forbyde udgang af kirken. Altså må en af ventilerne løsnes, hvis ikke kirkens enhed skal sprænges.

Efter Grundtvigs svar til Mynster fortsatte diskussionerne en stund først gennem Mynsters svar på Grundtvigs anklager, *Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* (1840), hvor han dels gik i rette med Grundtvigs hårde og anklagende tone, og dels forsøgte at imødekomme ham ved at foreslå, at man for enighedens skyld kunne beholde den hidtidige tilspørgelse i dåbsritualet:

at, da saa mange, ogsaa kyndige og forstandige, Mænd – formodentlig af Kierlighed til det Tilvante – foretrække, at alle de gamle Spørgsmaal henvendes til Barnet, saa skulde jeg for min Deel, naar Enighed derved kunde opnaaes, gierne samtykke i, at den blot declarative Form blev opgivet (Mynster 1840: 34).

Sammen med sit forsøg på fredsmægling med Grundtvig fik Mynster støtte gennem en erklæring fra 131 præster fra Ribe Stift, som erklærede deres tilslutning til Mynsters forslag. Som svar på erklæringen udgav Grundtvig kort efter artiklen: *Mit Frisprog og 'de saarede Hjerter'* (1840), hvor han tog til genmæle over for Mynsters og præsternes kritik.

Nogen tid efter skriverierne mellem Grundtvig og Mynster kommer Clausen med sit indlæg i debatten, der i nogen grad imødekommer Grundtvigs frihedsønske. Det sker, idet

han erklærer sig enig med den betænkning, som Det Teologiske Fakultet, hvor han er ansat, er kommet med. Heri lyder det i en krads formulering, som følger:

Men vi antage, at det christelige Frihedsprincip er i saadan Betydning indført i den protestantiske Kirkes hele Liv, at det bør spores i enhver Hoveddel af den kristelige Virksomhed, og at Kirken falder ud af sit Princip og ind i den katholske Kirkes Character, naar den ved de kirkelige Handlinger saaledes lægger sine Tjenere Ordet i Munden ved Bøn og Formaning, at Liturgen ingen Frihed beholder tilfældes med Ordets Forkynder (Clausen 1841: 4).

Det princip, som Mynster ved sit alterbogsforslag lægger for dagen, er altså helt grundlæggende imod den protestantiske kirkes karakter, mener Clausen, idet det er forkert at tvinge præsterne til at benytte forordnede ritualer. Således ytrer Clausen samme krav om ritualfrihed som Grundtvig, og han gennemgår videre i sit skrift de punkter, hvor alterbogsforslaget gennem sine ritualer ved dåb, nadver, absolution, kirkeindvielse, bispevielse og ordination samt ved forordnede kollekter pålægger præsterne en unødigt tvang (Clausen 1841: 14ff.; 17ff.; 20ff.; 22f.; 23ff.). Altså danner han her fælles sag med Grundtvig for så vidt spørgsmålet drejer sig om frihed.

Med tiden ebbede diskussionerne dog ud, og til sidst strandede forslaget helt efter at en kommission med både Mynster og H.N. Clausen havde givet sin indstilling, der blandt andet imødekom Grundtvig på en række punkter.²⁵ Centralt er dog ikke så meget forslaget endeligt, men snarere konsekvenserne af dets liv, der for alvor afslørede spændingerne i de statskirkelige diskussioner. Dette fordi det på én gang tydeliggjorde de kirkelige positioner med Mynster, Clausen og Grundtvig som tre poler, og fordi det samtidig udstillede spændingen mellem ønskerne om henholdsvis ritualfrihed og kirkelig uniformitet, hvormed debatten på mange måder kom til at pege langt ind i tiden som fulgte.

2.1.4. Baptistsagen

Hvor de to forudgående sager hovedsageligt havde været forårsaget af indre spændinger i kirken, så er omstændighederne helt andre med baptistsagen, fordi den var forårsaget af en udenforstående religion, der gjorde det nødvendigt for statskirken og myndighederne

---

²⁵ Thaulow (2018): Afsnit 5.

at tage stilling til, hvordan man skulle håndtere religiøs pluralisme i et trosuniformt samfund.

Udgangspunktet for enevældens statskirke var, at kirke- og religionsspørgsmål var gennemregulerede, hvilket gav anledning til både kirkekampen og alterbogsstriden. Samtidig var kirken fra tiden efter reformationen blevet indoptaget i staten i tråd med det internationale princip *cuius regio, eius religio*, hvorefter kongens religion også blev statens. Sammentømringen af kirke og stat blev dog for alvor tydelig med enevældens indførelse, hvor den eneste indskrænkning i kongens magt ved Kongeloven (1665) var hans forpligtelse på *Confessio Augustana* (1530). Heri lå forudsætninger for baptistsagen, for herefter blev det for alvor tydeligt, at enhver trussel mod trosenheden var en fare for samfundsordenen, kongemagten og rigets stabilitet.

Selvom der også tidligere havde været stærke begrænsninger i religionsfriheden – fx *Fremmedartiklerne* (1569) – så blev Danmark i enevældens tid for alvor en religiøs enhedskultur, hvor kirken eller religionen var sammenfaldende med staten. Et eksempel på dette er Danske Lovs bestemmelse om religionsenhed, der lyder:

Den Religion skal i Kongens Riger og Lande alleene tilstædis, som overeens kommer med den Hellige Bibelske Skrift, det Apostoliske, Nicæniske og Athanasii Symbolis, og den Uforandrede Aar et tusind fem hundrede og tredive overgiven Augsburgiske Bekiendelse, og Lutheri liden Catechismo (D.L. 2-1-1)

I det hele taget var religionen på alle måder et statsligt anliggende, som det var myndighedernes opgave at regulere. Som det vil vise sig i afhandlingens følgende del, kom det også til udtryk gennem forbud mod religiøse forsamlinger uden for kirkens regi, som det skete med den såkaldte konventikelplakat (1741), hvilket understregede, at religionsudøvelsen skulle knyttes til kirken og reguleres af staten i form af præsterne. Det må dog bemærkes, at plakaten også var et udtryk for, at man ikke helt kunne forhindre de gryende vækkelser i 1700-tallet i at forsamle sig.

Befolkningens religiøse liv – og reguleringen af samme – havde været et tilbagevendende spørgsmål for myndighederne siden pietismens frembrud i Danmark fra begyndelsen af 1700-tallet. Dette særligt fordi den radikale pietisme over for statskirken udgjorde en potentiel trussel, fordi den med sine separatistiske tendenser ønskede at frigøre sig fra den

kirkelige regulering og tvang.²⁶ Netop modsætningen mellem kirkelig regulering og folkets tro fik stor betydning for pietismens udvikling, for efterhånden som pietismens forskellige grene nåede Danmark, og forskellige præster ved gudstjenester og private sammenkomster – konventikler – bragte sig på kant med kirkens bekendelsesskrifter, så kom det til en række sager, hvor præster stod anklaget for at udbrede en falsk lære.²⁷ Selvom myndighederne i begyndelsen selv havde tilskyndet pietismens udbredelse i Danmark, så blev uroen og modsætningen til den statskirkelige pietisme så stor, at man frygtede for kirkens enhed. Blandt andet derfor indførte man i 1741 det nævnte forbud mod konventikler i et forsøg på at kontrollere pietismens væsen og indlemme de private forsamlinger i statskirken.²⁸

Fra begyndelsen af 1800-tallet fik de statskirkelige myndigheder nye udfordringer med at kontrollere kirkelivet i Danmark. Pietismens vækkelse havde nemlig bredt sig som en generel bevægelse over hele landet. Hvor mange statskirkepræster på dette tidspunkt var gået i en mere rationalistisk retning, holdt almuen forskellige steder stædigt fast i pietismen, hvilket skabte konflikt. Som eksempel holdt “De stærke jyder” på Horsenseggen fast i Pontoppidans pietistiske lærebog, *Sandhed til gudfrygtighed* (1737) selvom den var blevet erstattet af biskop Balles nye katekismeforklaring, *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion* (1791). På Fyn opstod – som afhandlingen senere vil vise – lignende problemer, fordi en gruppe borgere nær Kerteminde prædikede personlig omvendelse og samtidig overtrådte forbuddet mod private konventikler.²⁹

Derfor var det på alle måder en ekstra torn i øjet på myndighederne, da baptistbevægelsen fra slutningen af 1830erne voksede frem som et resultat af den generelle religiøse vækkelse. Her var simpelt hen en vækkelse, som på en anderledes radikal måde end de ovenfor gennemgåede diskussioner mellem Mynster, Grundtvig og Clausen anfægtede noget af det allermest centrale i kirkens lutherske selvforståelse: barnedåben. Bevægelsen blev ført frem af den jødiskfødte fynbo Julius Købner (1806-84), der under en rejse til Tyskland havde mødt baptistpræsten J.G. Oncken (1800-84), som havde gendøbt Købner. Efter gendåben vendte Købner i 1839 tilbage til Danmark, hvor han samme år mødte P.C.

---

²⁶ Pedersen (1951): 63.

²⁷ Pedersen (1951): 130ff.; 192ff.

²⁸ Pedersen (1951) 200ff.

²⁹ Lausten (1999): 71ff.

Mønster (1797-1870), der efter at være frafaldet grundtvigianismen havde talt imod barnedåben. Sammen fandt de fælles fodslag, og da Oncken i oktober 1839 gæstede København, foretog de dåb i Lersøen uden for byen, hvormed de grundlagde den første baptistmenighed i Danmark.³⁰

Efter dette bredte baptismen sig hurtigt til resten af landet, hvorefter den snart tiltrak sig myndighedernes opmærksomhed. Som vi senere skal se i forbindelse med gennemgangen af Monrads ageren i baptistsagen, så havde myndighederne i tiden op til baptistsagen anlagt en slingrekurs i forhold til håndhævelsen af forbuddet mod konventikler. Dette havde blandt andet ført til, at plakaten, selvom den fortsat var gyldig, i praksis var taget ud af brug kort efter Christian 8.s tronbestigelse i 1839.³¹ Derfor greb man til anden lovgivning, og anvendte således et reskript fra 1745 mod dem “som til Seperatismum, Anabaptismum og andre Vildfarelser ere henfaldne”³² til at henvise baptisterne til fristæderne og forbyde deres religion. Derudover henviste man til dåbsforordningen af 20. maj 1828, der krævede barnedåb, fordi man dermed håbede at angribe problemet ved roden, idet den baptistiske tro bygger på de troendes dåb som voksne.³³

Bevægelsen blev imidlertid ved med at vokse til trods for, at den blev bekæmpet med bøder og fængselsstraf. Situationen blev desuden yderligere skærpet af, at Mønster fra fængslet i 1841 sendte en appel til kongen om religionsfrihed. Lige lidt hjalp det dog, og i slutningen af 1842 traf myndighederne deres endelige beslutning med *Cancellie-Placat angaaende den baptistiske Sect i Danmark*. På trods af, at plakaten imødekom baptisterne ved, at de kunne forsamles uden for fristæderne, så slog den samtidig fast med stor tydelighed, at der fortsat ikke var religionsfrihed i Danmark, hvilket blandt andet skete ved, at man krævede dåb af “børn af baptistiske forældre [...], hvad enten de ere bosiddende i Fredericia eller andensteds” (Danske Kancelli 1842: 2), hvormed man reelt forbød grundlaget for baptisternes tro.

---

³⁰ Banning (1961): 133; Hylleberg (1989): 16f.; Koch (1954): 304f.

³¹ Det forhold, at konventiklplakaten i praksis ikke blev anvendt, men dog stadig var gældende, medførte i 1842 – som afhandlingen i det følgende vil vise – kritik fra Monrad, fordi han anså det som en uskik, at regeringens administration ikke fulgte landets love. Derfor argumenterede Monrad for en afskaffelse af plakaten.

³² Pedersen (1951): 206.

³³ Hylleberg (1989): 20f.; Koch (1954): 305ff.

Baptisterne rettede dog fortsat ikke ind efter myndighedernes anvisninger, og derfor kom det til trusler om tvangsdåb, hvilket skabte ramaskrig i dele af den offentlige opinion. Sagen blev sat på spidsen, da flere præster, heriblandt P.C. Kierkegaard (1805-88), nægtede at efterkomme kravet om at døbe baptisternes børn mod forældrenes vilje.³⁴ Under disse kampe af tryk og modtryk forblev baptistsagen et uløst problem, der først fandt sin endelige afslutning ved Martsministeriets tiltræden og de gryende tanker om religionsfrihed i grundlovsarbejdet.

I den kirkelige debat gik sagen ikke ubemærket hen, og parallelt med myndighedernes hovedbrud over de genstridige baptister, gav en række af tidens toneangivende teologer deres besyv med. Som en sikker forsvarer for statskirkens position i samfundet markerede Mynster således også sin position, hvilket skete med skriftet *Om Giendaab og Giendøbernes statsretlige Forhold i Danmark* (1842). Mynsters hovedanke mod baptisterne i skriftet er, at de “ikke ville afgive nogen Troesbekiendelse” (Mynster 1842: 349). Uden en trosbekendelse passer baptisterne ikke ind i Mynsters velordnede religionsmodel, hvor det som hovedregel for overhovedet at kunne blive accepteret, må være muligt at afkræve svar om troens indhold.

Baggrunden for ovenstående holdning er et ønske om religiøs orden, hvilket han begrundede på følgende måde: “Hvor derimod et religiøst Samfund ingen Trosbekiendelse har, der kan Forholdet til andre Menigheder ikke kiendes, der er ingen Grændse for Vilkaarligheden, og Samfundet vil snart opløse sig i mange mindre Partier” (Mynster 1842: 350). For Mynster udgør baptisterne altså en trussel mod rigets religiøse enhed, hvorfor det ville skabe en glidebane at tillade en religion, der konfessionelt ikke kan holdes op mod Mynsters egen kirke. Samtidig umuliggør bekendelseskrauet i realiteten en anerkendelse af de baptistiske menigheder, fordi de gentagne gange havde afvist at afgive en bekendelse, idet de betragtede sig som konfessionsløse.³⁵ Mynster opstiller et krav, det er umuligt at indfri.

Den underliggende holdning i det ovenstående kan på mange måder siges at være repræsentativ for den kirkelige position, som Mynster indtager i det 19. århundredes teologiske

---

³⁴ Koch (1954): 307ff.

³⁵ Hylleberg (1989): 22.

og kirkelige kampe: Helt grundlæggende kæmper han for at fastholde den enhed i kirken, som statskirken giver mulighed for. Det er derfor, han i 1832 kan udtale sig mod det grundtvigske ønske om at udtræde af kirken, og det er derfor han i denne henseende med ord fra Johannesevangeliet kan tale om “een Hiord, een Hyrde” (Mynster 1842: 354), fordi enheden og kristendommen kun findes inden for den kirkelige ramme. Mynster kan således – i tråd med citatet – konkludere, at “derfor handle vi sikkert ikke i hans Aand, naar vi arbeide paa ligesom at falde fra hinanden i mange Hiorde” (Mynster 1842: 354). Tanken om et brud med enevældens kirkesystem er altså ukristelig, mener han, og derfor bør partier både inden og uden for kirken bekæmpes – ikke blot for at opretholde samfundsstabiliteten, men for at opretholde selve kristendommen.

Af samme årsag kan Mynster da også kun opfordre til, at myndighederne fortsætter deres fremfærd mod baptisterne – hvilket også blev resultatet med baptistplakaten – for som han konkluderer ved skriftets afslutning, så er ingen “bleven forfulgt for sin Religions Skyld eller opfordret til at frasige sig sine religiøse Meninger; ikke engang er Nogen bleven kaldet til Ansvar for at have ladet sig giendøbe eller at have tiltaget sig at administrere Sacramenterne” (Mynster 1842: 369). Man må altså forstå, at magthaverne allerede har strakt sig så langt de kan – og måske lidt længere end det, idet man har undladt at retsforfølge dem, der har forbrudt sig mod statens religionsmonopol – og derfor bør der ifølge det mynsterske standpunkt ikke gives yderligere indrømmelser i retning af religionsfriheden.

Grundtvig var ikke overraskende af en noget anden opfattelse. I sit skrift om baptistsagen *Om Religions-Forfølgelse* (1842), erklærer han helt indledningsvis, i diametral modsætning til Mynsters holdning, at myndighedernes retsforfølgelse af baptisterne også kan kaldes for religionsforfølgelse. Det gør han tydeligt gennem tre punkter:

- 1) Det er *Religions-Forfølgelse*, naar man fængsler og straffer enten Giendøbere eller Andre *blot fordi* de udøve og udbrede en fra Statskirkens afvigende *Gudsdyrkelse*.
- 2) *Religions-Forfølgelse* strider baade mod den “Christelige Tro og Bekiendelse” og mod den “Augsburgske Confession,” som Danmarks Kongelov erklærer for vor Stats-Kirkes Grundvold.

3) Erfaring lærer, at Religions-*Forfølgelse* ikke formindsker men formerer Splid og Uenighed i et Rige.

(Grundtvig 1842: 461)

Som Mynster hævder Grundtvig, at han står på Kristi grund med sin opfattelse, så selvom de to har vidt forskellige holdninger til baptisterne, så følger de samme argumentatoriske fremgangsmåde. Samtidig må man bemærke, at Grundtvig i sin modstand mod myndighederne – og den mynsterske linje – appellerer til det, der er deres største frygt: splid og uenighed. Med omvendt fortegn argumenterer Grundtvig altså for, at baptistsagen vil føre til splid og opløsning i samfundet, fordi det ud fra hans opfattelse er den direkte følge af religionsforfølgelsen. Mynster og Grundtvig bruger altså de samme argumenter, men deres konklusioner er vidt forskellige.

Centralt for forståelsen af Grundtvigs position i de kirkelige magtkampe er den linje, som han videre i skriftet anlægger over for baptisterne. Hans holdning – der korresponderer med hans blivende kirkepolitiske anskuelse fra 1834 – er, at der skal sikres friheder inden for kirken, så det er muligt for baptisterne at blive der. Derfor foreslår han, at man “derimod [løser] *Sognebaandet* saavidt *Sacramenterne* angaaer, og tillader dem, der matte finde Skrupler enten ved *Barnedaaben* eller ved *Overøselsen*, at opsætte deres Børns Daab til de kan svare for dem selv, og da at faae dem neddyppede i Stats-Kirken” (Grundtvig 1842: 470). I alt sin enkelhed indtager Grundtvig altså det radikale synspunkt, at baptistsagen bedst løses ved at give baptisterne de nødvendige frihedsgrader, hvorefter de kan blive i den samme kirke som Mynster og Grundtvig selv.

Som det ovenstående således har anskueliggjort, så var de to kirkelige positioners forslag til en løsning af statskirkens udfordringer vidt forskellige. I forbindelse med baptistsagen skal nævnes et tredje synspunkt, der adskiller sig fra de øvrige to – nemlig Monrads. Af hensyn til afhandlingens sammenhæng og for at underkaste Monrads argumentation en grundigere undersøgelse end den ovenstående, følger fremstillingen af Monrads holdning i baptistsagen først i afhandlingens anden hoveddel. Den ovenfor givne fremstilling af Mynster og Grundtvig tjener således som baggrund for at forstå Monrads position i diskussionerne i det 19. århundredes kirkeliv, hvor Monrad med sine udmeldinger i baptistsagen for første gang for alvor gør sit indtog på den kirkepolitiske scene.

2.2. Den historiske baggrund for Monrads kirkepolitiske virke

Inden afhandlingen retter blikket mod Monrads stilling i baptistsagen, er det dog nødvendigt at fokusere på et element, der fik stor betydning for Monrads kirkepolitiske virke, nemlig spørgsmålet om, hvordan de kirkelige forhold skulle organiseres. Den demokratiske bølge, der fra slutningen af 1700-tallet havde rullet hen over Europa, havde mange steder bragt netop dette spørgsmål med sig, og således kom det også til at være et af de mest omdiskuterede kirkelige emner, efterhånden som demokratiseringen ramte Danmark ved grundlovens indførelse.

Fra Tyskland, der som Danmarks eneste landfaste nabo havde en enorm kulturel og videnskabelig indflydelse, kom påvirkningen i de år, der fik betydning for Monrad, i filosofisk henseende tydeligst fra teologen og filosofen G.W.F. Hegel (1770-1831). Som det fremføres af Jon Stewart, blev Hegel den toneangivende tænker blandt store dele af den københavnske kultur- og åndselite, og dermed satte hans tanker et afgørende præg på guldalderens Danmark.³⁶

Det var imidlertid ikke kun den kulturelle elite, der med Johan Ludvig Heiberg i spidsen yndede at diskutere den tyske idealists tanker. Også i 1820-40ernes politiske diskussioner om nødvendigheden af en konstitutionel forfatning vandt Hegels tanker indpas og fik stor indflydelse på afgørelsen af det danske forfatningsspørgsmål.³⁷

Som det præsenteres hos Nygaard,³⁸ så formåede den hegelske inspiration at ramme bredt i det politiske spektrum. Både konservative, liberale og personer med tanker i retning af den gryende socialisme fandt hos Hegel inspiration til enten hyldest eller had til det eksisterende politiske system og visioner for fremtidens Danmark. Det moderne Danmarks fædre – Lehmann, Madvig, Monrad og Tscherning – var alle prægede af Hegels forståelse af demokrati og den moderne stat som en syntese af individualitet og fællesskab samt frihed og orden,³⁹ hvilket tydeligst kommer til udtryk gennem deres forfatningsarbejde, hvor grundloven skulle skabe balance mellem de forskellige aspekter.

---

³⁶ Stewart (2007a): 50ff.

³⁷ Nygaard (2007): 16ff.

³⁸ Nygaard (2007): 20ff.

³⁹ Nygaard (2007): 18.

I kirkepolitiske sammenhænge er det imidlertid påvirkningen fra teologen Friedrich Schleiermacher (1768-1834), der træder tydeligst frem. Schleiermacher havde – som det eksempelvis bemærkes hos Glædemark⁴⁰ – sat afgørende præg på kirketænkningen i de nordtyske områder, og derfra havde påvirkningen bredt sig til Danmark, hvilket eksempelvis understreges af den kirketænkning, som H.N. Clausen fremlagde i sin redegørelse for protestantismens og katolicismens kirkeforfatninger.⁴¹

Hos Monrad sker der imidlertid en forening af Hegel og Schleiermacher, idet han tydeligt er præget af begge. Hegel – som beskrevet hos Bagge⁴² – øver bemærkelsesværdig indflydelse på Monrads statstanker, således at han ser statens enhed som “en enhed der hviler paa borgernes organiske samvirken, paa harmoni mellem folk og regering”,⁴³ mens indflydelse fra Schleiermacher – som Hauge påviser⁴⁴ – blandt andet kan spores i Monrads prædikener. Samtidig beskriver Hauge, hvordan Hegel førte Monrad tilbage i retning af teologien og filosofien, da Monrad i en periode var præget af tvivl,⁴⁵ men at det var Schleiermacher, der fik afgørende indflydelse:

“Hvad Hegel havde begyndt, det blev i en vis Forstand fortsat af Schleiermacher. Monrad kunne ikke nøjes med en Gud for Tanken, som Hegels Paavirkning havde givet ham; han maatte ogsaa have en Gud for Følelsen, og det var netop det, Schleiermacher havde Mulighed for at give Udtryk for”.⁴⁶

At Hegel på mange måder var en igangsætter for Monrads tænkning, giver han selv udtryk for i den redegørelse for sine studier, som han giver i forbindelse med sin ansøgning, sit *petitum*, om at aflægge den teologiske embedseksamen. Her beretter han om det, som Nyholm kalder for “den store Oplevelse for Monrad”⁴⁷, der selv fortæller følgende om sit møde med Hegel:⁴⁸

---

⁴⁰ Glædemark (1948): 77ff.

⁴¹ Clausen (1825): 247ff.

⁴² Bagge (1936): 21ff.

⁴³ Bagge (1936): 22.

⁴⁴ Hauge (1944): 44ff.

⁴⁵ Hauge (1944): 31.

⁴⁶ Hauge (1944): 38.

⁴⁷ Nyholm (1947): 24.

⁴⁸ Der citeres fra gengivelsen af Monrads *petitum* til embedseksamen hos Hauge (1944).

Tum affulsit mihi ille cogitationis *παιδαγωγος*, ille non *φιλοσοφος*, sed *σοφος*⁴⁹ Hegel solatium quietem et certam pervasionem, fidem afferens animo vexato, et quum libertatem ecclesiae Danicae vindicatam esse viderem, iterum ad Theologiam deductus sum, reliquis studiis tamen non neglectis. – Secundum unum principium autem mihi nunc erant disclipinae [sic!].⁵⁰

Vismanden Hegel gav Monrads rystede sjæl ro, og samtidig fandt han i Hegels tanker noget, der kunne sikre den danske kirke sin frihed,⁵¹ hvilket blev det, der ledte Monrad tilbage til de teologiske studier. Citatet bekræfter altså med Monrads egne ord, at det var Hegel, der blev hans tankemæssige udgangspunkt i teologien.

Åndeligt var Hegel således en igangsætter af den udvikling, der senere drev Monrad i retning af politiske og gejstlige embeder, men skelner man denne udvikling fra Monrads kirkepolitiske anskuelser,⁵² så opstår en interessant sontring. For – som afhandlingen vil vise – så var det Schleiermacher, der gav grundlaget for Monrads kirkepolitiske tanker gennem en synodalforfatning. Hermed kommer Hegel altså til at danne baggrund for Monrads overordnede tanker og den politiske, liberale anskuelse, mens Schleiermacher danner hans kirkepolitiske udgangspunkt.

Indflydelsen fra sidstnævnte på Monrads kirkepolitiske tænkning må – som det følgende søger at vise – ikke overses, da det er væsentligt for forståelsen af Monrad at være sig bevidst, at Hegel nok gav ham blik for et tankesystem, der kunne give den danske kirke frihed, men at den konkrete udfoldelse af denne frihed først fandt sit udtryk gennem Schleiermachers kirketanker. Derfor vil afhandlingen nu rette blikket mod disse.

---

⁴⁹ Monrad har – som Hauge (1944: 278) anfører i en fodnote – ikke sat accenter over de græske ord.

⁵⁰ Hauge (1944): 278.

⁵¹ Selvom Monrad i sit *petitum* ikke direkte uddyber, hvordan Hegels tanker kunne sikre den danske kirke sin frihed, så gives der hos Bagge (1936: 21ff) en række interessante overvejelser om forholdet mellem Monrads idéer om frihed og hans påvirkning fra Hegel. Eksempelvis skriver Bagge, hvordan Monrad i Hegels statstanker fandt et system “hvor statens grundelementer, enheden og friheden, genfindes i forædlet form og harmonisk samklang” (Bagge 1936: 23). Ud fra Monrads kirkepolitiske arbejde, som det kommer til udtryk i afhandlingens følgende dele, er det efter alt at dømme i forståelsen af den nationale historie som en syntese mellem frihed og orden, at Hegels påvirkning af Monrad tydeligst kommer til udtryk. Dette viser sig konkret i Monrads kirkelige og verdslige forfatningstanker, der er forsøget på at finde den rette balance mellem de to elementer.

⁵² Som det ligeledes gøres hos Holt (1929): 7f.

2.2.1. Schleiermacher i Danmark

Distinktionen mellem Hegel og Schleiermacher hos Monrad og i øvrigt, må ikke underkendes, da Schleiermacher i kirkepolitiske henseender udgør en afgørende grundsten i skabelsen og eksistensen af den danske folkekirke, som den kommer til udtryk i tiden efter grundloven. Gammeltoft-Hansen går endda så langt som til at erklære, at “den ny-skabte danske folkekirke kom til at bære Schleiermachers mærke”.⁵³ På samme måde kom Monrad til at “bære Schleiermachers mærke”,⁵⁴ hvilket det følgende vil søge at godtgøre.

Schleiermachers betydning for kirkelivet i Danmark synes at udspringe af en grundlæggende forskel mellem ham og Hegel. Inden for den hegelske *Geiststruktur* er stats- og samfundsidealet den antikke polis, hvor enhver borger som et lem på statens krop opfylder sin rolle til gavn for det højeste mål: statens ve og vel.⁵⁵ Derfor bliver individets forbindelse til andre hos Hegel af fundamental betydning, hvilket ultimativt realiseres i statsbegrebet. I Hegels statsteori bliver staten således den absolutte ramme om det menneskelige liv, hvorefter ethvert betydningsfuldt aspekt af det menneskelige liv følgelig falder inden for statens grænser. Herved følger naturligt, at ingen organisering af kirken må medføre, at kirken kommer til at udgøre en stat uden for staten, fordi man herved ville sætte kirken uden for det reelt betydningsfulde.⁵⁶ Dog kan kirken hos Hegel få selvstændighed inden for statens ramme, men dette kun som “et nødvendigt Onde”.⁵⁷

Hvor Hegels *Geiststruktur* fordrer en organismetankegang, hvor kirken er et lem på statens krop, stiller Schleiermacher sig anderledes, hvilket får afgørende betydning for dansk kirkepolitik fra 1800-tallet frem til i dag. Schleiermacher går modsat Hegel ud fra en grundlæggende væsensforskellighed mellem stat og kirke, hvorfor disse – hvis begge skal

---

⁵³ Gammeltoft-Hansen (2004): 31.

⁵⁴ At Gammeltoft-Hansen anvender betegnelsen “Schleiermachers mærke” er efter denne afhandlings forfatters bedste overbevisning udtryk for en bestemt historiefortolkning, der siger mindst lige så meget om Gammeltoft-Hansens egne kirketanker, som om Schleiermachers påvirkning af Den Danske Folkekirke. Det er nærliggende at antage, at man – fordi folkekirken bærer et bestemt mærke – følgelig er “nødt” til at handle i overensstemmelse med mærket ved at indføre en synodalforfatning. Således er det afhandlingens tolkning, at Gammeltoft-Hansens formulering stemmer overens med hans generelle tilslutning til et kirkeråd, som den eksempelvis kom til udtryk gennem *Betænkning 1544* fra *Udvalget om en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken* (Kirkeministeriet 2014).

⁵⁵ Christiansen (2011): 321.

⁵⁶ Bukdahl (1996): 41ff.; Glædemark (1948): 84ff.; Holstein (1928): 141f.

⁵⁷ Glædemark (1948): 85.

trives – må udfolde og organisere sig som selvstændige enheder. Som det vil fremgå senere, mener han, at kirken skal indrettes som en “Gesamtorganismus”,⁵⁸ og denne organisme må – for at kunne eksistere – ordnes, så organismens lemmer arbejder til fælles bedste på en måde, der svarer til Kristi – og dermed kirkens – ånd (jf. 1 Kor 12,12).⁵⁹

For dansk kirkeliv er Schleiermachers betydning størst i overgangen mellem ideal- og realkirkepolitik, fordi hans arbejde med at organisere kirken i Preussen betød, at han måtte omsætte sine kirkelige idéer til konkret virkelighed. Det er i særdeleshed disse konkrete ideer om organiseringen af kirken helt ned på sogneplan, der får betydning i en dansk sammenhæng.

Resultatet af Schleiermachers egen kirkekamp i Preussen blev, at man over tid fik gennemført en synodal-forfatning efter hans forbillede, hvilket i sidste ende førte til en de facto selvstændiggørelse af kirken. Dette arbejde med at omsætte Schleiermachers kirkeidéer til virkelighed gennem en synodestruktur, fik afgørende betydning for kirketænkningen i Danmark. For da synodetankerne blev bragt til Danmark gennem H.N. Clausens arbejde, så kom de samtidig med som en bagvedliggende forudsætning for de gryende danske diskussioner om den kirkelige organisering.⁶⁰

Ud fra ovenstående betragtning kan Schleiermacher – som det ligeledes konstateres hos Gammeltoft-Hansen og gennem Holms trekantsmodel⁶¹ – siges at udgøre en pol i de kirkeforfatningsmæssige diskussioner, hvor hans tanker om en synodalforfatning konsekvent er til stede som en form for underliggende præmis, som parterne kan vælge at bifalde eller afvise.⁶²

2.2.2. Schleiermacher og Monrad

Accepterer man præmissen i det forudgående, må det samtidig antages, at Schleiermacher for Monrad har udgjort en mulig påvirkning, idet Monrad som deltager i de kirkelige diskussioner og den senere kirkeforfatningskamp må have stiftet bekendtskab med

---

⁵⁸ Holstein (1928): 147.

⁵⁹ Geck (2000): 917ff.; Glædemark (1948): 84ff.; Holstein (1928): 143ff.

⁶⁰ Gammeltoft-Hansen (2004): 33.

⁶¹ Holm (2012a).

⁶² Gammeltoft-Hansen (2004): 39.

Schleiermachers tanker. Denne antagelse støttes til dels af Hauge (1944), der finder, at Schleiermacher har øvet en ikke ubetydelig indflydelse på særligt den unge Monrad.

I relation til bemærkningerne ovenfor, om at H.N. Clausen var manden, der introducerede de schleiermacherske tanker for en bredere, kirkelig offentlighed i Danmark, noterer Hauge imidlertid,⁶³ at Clausen som professor ved Københavns Universitet ikke øvede nævneværdig påvirkning på den unge Monrad. Årsagen til dette er – ifølge Hauge – at Clausen repræsenterede en rationalistisk præget teologi, der stod i modsætning til den gammel-lutherske opvækst, som Monrad havde haft. Omvendt må det antages, at Clausen med sin inspiration fra Schleiermacher har bragt tankerne videre til de studerende, idet man må forvente, at en universitetsansat underviser bringer sine egne inspirationskilder ind i det universitære miljø.

Som afhandlingen også senere vil vise, må det anses som sandsynligt, at Monrad gennem Clausen har stiftet bekendtskab med Schleiermachers kirkepolitiske anskuelser; dette også selvom han ikke i første omgang bifaldt eller interesserede sig for de teologiske tanker, som Schleiermachers position repræsenterede.

At Schleiermacher udgør en kilde til inspiration i Monrads prædikener, er påvist af Hauge,⁶⁴ og berørt kortvarigt i det forudgående. Dette kommer tydeligst til udtryk ved at Monrads prædikener omhandler “de oprigtige, de stærke, de sande Følelser”⁶⁵ og “Hjerets dybe Følelse”,⁶⁶ hvorved han ifølge Hauge taler i forlængelse af Schleiermachers *Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (1799), hvor han blandt andet betoner følelsen som det sted, hvor religionen hører til.⁶⁷

Selvom Monrads prædikenvirksomhed ikke er denne afhandlings egentlige område, kan det i tråd med det ovenstående konstateres, at man i Monrads prædikener finder en tydelig forbindelse til og inspiration fra Schleiermachers idéer og værker, hvilket kan sandsynliggøre en påvirkning af Monrads virksomhed i øvrigt. Hvordan dette reelt kommer til udtryk, vil det følgende tilstræbe at anskueliggøre.

---

⁶³ Hauge (1944): 16f.

⁶⁴ Hauge (1944): 47ff.

⁶⁵ Hauge (1944): 48.

⁶⁶ Hauge (1944): 48.

⁶⁷ Hauge (1944): 48

I 1833 lagde Schleiermacher efter en rejse i Sverige og Norge vejen forbi Danmark. Fra den 22-29. september besøgte han København under stor festivitas, hvor fremtrædende teologer og andre, der havde stiftet bekendtskab med hans tanker, fik lejlighed til at påskønne hans arbejde og møde manden bag. Selve fremmødet synes at vidne om Schleiermachers betydning for dansk teologi i perioden,⁶⁸ men i forhold til den eventuelle påvirkning af Monrad, er der særligt én ting ved besøget, der springer i øjnene.

Under besøget havde H.N. Clausen, F.C. Sibbern (1785-1872) og Adam Oehlschläger (1779-1850) indbudt Schleiermacher og de øvrige deltagere i besøget til fest på Skydebanen for at fejre gæsten. Foruden en tale holdt af Mynster – og ikke af H.N. Clausen, der ellers stod for udbredelsen af Schleiermachers tanker i Danmark – fremkom Monrad med en hyldestsang, hvori han på alle måder toner rent flag i sin begejstring og beundring for den tyske gæst.⁶⁹ Dog rummer sangen også andet end blot rosende ord, da Monrad gennem sangen får udtrykt nogle af de teologiske tanker, som Schleiermacher gennem sit virke formidlede.

Tredje strofe giver en meget fin opsummering af sangens samlede rosende indhold. Dog er det værd at bemærke, at der bag lovsangstonerne er gemt et dybere indhold, der måske afslører mere om Monrads stilling, end man umiddelbart ville forvente af en festsang:

Men iblandt os, som for Dit Øie stande,
Er ingen, som ei veed, at Du er én
Af disse bolde Kæmper for det Sande,
Der bygge paa den faste Hjørnesteen.
Lyt derfor til vor Sang, og Du skal kjende,
At ogsaa vi fornummet har Din Røst,
At præget staar hos danske Ungersvende
Ei blot Dit Navn udi det varme Bryst.

(Monrad 1833)⁷⁰

Hvad der ved første øjekast alene ligner ros, rummer et dybere udsagn, der vidner om, hvor dybt Schleiermachers påvirkning af Monrad stikker. Det viser sig eksempelvis ved

---

⁶⁸ Plum (1934): 6.

⁶⁹ Plum (1934): 11.

⁷⁰ Cit. Hauge (1944): 35.

formuleringen “den faste Hjørnesteen”, der leder tankerne i retning af Kristus, så man ud fra sangen må forstå, at Schleiermacher for Monrad er en, der bygger på den grundvold, som Kristus har lagt. Trods uenighed om denne tolkning,⁷¹ fastholdes den her, i tråd med Hauge.⁷² Tolkningen synes endvidere at blive bekræftet af den indre uenighed, der findes hos Plum, som på den ene side benægter en religiøs, teologisk stillingtagen hos Monrad, mens han på den anden side konstaterer, at sangen vidner om, at gæsterne og sangskriveren hos Schleiermacher fandt, at denne “var mere end en Tænkner og Teolog, men en kristen Personlighed”.⁷³ Således synes uenigheden hos Plum, hvor han på én gang afviser og hævder religiøs tænkning i sangen, at bekræfte afhandlingens tolkning.

Sangens to øvrige strofer indeholder desuden en række allusioner, der tyder på, at Monrad har haft et tilstrækkeligt kendskab til Schleiermacher til, at han i sin tekst kan omskrive dele af indholdet af anden og tredje tale i *Reden*. Et eksempel herpå er følgende vers fra anden tale: “Alles eigentliche Handeln soll moralisch sein und kann es auch, aber die religiösen Gefühle sollen wie eine heilige Musik alles Tun des Menschen begleiten” (Schleiermacher 1920: 68). Den religiøse følelses musik, der ifølge Schleiermacher skal ledsage den menneskelige handling, minder til forveksling om den tone, som Monrad mener, at Schleiermacher selv har stemt hos sine begejstrede københavnske værter. Således lyder det i festsangens anden strofe: “Da løste Du den bundne Tonevinge, og Tonen klang saa høi, saa ren, saa varm” (Monrad 1833).⁷⁴ Som det kristne forbillede, som Schleiermacher ifølge Plum blev gjort til af den begejstrede festforsamling, er han ifølge Monrad den, der skaber den religiøse tones musik og vækker følelsen hos sine tilhængere. Dermed forsøger Monrad at prise Schleiermacher med hans eget sprog.

Lignende iagttagelser foretages af Hauge, der bemærker, at Monrad udviser et så grundigt kendskab til Schleiermacher, at han er i stand til at gendigte over gæstens eget værk. Udgangspunktet for iagttagelsen skal findes i begyndelsen af tredje tale fra *Reden*, hvor det lyder:

---

⁷¹ Plum (1934: 7) mener, at der hersker stor usikkerhed om, hvad Monrad mener med udtrykket ”den faste Hjørnesteen”, hvis han overhovedet mener noget. Dette begrundes han med den generelle religiøse indifferens, som han finder hos Monrad i perioden – og i sangen i øvrigt.

⁷² Hauge (1944): 35f.

⁷³ Plum (1934): 6.

⁷⁴ Cit. Hauge (1944): 34.

Wie oft habe ich die Musik meiner Religion angestimmt, um die Gegenwärtigen zu bewegen, von einzelnen leisen Tönen anhebend und mit jugendlichem Ungestüm sehnsuchtsvoll fortschreitend bis zur vollsten Harmonie der religiösen Gefühle (Schleiermacher 1920: 135).

I citatet sætter Schleiermacher religionen lig med en musisk harmoni, og det er denne harmoni, Monrad anvender til at skabe en allusion mellem sin egen sang og Schleiermachers tekst. Det sker, når Monrad gør Schleiermacher til en af de jordiske midlere, som Schleiermacher selv beskriver: "Sie deuten ihm die verkannte Stimme Gottes, sie söhnen ihn aus mit der Erde und mit seinem Platze auf derselben" (Schleiermacher 1920: 11). Med Schleiermachers egne ord, gør Monrad ham altså til en, der bringer jord og himmel tættere sammen, hvilket han gør endnu tydeligere i sangens anden strofe, hvor Schleiermacher er en, der "vakte Aander til et Liv i Gud" (Monrad 1833).⁷⁵

Gennem et nøje kendskab til Schleiermachers tankeverden og værker formår Monrad altså at skrive en festsang, hvor han digter over gæstens egne formuleringer, hvormed han indsætter ham som midler mellem Gud og mennesker.

Ovenstående vidner om en teologihistorisk forbindelse mellem Schleiermacher og Monrad, der i et eller andet omfang kunne se ud til at have haft indflydelse på Monrad. Konklusionerne i det ovenstående viser imidlertid ingen konkret forbindelse mellem Monrad og Schleiermacher, der strækker sig ud over festsangen og Monrads prædikener. Derfor skal det i det følgende undersøges, hvorvidt der gennem Monrads lån på Det Kongelige Bibliotek og Pastorseminariets bibliotek under hans første ophold i København 1830-1846 kan knyttes en stærkere forbindelse til Schleiermacher.

Det er i den pågældende periode, at Monrad gennemgår sin teologiske uddannelse i København, og det er samtidig i denne periode, at Schleiermachers besøg finder sted. Derfor vil et positivt resultat kunne underbygge en interesse fra Monrad.

I perioden fra 1830-1846, hvor Monrad havde sit første ophold i København, havde Det Kongelige Bibliotek 57 udlån af titler forfattet af Schleiermacher. Opstilles udlånene grafisk fordelt på udlånsår, så opnår man følgende figur:

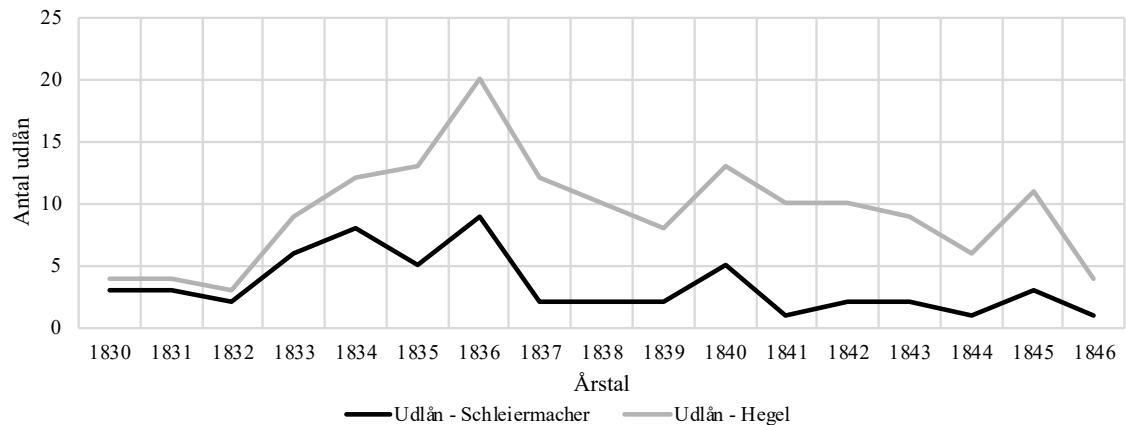
⁷⁵ Cit. Hauge (1944): 34.

FIGUR 2: KB's udlån af Schleiermacher i perioden 1830-1846

Som figuren viser, har der i hele den undersøgte periode været udlån af Schleiermachers værker, men disse udlån har over årene været af et varierende antal. Bemærkelsesværdigt er det at iagttage den stigning i antallet af udlån, som finder sted ved Schleiermachers just beskrevne besøg i eftersommeren 1833. Således finder alle udlån af hans værker dette år sted i perioden fra 18. oktober til 3. december, hvorfor det må antages, at besøget har interesseret andre end den sangskrivende Monrad.

Figurens udvikling fortæller, når den står alene, ikke andet end antallet af Schleiermachers titler, der har været udlånt fra Det Kongelige Bibliotek i den pågældende periode. For undersøgelsens resultat er det derfor nødvendigt at sammenholde udlånshistorikken med antallet af udlån fra en tilsvarende forfatter i samme periode. Derfor sammenholder figuren på næste side udlånshistorikken for titler af Hegel og Schleiermacher i samme periode som den forudgående figur:

FIGUR 3: Sammenhold af KB's udlån af Schleiermacher og Hegel i perioden 1830-1846

Ovenstående figur viser med tydelighed, at udlånet af Schleiermachers titler i perioden ikke når udlånet af Hegel. Når dette faktum er konstateret, viser graferne dog en interessant sammenhæng, idet de illustrerer korrelation mellem de to udviklinger. Som udlånsstatistikken viser, er Hegel målt på antallet af udlån klart den mest læste af de to. Dette svarer endvidere til betragtningerne hos Stewart.⁷⁶ Sammenholder man dog de to forfatters udlån, så viser statistikken, at forholdet mellem de to må betragtes som konstant, hvorfor Schleiermachers indflydelse i periodens ånds- og samfundsliv ligeledes må siges at være konstant gennem den undersøgte årrække.

Udvides undersøgelsen til også at omfatte navnene på Schleiermachers lånere ved Det Kongelige Bibliotek i perioden, så må man imidlertid kigge langt efter Monrads navn. Monrad har således ikke lånt titler af Schleiermacher på biblioteket i den undersøgte periode. Det kan dog konstateres, at Monrad har lånt andre bøger i perioden,⁷⁷ hvoraf det ses, at han har benyttet sig af Det Kongelige Bibliotek til andre lån. Dog må undersøgelses resultat i forhold til undersøgelsen af Monrads lån af Schleiermacher ved biblioteket betragtes som negativt.

For at imødegå undersøgelses negative resultat, er gennemgangen af Monrads udlån udvidet til også at omfatte andre lånemuligheder, som Monrad måtte have haft i perioden.

⁷⁶ Stewart (2007ab)

⁷⁷ Eksempelvis lån foretaget den 27/9-1839, 14/1-1840, 30/1-1840 og 4/10-1845 (Det Kongelige Bibliotek 1830-1846).

Da udlånslisterne for Københavns Universitets Bibliotek desværre ikke findes for perioden,⁷⁸ er det alene Pastoralseminariets udlånsprotokol, der kan tænkes at rumme tegn på eventuelle udlån. Desværre rummer denne heller ingen oplysninger om udlån til Monrad – hverken under hans indskrivning på Pastoralseminariet i 1836 eller i perioden før og efter.⁷⁹

Som et lyspunkt i forhold til undersøgelsen viser auktionskataloget ved Monrads udrejse til New Zealand, at han i 1865 bortauktionerede to titler af Schleiermacher (*Fortegnelse over en, Biskop Monrad tilhørende, Samling [...], der bortsælges ved Auction Onsdagen den 18de Octbr. og følgende Dag 1865*) De frasolgte værker var to prædikensamlinger, der i sig selv ikke siger noget om Schleiermachers kirkepolitiske prægning af Monrad. Dog må det bemærkes, at Monrad således har haft værker af Schleiermacher i sit bibliotek, og at interessen derfor ikke alene kan afvises som periodisk og bundet til besøget i 1833. Endvidere peger Monrads besiddelse af Schleiermachers prædikener i retning af hans inddragelse af Schleiermachers teologi i egne prædikener, som afhandlingen tidligere berørte.

Når alt kommer til alt, må det derfor som en konklusion på det ovenstående konstateres, at Schleiermacher ser ud til have øvet en ikke ubetydelig indflydelse på dansk teologi og kirkeliv i første halvdel af 1800-tallet. Selvom afhandlingen ikke har kunnet påvise en direkte forbindelse mellem Monrad og Schleiermachers idéer om en kirkeordning baseret på Monrads bibliotekslån eller auktionskatalog, så tyder Monrads optræden ved Schleiermachers besøg i Danmark alligevel på et stort kendskab til og interesse for Schleiermachers arbejder, og at han sandsynligvis er den afgørende baggrundsfigur i Monrads forhold til kirkeforfatningsspørgsmålet. Derfor skal vi nu vende os mod dette.

2.2.3. Schleiermachers mulige påvirkning af Monrads kirketænkning

Schleiermacher udkom i 1808 med et forslag til en kirkeforfatning for den protestantiske kirke i Preussen. Forslaget indeholdt en beskrivelse af kirkeordningens enkelte led og deres opgaver, og det giver således en indføring i Schleiermachers kirketænkning. I forlængelse af forslaget fra Schleiermachers hånd står i en dansk kontekst Clausens idéer fra

---

⁷⁸ Jf. Rigsarkivet (1978).

⁷⁹ Pastoralseminariet (1834-56).

1825. Sammenholdt kan disse to levere en brik i forståelsen af Monrads kirketænkning som optakt til, at der i afhandlingens anden del skal foretages en undersøgelse af Monrads kirkepolitiske engagement og i sidste instans hans egenhændige forslag til en lov om folkekirkens forfatning fra 1859. Således kan det følgende danne grundlag for at konstatere påvirkningspunkter i Monrads forslag til en kirkeforfatning.

Schleiermacher beskriver, at udgangspunktet for hans forslag er, at kirken er blevet en indoptaget del af staten, hvorfor det er denne tilstand, som forslaget forsøger at ophæve:

So wie vorher die Kirche sich zu sehr von dem Staat emancipirt, ja über ihn erhoben hatte, so hat man sie seitdem dem Staate zu sehr untergeordnet und die Ansicht, als ob sie nur ein Institut des Staates zu bestimmten Zwecken wäre, hat seitdem immer mehr überhand genommen (Schleiermacher 1808: 119).

Hans forslag skal således ses som et forsøg på at genskabe den nødvendige afstand mellem kirke og stat.

Måden, som Schleiermacher ønsker at gennemføre sit projekt på, er at give kirken en indre opbygning, der gør den i stand til at stå på egne ben. Dette løses ved på sogneniveau at oprette ældsteråd i menigheden, idet “Jede Gemine wählt sich aus ihrer Mitte eine verhältnissmäßige Anzahl von Kirchenältesten” (Schleiermacher 1808: 122). Opgaven for dette råd eller “Presbyterium”, som det kaldes hos Schleiermacher, er at primært at forvalte kirkeformuen. Derudover har presbyteriet mulighed for at udelukke forbrydere og andre, der lever umoralsk, fra nadveren og fra at stemme til valgene til presbyteriet (Schleiermacher 1808: 123).

I kirkeforfatningslitteraturen kaldes Schleiermachers forslag til organiseringen af de kirkelige forhold for en presbyterial-synodal-forfatning. Årsagen til dette navn findes i forslagets andet led, der omhandler oprettelsen af en præstesynode, der med provsten i spidsen blandt andet skal stå for at udvælge egnede kandidater til præsteembeder (Schleiermacher 1808: 126ff.). At der er tale om en præstesynode er kendetegnende for Schleiermachers forslag, der primært er møntet på gejstlig medbestemmelse i kirken, hvorfor menighedsindflydelsen alene findes i rådet af ældste på sogneniveau.

Som kronen på den schleiermacherske kirkeorganisation findes et provinsråd, hvis sammensætning beskrives på følgende måde: “In jeder Provinz besteht ein aus etwa sechs

angesehenen Theologen zusammengesetztes Kapitel mit einem Bischof als Vorsteher an seiner Spitze” (Schleiermacher 1808: 130). Dette kapitel står for kirkeledelsen på provinsniveau, og det indskærpes, at biskoppen intet kan foretage uden sit kapitel. Således indebærer Schleiermachers forslag en demokratisering af kirken, hvor der på hvert enkelt niveau sker en uddelegering af kirkeledelsen; dog er denne demokratisering alene gejstlig.

Som det ovenstående viser, så indeholder Schleiermachers forslag til en kirkeforfatning en kranskegestruktur, hvor der i hvert enkelt lag er indtænkt et styrelsesorgan, der er ansvarlig for kirkeledelsen på det konkrete niveau. Således er hvert enkelt lag i kagen en selvstændig enhed, der dog ikke kan eksistere uden at indgå i den samlede kage: kirken. At denne lagmæssige kirketænkning bliver kendetegnende for meget af kirkeforfatningstænkningen i det 19. århundrede, vidner H.N. Clausens forslag i det følgende om.

Som tidligere antydnet præsenterer Clausen sin forfatningsmæssige kirketeori med skriftet *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus* (1825), hvor han dels præsenterer de teologiske grundprincipper og dels giver forslag til forbedringer af den danske kirke gennem nye ritualforslag og generelle udtalelser om kirkeorganiseringen i andre protestantiske lande. Kort inde i præsentationen af, hvad han anser for den rette kirkelige forfatning, kommer Clausen med følgende bemærkning som opsummering på flere gennemgåede muligheder:

Endnu staaer alene **den repræsentative presbyterial-Synodal-Forfatningen** [sic!] tilbage, efter hvilken det hele kirkelige Samfund nærmest regjerer sig selv ved selvvalgte Repræsentanter; og efter det Foregaaende vil det baade af directe og indirecte Grunde være klart, at denne alene er det naturlige Product af det protestantiske Princip om kirkelig Frihed og Lighed, og at den følgelig er den eneste, ved hvilken den protestantiske Kirke kan befinde sig vel (Clausen 1825: 251).

Clausen er altså varm tilhænger af Schleiermachers forslag, netop fordi den demokratiserede lagstruktur, som den sikrer, gør, at kirken kan stå som en selvstændig organisme over for staten. Hermed får den både selvbestemmelsesret og mulighed for at stå i et næsten selvstændigt forhold til staten.

At dette er tilfældet, eksemplificerer Clausen idet han med udgangspunkt i Nederlandene gennemgår kirkeforfatningen i flere protestantiske lande. Her beskriver han kirkestrukturens nederste lag, hvor “Enhver Kirke har sit presbyterium” (Clausen 1825: 251), der består af valgte mænd fra menighederne. Sammen udgør disse presbyterier “en **Kreds-Synode**” (Clausen 1825: 252), der er kirkeordningens næste lag. Disse indgår igen i en “**Provincial-Synode**” (Clausen 1825: 252), hvor repræsentanter fra kredssynoderne mødes, og diskuterer kirkelige emner, der har relevans for en bredere kreds af kirker i det område, som synoden repræsenterer. Som toppen af den kirkelige kransekagestruktur beskriver Clausen, hvordan kirken har “**National-Synoden**” (Clausen 1825: 252), der samler repræsentanter fra alle provincialsynoder til diskussioner “som angaae den hele Kirke” (Clausen 1825: 252).

Man ser altså klart, hvordan den nederlandske kirke er lagvist organiseret på en måde, så alle kirkeorganisationens niveauer har et repræsentativt organ, der samtidig er forbundet til niveauet ovenover eller nedenunder.

Selvom Clausen med sit skrift ikke kommer med et konkret forslag til en kirkeforfatning for den danske kirke – hvad der i enevældens system også ville være dristigt af en universitetsansat professor – så giver han alligevel sin varmeste anbefaling til den nederlandske kirkeordning ved at erklære, at “denne Forfatning er i Christendommens og den oprindelige Kirkes Aand” (Clausen 1825: 252). Clausen ønsker altså med al tydelighed en synodal kirkestruktur.

At dette er tilfældet, viser han desuden ved andre ytringer, der peger i samme retning. En af disse omhandler, hvordan han ser konkrete ændringer i kirkestrukturen gennemført. Til det skriver han:

Det synes heraf klart, at jo rigtigere øvrigheden erkjender sine Forpligtelser og Kirkens Natur, desto omhyggeligere vil den afholde sig fra umiddelbare Indgreb i den kirkelige Bestyrelse, desto villigere vil den være til at overlade den nærmeste bestyrelse til geistlige Mænd af prøvet Indsigt, Retsind og Duelighed (Clausen 1825: 245).

Inden for den presbyterial-synodal forfatning, som han ser som den rigtige, ønsker han altså ifølge citatet at overlade kirkeledelsen til “geistlige Mænd” (Clausen 1825: 245). Denne udtalelse, der i øvrigt svarer til Clausens øvrige tanker i skriftet, peger således i

retning af, at han mest af alt ønsker en gejstligt ledet kirke, som det i hovedtræk også var tilfældet hos Schleiermacher.

Hvad angår kirkens forhold til staten giver Clausen et bemærkelsesværdigt indblik i grænserne for den kirkelige selvstændighed. Med sin bemærkning skriver Clausen sig samtidig i retning af et spørgsmål, som bliver meget omdiskuteret efter grundlovens indførelse. Spørgsmålet er nemlig, hvem der har bestemmelsesret over de ydre kirkelige anliggender, altså de forhold, der skaber rammerne for religionsudøvelsen, og som dermed ikke angår ritualer, lærespørgsmål m.v. Til dette spørgsmål er Clausens holdning klar: “Samtlige *jura circa sacra* tilkomme saaledes Statens høieste Øvrighed” (Clausen 1825: 237). Kirkens selvstændighed angår altså ud fra Clausens principper kun dens indre forhold – *jus in sacra* – mens dens ydre forhold – *jus circa sacra* – er et forhold for den verdslige øvrighed. Altså skal kirken ikke fuldstændig stå på egne ben, men forblive i et lovgivningsmæssigt forhold til staten.

Sammenfattende kan det om de fremherskende kirketanker i det 19. århundrede siges, at de i en dansk kontekst udspringer af den presbyterial-synodal tanke, som præsenteres hos Schleiermacher. Afhandlingens tidligere afsnit har godtgjort, at en indflydelse fra Schleiermacher var til stede i dansk kirke- og åndsliv i perioden, hvilket konkret afspejler sig i de kirkeforfatningstanker, som H.N. Clausen præsenterer i 1825. Om og i hvilket omfang disse tanker kan genfindes hos Monrad, vil derfor indgå som et element i fremstillingens anden hoveddel.

2.3. Opsummering

Det forudgående har gennem tre kirkelige stridsemner gjort tydeligt, at der trods mange forskellige kampe primært var en gennemgående spænding i det 19. århundredes teologiske og kirkelige diskussioner, nemlig spørgsmålet om frihed. Som sagerne har vist, handlede det om, hvor rummelig kirken skulle være og om hvad dens forhold til staten skulle være.

Striden mellem Grundtvig og Clausen blev således et spørgsmål om, hvorvidt de kunne rummes i samme kirke. Her gennemgik Grundtvig en udvikling, der strakte sig fra 1825-34, hvor han i perioden gik fra at mene, at Clausen burde træde ud af statskirken, til at han i 1834 nåede til den konklusion, at de begge kunne blive inden for samme kirke,

såfremt man i kirken fik de nødvendige frihedsgrader. Disse var i hovedtræk sognebåndsløsning og præstefrihed, fordi de ville tillade teologiske uenigheder i kirken.

Alterbogssagen blev i tråd med striden ovenfor også et spørgsmål om frihed, idet sagens kerne her var, om man kunne tvinge præster til at bruge bestemte ritualer, når de inden for statskirkens rammer ikke havde mulighed for at træde ud af kirken. Eller om man eventuelt inden for statskirkens enhed kunne tillade præster at afvige fra forordnede ritualer. Grundtvig og Mynster stod stejlt over for hinanden i disse spørgsmål, idet Mynster som statskirkens mand var en varm fortaler for kirkens enhed gennem forordnede ritualer, mens Grundtvig på den anden side ønskede frihed i ritualspørgsmål, så han kunne fortsætte med at anvende gamle ritualer, selvom nye blev indført.

Som den sidste kirkelige kamp satte baptistsagen fokus på religionsfriheden, idet problemstillingen her blev, hvorvidt man kunne tillade folk af andre konfessioner. I denne sag var positionerne helt klare, idet Mynster som repræsentant for statskirken hævdede religionsenheden i landet, og derfor krævede baptisternes børn tvangsdøbt, mens Grundtvig heroverfor hævdede en kirke med en frihed, der skulle gøre det muligt for forskellige konfessioner at blive i samme kirke. Synspunkter, som begge i hovedtræk fastholdt siden hen.

I forhold til det ovenstående er de positioner i det 19. århundredes teologi og kirkeliv, som afhandlingen har kunnet konstatere, i overensstemmelse med betragtningerne hos Holm, hvorfor trekantsmodellen ud fra opgavens første hoveddel fortsat kan anvendes som anskueliggørende ramme om de kirkelige diskussioner, som foregik frem mod grundloven.

At dette også er tilfældet i forhold til H.N. Clausen har sidste del anskueliggjort, idet den har påvist Schleiermachers indflydelse på dansk teologi og kirkeliv i perioden. Samtidig er det blevet anskueliggjort, at Schleiermachers præg tydeligst kommer til udtryk ved en stærk påvirkning af kirkeforfatningstænkningen, hvor han hos H.N. Clausen leverer det idémæssige grundlag til tanken om en presbyterial-synodal forfatning med en stærk betoning af den gejstlige indflydelse i kirkeledelsen. Kirkepolitisk var det i hovedsagen denne vej, som Monrad skulle fortsætte ad, som vi nu skal se, skønt han også på afgørende punkter adskilte sig fra Clausen og Schleiermacher.

ANDEN HOVEDDEL: D.G. Monrad

Hvor fokus i det forudgående var på den teologi og det kirkeliv, som omgav Monrad i midten af det 19. århundrede, rettes lygten i det følgende på Monrad selv.

Hvis man anskuer Monrads liv i den periode, som afhandlingen beskæftiger sig med, kan det opdeles i to perioder: Før og efter grundloven. Dette på den ene side fordi forfatningen og den betydning, den fik for Danmark, sætter et naturligt skel i enhver periodisering, men også fordi de omvæltninger, som grundloven medførte i samfundet, fik helt konkret betydning i Monrads liv. Desuden fik han efter grundlovens indførelse mulighed for at realisere nogle af de tanker om kirke og teologi, som han havde gjort sig til fortaler for før 1849.

Imidlertid indeholder Monrads liv også et “under”, for få var som han involveret i det tidlige arbejde med grundloven. Derfor behandler afhandlingen også Monrads tid som minister i Martsregeringen, hvor han blandt andet formåede at realisere sine kirkepolitiske tanker i spændet mellem enevælde og demokrati.

3.1. Tiden før grundloven

3.1.1. Kirkepolitiske tanker i *Flyvende politiske Blade*

Monrads indtog på den politiske scene minder mest af alt om en pludselig indskydelse. Sådan beskrives den også samstemmigt af både Bagge, Hauge og Nyholm.⁸⁰ Ikke desto mindre optændte den en ild i Monrad, som formentlig fik ham til kort efter at udgive det første af i alt fem *Flyvende politiske Blade*. Bagge bemærker, at udgivelsen af bladene næppe var en flyvsk tanke i Monrads flygtige sind, men derimod resultatet af velovervejede ideer om statens indretning, der må have modnet sig en tid hos deres ophavsmand.⁸¹

Således leverer Monrad i bladene en række overvejelser om statens indretning og de tiltag, som han finder nødvendige for at forbedre tingenes tilstand, men midt blandt hans

---

⁸⁰ Bagge (1936): 21; Hauge (1944): 55f.; Nyholm (1947): 50.

⁸¹ Bagge (1936): 21f.

tanker om staten findes to skrifter, der på hver deres måde siger noget om Monrads tidligste kirkepolitiske overvejelser om forholdet mellem kirke og stat. Monrad træder dermed ind i det kirkepolitiske debatlandskab, som første hoveddel beskrev. Det er, kunne man også sige, midt i alle spændinger mellem frihed og tvang, at Monrads anskuelser bliver til.

3.1.1.1. “Forordning af 13 Januar 1741 om Gudelige Forsamlinger” (1842)

Den første artikel med udtrykt kirkepolitisk indhold bærer titlen “Forordning af 13 Januar 1741 om Gudelige Forsamlinger” og findes i den tredje udgave af *Flyvende politiske Blade*. Artiklen, der – som det bemærkes af Cappi⁸² i hendes teologiske specialeafhandling – er Monrads første, offentlige kirkepolitiske ytring, optræder i kølvandet på en artikel, der indgår i diskussionen om en verdslig forfatning.⁸³ Hermed ser vi, at de kirkepolitiske overvejelser, som Monrad præsenterer i artiklen, indgår i hans almindelige overvejelser om den statslige indretning. At dette er tilfældet, vil afhandlingen senere bekræfte.

Antagelsen underbygges endvidere af artiklens indledende bemærkninger, hvor spørgsmålet om gudelige forsamlinger sættes i forhold til Monrads spirende tilslutning til ideen om folkestyre: “Der er nemlig ei her Talen om noget Mindre end om Udviklingen af Folkets Tanker” (Monrad 1842a: 55).⁸⁴ Det behandlede spørgsmål omhandler altså selve grundlaget for folkets tankevirksomhed, og er forbundet til forfatningsspørgsmålet.

Vigtigheden af det behandlede emne understreges endvidere af den potentielt ødelæggende magt, Monrad tillægger folkets åndelige udvikling, såfremt den ikke behandles med varsomhed. Den, der er ansvarlig for udviklingen, har, mener han, potentiale til at forårsage “Ødelæggelse og Fordærvelse” (56), hvis ikke den nødvendige indsigt og videnskabelige overvejelser følger med. Samtidig må folkets åndelige udvikling ikke forblive et rent videnskabeligt spørgsmål, for da risikerer man at glemme folkets religiøse anskuelse “og de mægtige Kræfter, som slumre i denne” (56).

---

⁸² Cappi (1997): 25.

⁸³ Monrad, D.G. (1842a): “Om Tuteins Constitutions-Forslag”. I: *Flyvende politiske Blade*, Nr. 3. København: C.A. Reitsel.

⁸⁴ I afsnittet foretages der herefter alene parentetiske sidehenviisninger til skriftet.

Ovenstående danner baggrund for en kritik af det eksisterende system, fordi Monrad i det følgende hævder, at arbejdet med at tøjle og forene kræfterne er en af hovedopgaverne for enhver regering. I religiøse henseender skal regeringen derfor forene konservatisme og fornyelse ved at balancere de religiøse videnskabers friske pust med folkets mere konservative religiøse idéer:

Det er Regjeringens Pligt paa den ene Side at lade Videnskabens friske Aande luften gennem Kirken, paa den anden Side at lade Folkets religiøse Overbeviisning komme til sin fulde Ret, og ved Overensstemmelsen mellem disse to Momenter at fremme den religiøse og aandelige Udvikling (57).

Denne balance mellem to momenter med henblik på en videre udvikling kunne tyde på en påvirkning fra samtidens hegelske mediationstænkning – skønt ingen specifik reference gives. Det vigtige er dog citatets implicite kritik af den gældende styreform, der accentueres ved den modsætning, der indleder den følgende sætning. Her indledes afsnittet med det modsætningsskabende “Forat dette skal kunne lykkes...” (57), hvormed teksten lader forstå, at den nødvendige balance ikke opretholdes i den eksisterende religionsmodel. Modsætningen udbygges endvidere i teksten, der følger citatet, hvor Monrad eksemplificerer manglen på balance ved at henvise til besættelsen af gejstlige embeder, hvor afvejningen af præstens teologiske retningspræg – ifølge ham – bør indgå i embedsbesættelsen. Derfor bør kirkeledelsen ikke være uden teologisk indsigt og blik for forholdet mellem stilstand og fornyelse.

Selvom kritikken i det ovenstående ikke eksplicit kommer til udtryk, så er det ved det fremdragne eksempel tydeligt, at ønsket om teologiske hensyn til folketroen udspringer af en konstateret mangel ved det eksisterende system. Samtidig er der i Monrads kritik en implicit modstand mod, at den statsstyrede religion undertrykker folketroen. Ud af denne konstatering springer et ønske om at ændre på statskirkens indretning for derved at gøre den mere rummelig over for de religiøse retninger og idéer, som eksisterer i befolkningen. Det er således vigtigt at bemærke, at Monrad allerede her begynder sin kritik af den eksisterende kirke. Dog gik hans frihedstanker – som det vil vise sig – i en noget anden retning end Grundtvigs 1834-position, som behandledes i det forudgående. Hans ideer lå tættere på Clausens, som det anskueliggjordes i Holms trekantsmodel, men som vi skal se, adskilte han sig også fra Clausen på en række punkter.

Disse under enevælden ikke helt ufarlige tanker understøttes af den videre argumentation, hvor Monrad fastsætter en formålsparagraf for den kirkelige administration, som den ville tage sig ud, hvis den skulle indfri de konstaterede mangler: “at den kan naa sit Formaal, at lade Kræfterne [Videnskabernes friske Aande og Folkets religiøse Overbeviisning] udvikle sig med fuldkommen Frihed og desuagtet lade dem samvirke til Udviklingen” (59). Monrad indrømmer, at formålets gennemførelse muligvis ikke lader sig gøre inden for det eksisterende system: “Maaske man ved Forfølgelsen af det her Antydede kommer til det Resultat, at en Omorganisation af den kirkelige Bestyrelse fra Grunden af er nødvendig, forat man kan tænke paa at naae dette Formaal” (59). Kirkens tilstand gør altså, at en omorganisering er nødvendig. Dermed når Monrad frem til det, som også Cappi⁸⁵ – meget rigtigt – beskriver som hans egentlige anliggende: Et ønske om at ændre kirken til det, som han anser som det bedre. Netop dette er, kunne man sige, den let tilslørede dagsorden – en tilsløring som formentlig igen skyldes, at tankerne i samtiden ikke er ufarlige.

Inden dette anliggende behandles, må det som en opsummering bemærkes, at Monrad på de indledende sider i artiklen altså fremfører en kritik af statskirken for dens manglende rummelighed og forståelse over for folkereligiøsiteten. Dette er en vigtig iagttagelse, fordi den viser, hvor meget vækkelserne også hos Monrad er baggrunden for ønsket om en omorganisering af den kirkelige administration og af forholdet mellem kirke og stat. Samtidig er det det, som bliver en motor i hans senere arbejde med den kirkelige indretning.

I og med at denne artikel i *Flyvende politiske Blade* står som Monrads første kirkepolitiske ytring, så udvikler det følgende sig selvsagt også til at blive hans første offentlige angreb i debatten om de kirkelige forhold. Det sker ved, at Monrad, efter at have opregnet de nødvendige kvaliteter ved den rette kirkeadministration, bevæger sig fra det almene til et mere konkret plan, hvor han direkte angriber det, han ser som problemet ved den eksisterende kirkeordning.

Overgangen markeres med følgende sætning, der på en gang opsummerer det forudgående og leder det til det efterfølgende: “I ethvert Tilfælde maa man indrømme, at det

---

⁸⁵ En lignende betragtning findes hos Cappi (1997: 26f.).

endnu ikke er naaet, og herom kan man forvise sig alene ved at betragte Frd. af 13 Jan. 1741 og dens Historie i det Sidste årti” (59).

Historien, som Monrad refererer til, er baptistsagen og modstanden mod forskellige gudelige vækkelser i de forudgående år, som afhandlingens første hoveddel beskrev. Således var forordningen af 1741, der kontrollerede og indskrænkede de gudelige forsamlinger, blevet anvendt mod vækkelserne, men fra begyndelsen af 1830erne var forordningens bestemmelser blevet yderligere accentueret i forbindelse med myndighedernes bekæmpelse af blandt andet de af Grundtvig og Lindberg inspirerede forsamlinger,⁸⁶ der var sprunget frem af Grundtvigs kirkekamp med Clausen og Lindbergs opgør med statskirken. Således blev den nu 100-årige forordning stadig anvendt for at forhindre nye religiøse forsamlinger.

Monrad træder derfor ind i stridighedernes midte ved at hævde, at plakaten “er en Olding, der ei hører til Nutiden” (59). Med denne formulering tager Monrad parti i stridighederne, samtidig med at han udstiller den interne splittelse i den statslige håndtering af de gudelige forsamlinger, som de forudgående årtier havde givet anledning til. Følgelig kan formuleringen ikke alene antages at være en konstatering af, at plakaten har fejret 100-års jubilæum, men den må samtidig betragtes som salt i statsadministrationens åbne sår, fordi Monrad antyder, at myndighederne selv har gjort plakaten forældet.

Årsagen til denne påstand skal findes i den zigzag-kurs i spørgsmålet om gudelige forsamlinger,⁸⁷ som blev berørt i afhandlingens første hoveddel. Som Glædemark påpeger, var statsmagten allerede fra 1800-tallets begyndelse blevet stillet over for spørgsmålet om konventikelplakatens overholdelse, hvorfor man i 1804 indskærpede denne. Efter indskærpelsen blev spørgsmålet om gudelige forsamlinger først for alvor aktuelt igen med de fynske forsamlinger, der fik kancelliet til nok en gang at kræve plakaten overholdt i 1821. Som antydnet i første hoveddel medførte indskærpelsen en række retssager, der blandt andet betød, at den vakte prædikant Christen Madsen (1776-1829) fra Fyn blev idømt mulkt og fængselsstraf⁸⁸ for at overtræde forsamlingsforbuddet. Hans sag illustrerer på mange måder, hvordan rationalistisksindede præster anvendte et gammelt værktøj

---

⁸⁶ Koch (1954): 211ff.

⁸⁷ Glædemark (1948): 67f.

⁸⁸ Fængselsstraffen blev dog senere omstødt, så at han alene straffedes med mulkt (Lausten 2004: 214).

i statskirkens værktøjskasse til at undertrykke og nedkæmpe uønskede religiøse bevægelser.

Med sager som Christen Madsens fik myndighederne markeret, at man ønskede en konsekvent modstand mod de gudelige vækkelser. Konsekvensen i (rets)forfølgelsen af de fynske vækkelsesprædikanter var imidlertid ikke mere konsekvent, end at Fyns guvernør, prins Christian Frederik,⁸⁹ indtog en mere vaklende position end den, som kancelliet krævede af ham. Selvom de fynske sager udviklede sig retsligt, så forsøgte prinsen at mildne kancelliets linje ved at opfordre, til at man skulle gentænke omfanget af den retslige proces, og i stedet få gejstligheden til at retlede Christen Madsen og hans åndsfæller.⁹⁰

Guvernørens appel førte ifølge Glædemarks fremstilling til, at kancelliet i en skrivelse af 7. september 1824 erklærede det som “væsentligt, at han [Ϸ: Præsten] ikke sætter sig i en for stærk Opposition mod disse Menneskers Forestillingsmaader, men at han indskrænker sig til med al Sagtmodighed at overbevise dem af Skriften”.⁹¹ Med andre ord førte appellen til, at bøder og straf blev skiftet ud med Bibelen, idet præsterne nu skulle nøjes med at retlede deres vakte søgnebørn.

Det er denne modsætning mellem modstand og afventen, som Monrad skriver sig ind i ved at henvise til oldingen og dens historie. For selvom den er en olding – hvilket det følgende skal fremhæve – så er oldingen i stand til at hjælpe Monrad med at påvise regeringens usikre linje i spørgsmålet om religiøs forsamlingsfrihed. Efter at have indskærpet plakatsens overholdelse i blandt andet 1835 blev linjen mod slutningen af 1830erne mindre konsekvent. Således blev det i tre kancelliskrivelser slået fast, at man – i tråd med den linje, som blev konstateret hos biskop Mynster – ønskede at håndhæve plakatsens forbud mod forsamlinger, men samtidig blev håndhævelsen af forordningen lempet, da skrivelserne udtrykkeligt indskærpede, at forsamlingerne for fremtiden blot skulle anmeldes til præsten, men at de ikke krævede hans godkendelse.⁹²

Hermed var kimen til en slingrekurs lagt, idet ovenstående formuleringer åbnede op for, at forsamlingerne kunne finde sted, hvis blot de var anmeldt forinden. Ved Christian 8.s

---

⁸⁹ Den senere kong Christian 8.

⁹⁰ Glædemark (1948): 67f.

⁹¹ Cit. Glædemark (1948): 67.

⁹² Lausten (2004): 233ff.

tronbestigelse i 1839 skulle Fyns guvernør, der tidligere havde forsvaret en mere mild fremfærd, pludselig regere over hele landet. Dermed kom tronskiftet også til at markere et skifte i behandlingen af de religiøse forsamlinger, idet regeringen herfra fulgte en linje, der var i tråd med de anbefalinger, som kongen havde givet i sin guvernørtid. Denne beslutning blev desuden hjulpet på vej af en betænkning fra den langlandske provst U.A. Plesner (1782-1861), der fremhævede, at de vakte havde bedre hånd om almuen, og at de ved deres møder ikke udgjorde nogen fare for den borgerlige stabilitet. Selvom plakaten var gældende efter 1839, blev dens bestemmelser ikke længere håndhævet, hvorved den i praksis blev ophævet. Det er dermed plakats dobbelte alderdom, som Monrad argumenterer mod, fordi den både repræsenterer en forældet tankegang og samtidig er gået administrativt ud af brug.

Monrad beretter senere i skriftet eksplicit om ovenstående historie om guvernørens – kongens – inkonsekvente linje, hvormed det yderligere sandsynliggøres, at Monrad med sin implicite historiefortælling retter et angreb mod kongemagtens kirkepolitik. Ved eksplicit at gengive historien får Monrad tydeliggjort, at forordningen er forældet, hvormed hans eget forbedringsforslag kommer til at stå som den logiske løsning på problemet. I sit angreb leverer han altså samtidig løsningen på regeringens hovedbrud.

For yderligere at understrege forordningens antikvariske karakter inddrager Monrad dele af plakats indhold i en fremstilling, hvor han fremhæver de elementer, der underbygger hans påstand. Dermed gør han plakaten til et hovedargument mod den selv, og den statsmagt, der har udstedt den. At dette er tilfældet, vises af Monrads konklusion, hvor han bemærker, at plakats indhold har vist, “hvilken uendelig Mangfoldighed af indskrænkende Betingelser og Forsigtighedsregler Lovgiveren har bestemt for de gudelige Forsamlinger” (65).

At Monrad benytter denne argumentationsform, viser sig ydermere ved, at han – for at fuldbyrde sit angreb – argumenterer *ad absurdum* i det, der kommer til at stå som angrebets afslutning. Argumentationen gennemføres her med en række eksempler, der skal vise, hvorfor forsamlingsforbuddet efter hans mening er absurd: “Naar en Mængde Mennesker, der er forsamlet efter Solens nedgang, læser sammen i Bibelen, da er Forsamlingen ulovlig; men kaste de Bibelen under Bordet og tage Flasken frem, da er Forsamlingen

lovlig” (67). Citatet viser det absurde i forordningens bestemmelser. Han vender altså forordningens ordlyd mod den selv og dens ophav.

Fra dette punkt vender Monrad blikket væk fra myndighedernes behandling af de gudelige forsamlinger til at kigge på forsamlingerne selv. Det ændrede perspektiv ændrer dog ikke på det, der synes at være hans egentlige ærinde: et angreb på stats-/kirkeorganiseringen, som den er. De gudelige forsamlinger udgør ingen samfundstrussel, og de er derfor ikke selve kirkens sygdom, men synet på dem er et symptom på grundlæggende usundhed, der hersker i kirken: “de pege hen paa, at den foregaarnde Tids videnskabelige Dan-nelse har havt en saa destruerende Indflydelse på Kirken, og at Kirkens Lærere paa mange Steder i den Grad have fjernet sig fra Menighedens religiøse Overbeviisning” (70). Problemet løses ved at straffe dem. Kirken kan – angiver Monrad – derfor først udsone sig med de gudelige forsamlinger, når den “nødes til at voxe i aandelig Styrke og udvikle sig selv” (71), hvorfor den verdslige magtudøvelse over forsamlingerne er nytteløs. Hermed sætter Monrad sig igen i opposition til det eksisterende system, ved med sin diagnose at påvise, at man for nuværende fejlbehandler patienten til det værre, og at man i stedet har givet forsamlingerne “en seperatistisk Tendens” (73).

I den efterfølgende historiefortælling, der som nævnt tjener til at forbinde skriftets to dele, foretager Monrad en interessant skelnen, som også Ole Skovgaard Sørensen (1990) bemærker i sin specialeafhandling.⁹³ Det sker, ved at han skelner mellem de gudelige forsamlinger og den Grundtvig-Lindbergske menighedsdannelse. Monrads skelnen mellem de to opstår subtilt ved udtrykket “retfærdige Uvilje” (81), der markerer den modstand, kancelliet mødte de sidstnævnte menigheder med. Trods sin overordnede uvilje mod regeringens håndtering af alle udenomskirkelige forsamlinger, tilkendegiver han dermed, at han i vist omfang anser myndighedernes repressalier mod det Grundtvig-Lindbergske parti for retfærdige, uden at han dog uddyber nærmere, hvori retfærdigheden består.

Artiklens mellemstykke, der indeholder Monrads beretning om Konventikelplakatens historie, tjener til at bygge bro mellem Monrads angreb og hans efterfølgende forslag, der er skriftets formål. Det bliver klart gennem den måde, hvorpå Monrad afslutter historiefortællingen. Antagelsen kan begrundes i den sætning, som Monrad bruger til at binde

---

⁹³ Sørensen (1990): 12.

skriftets to afdelinger sammen: “Naar jeg derfor tillader mig at foreslaae Ophævelsen af Frd. 13 Jan. 1741, saa er det ikke, forat Lovgivningen skulde bevirke nogen Forandring i Administrationen, det er for at hiin kan komme til at staae i Samklang med denne” (85). Herved gør Monrad det selvfølgelig, at hans efterfølgende forslag skal følges, for som hans kortlægning af historien i det forudgående har vist, så lægger hans forslag ikke op til revolutionerende ændringer, men derimod at give hjemmel til den allerede eksisterende praksis.

At man ikke må overse broen i Monrads argumentation, understreger han selv, da han uddyber, hvorfor den ophævelse af forordningen, som han argumenterer for, er nødvendig. Hans forslag har karakter af en tjeneste, som myndighederne bør tage imod:

Denn Vaklen i Regeringens Holdning ligeoverfor de gudelige Forsamlinger vilde saaledes være aldels forebygget, dersom Cancelliet i Stedet for at udstede Skrivelsen af 7 Sept. 1824 havde bevirket Ophævelsen af Frd. 13 Jan. 1741; og selv nu havde vi aldeles ingen Borgen for, at maaskee ei om nogle Aar det allerede to Gange opførte Drama vil blive gjentaget tredie Gang, og have de samme sørgelige Følger (86).

Regeringens inkonsekvente linje efter skrivelsen af 7. september 1824, som afhandlingen berørte i det ovenstående, burde ifølge Monrad have ført til Konventikelpakatens ophævelse, da en sådan lod til at være den bagvedliggende årsag til skrivelsen. Når Monrad derfor i en situation, hvor plakatens indhold ikke længere håndhæves, tillader sig at foreslå dens ophævelse, må man forstå, at hans angreb alene tjener som en tjeneste, fordi han derved ønsker at afskaffe en utidssvarende lovgivning, der kunne medføre en zigzagpræget og vakkende statsadministration.

Som en sidste trumf i sin argumentation for forslaget om plakatens ophævelse, argumenterer Monrad inden for rammen af det lovgivningsmæssige system ud fra regeringens egen præmis: Lov er lov, og lov skal holdes. Når loven derfor, som det er tilfældet, ikke længere håndhæves, bør den ophæves – ikke ved administrativt at blive taget ud af funktion, men ved lovgivningsmæssigt at blive ophævet: “Kun ved Lov bør Lov kunne hæves” (87). Denne praksis finder Monrad anvendt i Norge (89), hvor plakaten er ophævet, hvor-

med Monrad igen får fremstillet den og regeringens håndtering som utidssvarende. Monrad sætter altså lovgiverne skakmat ved at angribe dem på deres formål: De skal lovgive – og i dette tilfælde for plakatens ophævelse.

Det ovenstående har vist, at Monrads indtog på den kirkepolitiske scene i skriftet “Forordning af 13 Januar 1741 om Gudelige Forsamlinger” i høj grad rummer et opgør med den statslige kirkeadministration, hvilket er særdeles vigtigt for forståelsen af Monrads syn på forholdet mellem kirke og stat. Selvom skriftet på overfladen alene lader til at indeholde det som overskriften tilsiger: en redegørelse for forordningen om gudelige forsamlinger, så fremkommer Monrad i skriftet med en række forslag og angreb. Ud fra myndighedernes behandling af de gudelige forsamlinger, kan Monrad nemlig konkludere, at den eksisterende kirkeledelse er i modstrid med den administration, som han ønsker. Slutteligt kan han ved at erklære forordningen for en utidssvarende olding, som en implicit følge kalde den regering, der endnu ikke har afskaffet forordningen, det samme.

Monrads kirketanker grunder altså – modsat Mynsters – i et ønske om en række frihedsrettigheder, som det eksisterende kirkesystem ikke tilbyder; privat-religiøse forsamlinger skal tillades, og den rationalistisk prægede gejstlighed skal i højere grad åbne sig op for folkereligiositetens anskuelser. Slutteligt er der, selvom Monrad er enig med Grundtvig om en modstand mod myndighedernes behandling af baptisterne, i det ovenstående konstateret en modvilje mod det Grundtvig-Lindbergske parti. Hvor dybt denne modvilje stikker, og hvad der er dens årsag, lader sig ikke konstatere på baggrund af det gennemgåede skrift. Langt vigtigere er, at Monrad med skriftet om de gudelige forsamlinger sætter sig i en gryende opposition til enevældens kirkesystem. På elegant vis forsøger han dog at overbevise læseren om, at han med sin kritik egentlig vil det eksisterende systems bedste.

3.1.1.2. “Om Retten til at udtræde af Statskirken” (1842)

Hvor det forudgående skrift i høj grad tydeliggjorde, at Monrad med sin forståelse af kirkelige spørgsmål gjorde sig til en oppositionsstemme, der ud fra det foreliggende grundlag forsøgte at påvise, at statskirken og -administrationen var i lovgivningsmæssig modsætning til sig selv, så fremhæver nærværende skrift Monrads kirkebegreb og dets forhold til det eksisterende religionssystem.

Skriftets anledning er – som det forudgående – baptistsagen. Som der tidligere er redegjort for, stred baptisternes religionsudøvelse på alle måder mod den uniformitet, som eksisterede i det statskirkelige system, og som særligt Mynster gjorde sig til fortalere for. Derfor blev baptisterne hurtigt statsmagten en hovedpine, som man hurtigst muligt måtte kurere. Da fremstillingen allerede har redegjort for de nærmere omstændigheder i sagen, skal her ikke følge endnu en redegørelse. Man skal blot huske på, at det afgørende spørgsmål, som fortsat hang i luften, var, hvilke frihedsgrader man kunne have i et trosuniformt samfund, hvor kirken var en del af den statslige administration, og hvor baptisternes udtræden af statskirken forblev en umulighed.

Frihedsspørgsmålet havde, som afhandlingens første hoveddel har gjort rede for, været nærværende i den kirkelige debat siden begyndelsen af 1820ernes kirkekamp. Derfor skriver Monrad sig med skriftet “Om Retten til at udtræde af Statskirken” (1842) også direkte ind i denne diskussion. At dette er tilfældet, bliver klart fra skriftets begyndelse, hvor Monrad peger på den frihedsmodsætning, der er opstået mellem den danske stat og opinionen i udlandet, hvor baptistsagen havde tiltrukket sig opmærksomhed: “hist har man raabt paa, at der gjordes Vold paa den religiøse Overbeviisning, og at Folkets Samvittighedsfrihed traadtes under Fødder, her har man yttret en levende Frygt for, at Statskirken skulde styrte sammen, hvis Baptisterne ei undertryktes” (Monrad 1842b: 4).⁹⁴

Monrad gør det altså fra begyndelsen tydeligt, at to forskellige frihedsopfattelser er på spil: Den inden for og den uden for Danmark. Hvor kirkeledelsen i Danmark, som det blev eksemplificeret ved Mynster, frygter for statskirkens opløsning, hvis der gives frihedsindrømmelser, så efterspørger den udenlandske opinion – og Monrad, Grundtvig og Clausen – friheden til at træde ud af kirken. På dette grundlag søger Monrad i artiklen at klargøre konsekvenserne ved begge standpunkter, idet han vil belyse, “hvad Indflydelse Afgørelsen enten i den ene eller den anden Retning vilde have paa Statskirken og Udviklingen af vore kirkelige Forhold” (4). Ifølge ham selv er artiklen altså snarere en redegørelse end et anklageskrift, hvilket dog, når man ser nærmere på dens indhold, viser sig langt fra at være tilfældet.

---

⁹⁴ I afsnittet foretages der herefter alene parentetiske sidehenvisninger til artiklen.

Som i det forudgående skrift begynder Monrad med at beskrive de lovgivningsmæssige forhold i den eksisterende ordning: Kongeloven danner grundlaget for religionsudøvelsen i Danmark, og som sådan er alle i riget bundet af dens krav om trosuniformitet. Selv den enevældige konge bindes heraf, og skal derfor bekende sig til den augsburgske konfession, "men han skal ogsaa den vædeligen haandhæve og beskjerme mod alle Kjettere, Sværmere og Gudsbespottere" (5). Religionsudøvelsen i riget må således ikke afvige fra dette krav, hvilket naturligt bringer personer med en anden konfession i konflikt med kongeloven.

Dermed har Monrad redegjort for teorien bag religionsudøvelsen i Danmark, men han tilføjer et interessant notabene:

Disse Bestemmelser have efterhaanden udviklet sig saaledes, at det neppe kan være Tvivl underkastet, at alle fremmede Religionsbekjendere ville kunne faae Tilladelse til ei alene at opholde sig i Landet, men ogsaa inden lukte Dørre at dyrke Gud paa den dem særegne Maade (5).

Som det var tilfældet i det forudgående skrift, så fremhæver Monrad her en modsætning mellem lovens bogstav og den lovgivningsmæssige praksis, idet han bemærker, at kongen i sin regeringsførelse ikke lever op til den ene binding, der gives af hans enevælde. Dermed markerer Monrad fra begyndelsen, at der findes fortilfælde, hvor staten har indrømmet begrænset religionsfrihed for visse borgere, uden at disse indrømmelser har realiseret den frygt for statskirkens opløsning, som han indledningsvist tillagde statsmagten. Samtidig viser han, at skriftet kun på overfladen har karakter af en neutral redegørelse for tingenes tilstand.

Som en modsætning til den afvigende praksis i det ovenstående fortsætter Monrad imidlertid: "Derimod er det aldeles forbudt alle dem, der befinde sig i Statskirken, at udtræde af denne og gaae over til en anden Kirke" (5). Formuleringen tydeliggør, at den almindelige borger i riget i henhold til lovgivningen ikke har religionsfrihed, og Monrad giver en række eksempler på den ufri religionslovgivning, for eksempel at blandede ægteskaber⁹⁵ kun var tilladt, såfremt børnene af ægteskabet blev opdraget i den lutherske tro. Alt dette

---

⁹⁵ Blandede ægteskaber blev senere et emne, som Rigsdagen diskuterede. Afhandlingens afsnit 3.4.2. viser i den henseende, hvordan Rigsdagens behandling af emnet giver mulighed for afgørende indsigt i Monrads kirkelige tanker.

understreger det modsætningsforhold, som regeringen med sin praksis har bragt sig i over for loven. Dette bemærker Monrad eksplicit ved følgende formulering: “Alene af de her anførte Lovbestemmelser vil det være indlysende, at Statskirken vel i Reglen tillader andre Religionsbekjendere at boe og bygge i det Land, hvor den har opslaaet sit Paulun, men derimod paa ingen måde tilsteder sine Medlemmer at træde over i en anden Kirke” (9).

I citatet må man – foruden den underliggende polemik – bemærke sig Monrads ordvalg. Statskirken har “opslaaet sit Paulun” (9). Monrads baggrund med det Det Gamle Testamente fornægter sig ikke. Det, Monrad henviser til, er det telt, der i 2 Mos 26,7 skal udgøre det midlertidige dækket over Herrens helligdom under israelitternes ørkenvandring.⁹⁶ Helt bevidst leger Monrad således med tanken om statskirken som noget, der både er midlertidigt og forældet, idet paulunet jo netop blot var en midlertidig nødløsning, der senere blev afløst af det egentlige tempel i Jerusalem.

Monrads konklusion er lysende klar: “Statskirken er saaledes et i sig selv afsluttet Hele, hvortil der ere mangfoldige Indgange, men hvorfra der ei er nogen lovhjemlet Udgang uden gennem Dødens Port” (9). Selvom artiklens erklærede formål blot var at udlægge konsekvenserne af de forskellige standpunkter i baptistsagen, overskrider Monrad her grænsen mellem udlægning og konkret stillingtagen, idet han med sin formulering får fremmalet et stærkt negativt billede af statskirken. Selvom billedet – i tråd med Monrads redegørelse for den kirkelige lovgivning – kan siges at være dækkende, så efterlades læseren, kunne man nærmest sige, med forståelsen af statskirken som en åleruse, hvor fiskene først slipper ud, når de skal spises. Herved kan man altså mellem linjerne konstatere et bemærkelsesværdigt, negativt syn på det statskirkelige religionsmonopol.

På den baggrund overskrider Monrad aktivt grænsen mellem redegørelse og anklageskrift, idet han ud fra sine iagttagelser ønsker at belyse, “om Statskirkens nuværende Form retfærdiggjøres af dens Begreb, og om, som en Følge heraf, Spærrelsen af enhver Udgang fra Statskirken er en nødvendig Betingelse for dens Bestaaen” (10). Med andre ord ønsker Monrad – efter polemisk at have konstateret, at alle kan komme ind i og ingen kan komme ud af statskirken – at undersøge, hvorvidt denne tilstand – som myndighederne hævder –

---

⁹⁶ Gads Bibelleksikon (1998): Åbenbaringsteltet.

er en nødvendighed, der udspringer i selve kirkens væsen, eller om den – som han selv mener – er et problem, der bør afhjælpes.

Monrad anfører, at statskirken bygger på to grundlæggende principper: For det første skal folkets nationale tilhørsforhold gennemtrænge dets religiøse overbevisning. For det andet skal staten omslutte både folkets religiøse/åndelige og materielle behov. Hvor disse to forhold er opfyldt, kan en statskirke bestå. Men “der hvor eet af disse Momenter fattes, forandres den kirkelige Tilstand” (12f.). Ifølge Monrad sker statskirkens opløsning således ikke ved at religionsmonopolet ophæves og befolkningen tillades andre konfessioner, hvis blot befolkningen bevarer sit nationale tilhørsforhold og staten sin omsorg for befolkningens materielle og åndelige velbefindende. Ellers som Monrad konstaterer:

Det Væsentlige ved Statskirken, den paa den nationale Individualitet begrundede Løsen fra fremmede Lande og Binden til Staten, forsvinder derfor ikke, selv naar der i et Land findes flere Folke-Kirker; thi selv om man ikke vil kalde dem Statskirker, saa vedblive de dog at staae i et inderligt forhold til Staten (13).

Citatet giver altså et vigtigt indblik i Monrads tanker: Ifølge ham kan det kirkelige system godt bestå, selvom flere kirker opstår, hvis blot staten fortsat sætter sig i et tæt forhold til religionsudøvelsen i landet. Dette dog på en måde, hvor staten ikke begrænser kirkerne i at opstå. Dermed er Monrads synspunkt forskelligt fra Grundtvigs 1834-position, da “flere Folke-Kirker” inden for rammerne af Grundtvigs kirkesyn ikke er ideen, idet staten blot skal udgøre en ramme om religionsudøvelsen i Danmark.

Samtidig er brugen af ordet “Folke-Kirker” i citatet meget bemærkelsesværdig, idet Monrads anvendelse af det er en af de første på dansk.⁹⁷ Glædemark bemærker, at P.C. Kierkegaard anvendte begrebet i 1841 om en kirke, “der er bestemt ved sproglige og nationale

---

⁹⁷ Grundtvig anvendte allerede i 1832 ordet “folkekirke” i en prædiken, hvor han sagde: “Nei, saameget klogere er jeg i det Mindste baade paa mig selv og paa tidernes Løb, saa meget klogere end de Verdens-Kloge, der indebilde sig at have giennemskuet baade mig og Guds skjulte Raad, saameget klogere, at jeg veed, baade at det i Sytten Aarhundreder ei har været længere fra nogen Præst, at ville være Pave enten i det Store eller i det Smaa, enten i en Folke-Kirke eller i et Huus-Capel, eller selv i Løn-Kammeret blandt sine egne Børn, og at hvad jeg gaaer frugtsommeligt med, det skal ikke komme dødfødt men lyslevende til Verden, ikke døe med mig men leve ved Herren, hvad jeg vil i Kirken, det skal lykkes” (Grundtvig 1832: 230). Som det fremgår af citatet, er Grundtvigs brug af ordet ikke den samme som Monrad og Kierkegaards, fordi den efter alt at dømme peger i retning af folkets konkrete kirke og den tilhørende sognemenighed, snarere end at være et mere omfattende og nationalt begreb.

Forhold, ikke ved Statsgrænse”,⁹⁸ hvilket stemmer overens med Monrads anvendelse. Ordet bliver et nøglebegreb i hans virke, hvilket senere vil vise sig, med hans cirkulære af 9. maj 1848, hvor han som den første benytter ordet i en officiel skrivelse.⁹⁹ Ved at bruge ordet i artiklen og senere gentage det i cirkulæret indikerer han tydeligt, hvad afhandlingen senere vil uddybe, at kirken for ham er folkets og ikke statens.

Fra citatet fortsætter Monrad sin kritik af den sammenblanding af de juridiske og åndelige forhold, der har ført til, at staten har idømt befolkningen bøder og fængselsstraf på grund af deres religiøse udfoldelse. Det sker ved, at han sætter religionsforfølgelsen i modsætning til kirkens natur: “Det turde derfor ogsaa i vore Dage ei være upassende at minde om, at Statskirken er et paa Overbeviisning hvilende Samfund, og at det kun er gennem denne, at dens Medlemmer bindes til den” (14). Kirken står altså i modsætning til sit eget formål, hvis dens eksistens alene skyldes, at folk tvinges til at være i den, uden at det har baggrund i deres overbevisning.

Læseren må ligefrem forstå, at en kirke, som folk alene bekender sig til, fordi de ikke kan komme ud af den, er en død kirke. Derfor er myndighedernes indespærring af baptisterne endnu et eksempel på, at man anvender juridisk lovgivning på det åndelige område, hvor loven er uden hjemmel. Derfor kan Monrad med sin position nok engang markere sin modsætning til de kirkelige lovgivere, idet han som svar på den døde og åndløse kirke, der må være deres udgangspunkt, replicerer: “En saadan Kirkes Undergang matte man ønske snarest muligt. Men saavidt er det – Gud være lovet – endnu ei kommen med den Kirke, hvis Trosbekjendelse vi hylde; den skal – det er min fulde Overbeviisning – vide at bestaa saavel i Kampen mod Baptisterne som i enhver anden Kamp” (15). Monrad tilkendegiver således, at han – modsat lovgivningsmagten – har tiltro til kirkens styrke, og at han derfor ikke behøver at lukke folk inde for at få sin kirke til at bestå.

Ved at indtage denne holdning markerer Monrad samtidig, at frygten for, at kirken splittes til atomer ved at sætte religionsdyrkelsen fri i Danmark, efter hans mening er ubegrundet. Det er nemlig højest usandsynligt, at befolkningen vil vende sig mod nyopståede sekter i det øjeblik, man giver den frihedsindrømmelser: “I vor Tid kan der vel opkomme nye

---

⁹⁸ Glædemark (1948): 245.

⁹⁹ Glædemark (1948): 245f.

Secter, men ei nye Kirker, og disse Secter kunne vel vinde en Deel Tilhængere, men ei have de indre Kraft nok til at bemægtige sig en betydelig Deel af Befolkningen” (16). Frygten for statskirkens undergang deler han ikke.

Atter slår han sin position omkring muligheden for flere kirker fast: “Men selv om dette skulde blive Tilfældet, selv om f. Ex. Halvdelen af Befolkningen skulde blive Baptister, saa vilde den eneste Følge heraf være den, at vi i Stedet for en Hovedkirke fik to” (16). Monrads holdning i baptistsagen er altså med al tydelighed, at der intet problem er i at sætte baptisterne fri.

For at imødegå en eventuel anklage fra dem – fx Mynster – der mener, at en imødekommeelse af baptisterne og andre, der ønsker at udtræde af statskirken, vil have negative konsekvenser, fremkommer Monrad efterfølgende med et argument, hvor han positivt affejer en mulig kritik: “Det er saa langt fra, at Friheden til at udtræde af Statskirken vil udøve nogen skadelig Indflydelse paa denne, at den tvertimod vil indvirke paa en god og gavnlige Maade. Det er saaledes sandsynligt, at dette vilde være Tilfældet med Statskirkens enkelte Medlemmer” (17).

Argumentationen vender kritikken om: Hvor argumentationens tænkte kritiker måtte mene, at en ret til udtræden vil medføre en religiøs sløvhed og indifferens i befolkningen, fordi de nu ikke som udgangspunkt er omsluttet af kirken, er Monrads argument modsat, at friheden vil påtvinge den enkelte at gøre sit religiøse standpunkt op, og herved igen bringe troen ind i kirken: “Den fulde Frihed, (...), vilde indeholde en mægtig Opfordring for dem til at gøre sig selv Rede for deres Forhold til Kirkens Troesbekjendelse” (18). Ifølge Monrad har friheden altså større positiv indvirkning på befolkningens kirkelige tilhørsforhold end tvangen, hvilket bliver kendetegnende for hans kirkesyn.

At friheden er et kernebegreb i Monrads kirke, ses i det følgende. Friheden kan nok medføre modsætninger i kirken, men det er intet problem, for den lutherske kirke udspringer selv af et modsætningsforhold. Luther står således som symbolet på modsætningernes positive effekt: “Hvilken umaadelig reformatorisk Indflydelse har ei Luther havt paa den katholske Kirke!” (18f.). Ved at anholde, at kirkens grundsætninger i sig selv er opstået som en modsætning, og at den derfor fik sit første reformatoriske hjerteslag i opposition til dens trosmæssige modstykke, kan Monrad sandsynliggøre, at (stats)kirken ikke ville

eksistere, hvis ingen modsætning var mulig. Herved gør hans argumentation det igen svært for modparten at erklære sig uenig, for en uenighed ville samtidig være en afvisning af kirkens protestantiske karakter og indirekte en tilslutning til katolicismen, hvormed det eneste mulige modsvar til Monrad bliver et samtykke.¹⁰⁰

Som det ovenstående viser, har Monrad i sin fremstilling, der skulle være en redegørelse, mest af alt leveret et forsvar for sin egen position, ud fra hvilken en åbning af statskirkens dør er nødvendig. Dermed står det påståede oplysningsmateriale tilbage som et fuldtonet angreb på kirken uden udgang. Mens Monrad bevæger sig frem mod skriftets afslutning, sætter han skriftet i relation til det gryende spørgsmål om en mulig ændring i forholdet mellem kirke og stat. Det sker idet han skriver:

Hvis man derfor ei vil beqvemme sig til at forandre Grundprincipet i den kirkelige Lovgivning, saa vil man aldeles Intet opnaae, og man vil atter besværes med de samme Forviklinger og uopløselige Knuder (23).

Citatet er uhyre vigtigt, fordi det markerer, at Monrad med sine skrifter har meldt sig som kirkepolitisk debattør, og at hans taler for en fundamental ændring i de kirkelige forhold.

Derfor rummer citatet ikke alene Monrads konklusion på skriftet. Set i forhold til tekstens indre sammenhæng rummer det mere, end bogstaverne afslører, for talen om en forandring af "Grundprincipet" (23) må antages at vise tilbage til tekstens indledende overvejelser om den legislative baggrund for de religiøse forhold i Danmark.

Her fremdrog Monrad klart Kongelovens bestemmelser som det lovgivningsmæssige grundlag for troslivet i Danmark (4ff.), og derfor er det denne lovgivning, som Monrad ønsker at omgøre. Dermed ønsker han at røkke ved det naturretlige dokument, der siden enevælden har været garantien for, at riget blev holdt sammen under Gud og kongen.¹⁰¹ Hermed indtager han en markant position, idet hans ytring må antages at rumme et ønske om markant forandring på både det verdslige og religiøse område.

---

¹⁰⁰ Frygten for det katolske genfindes eksempelvis hos Monrads kirkelige modpart Mynster, der i sit eget skrift om baptisterne netop angiver katolicismen som en årsag til at fastholde den strenge religionsuniformitet i Danmark (Mynster 1842: 367f.). Herved anses det for sandsynliggjort, at Monrad med sin henvisning til kirkens protestantiske karakter gennemfører en argumentation, hvor modparten angribes med sin egen frygt.

¹⁰¹ Glædemark (1948): 11f.

Samtidig peger citatet frem mod Monrads egentlige kirkepolitiske arbejde, fordi der ved ordet “grundprincip” bygges bro mellem skriftet og Monrads formuleringer i det cirku-lære, som han udsender den 9. maj 1848. Her lyder det, at han ønsker at gennemføre “de samme Grundsætninger” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1), som forfatningsmæssigt er ved at blive gennemført for det verdslige Danmark. Dermed kommer citatet fra 1842 til at fremstå som et tidligt tegn, der peger hen mod de kirkeændringer, som Monrad senere ønsker at gennemføre i Danmark.

Afslutningsvis er konklusionen på Monrads stilling i skriftet, at han gennem det markerer sig som modstander af statskirken. Modstanden skal blandt andet findes i hans brug af ordet “Statskirken”. Ved allerede i overskriften at sammenstille statskirken med mulig-heden for at træde ud af den, får han nemlig markeret sin kirkelige modstand, fordi enhver udtræden af statskirken strider mod dens væsen. Som det bemærkes hos Glædemark, er kongeloven kirkeløs, idet kravet om religionsenhed fordrer én kirke.¹⁰² Når Monrad der- for taler om en statskirke man kan træde ud af, så indikerer han tydeligt, at han ønsker et opgør med det eksisterende system. Dermed lader han det ikke være op til overvejelse, om det skal være muligt at udtræde af statskirken, for overskriften indeholder i sig selv præmissen: En udtræden er kun mulig, hvis statskirken ændres fundamentalt.¹⁰³

Sprogligt og gennem sine argumenter får Monrad med skriftet tilkendegivet i både titel og indhold, at han anser det for nødvendigt at lukke statskirkens porte op, hvormed oven- stående skrift konkluderende kan siges at rumme et interessant bidrag til forståelsen af Monrads syn på forholdet mellem kirke og stat samt hans tanker om kirkens ordning.

Samtidig viser dette og det forudgående skrift, at Monrad – i relation med fremstillingens første hoveddel – både har ligheder og forskelle med Clausen, Grundtvig og Mynster. Helt overordnet kan man i forhold til baptistsagen sige, at han skaber fælles front med de to førstnævnte i modstanden mod myndighedernes forfølgelser af baptisterne, mens han

---

¹⁰² Glædemark (1948): 13; 71.

¹⁰³ At Monrads tanker om at udtræde af statskirken strider mod dens princip illustreres tydeligt ved, at det først er i tiden efter skriftet, at man lovgivningsmæssigt bryder med statskirkens religionsenhed. Det sker med den cancelliplakat, som er udfaldet af baptistsagen. Her beskriver cancelliet statskirken som “den evangelisk-lutherske Kirke” (*Cancellie-Placat angaaende den baptistiske Sect i Danmark 1842*: 2), hvor- med man får defineret kirkens omfang og grundlag. Som også Glædemark (1948: 71ff.) bemærker, så er formuleringen skelsættende, fordi det er første gang i dansk retspraksis, at man anerkender eksistensen af andre kirkesamfund, idet kirken nu ikke længere blot er “religionen”.

over for Mynster viser, at hans kirkeopfattelse allerede på dette tidspunkt er forskellig fra den trosenhed, som statskirken fordrer. Med en konklusion fra Hauge viser sagen desuden, at Monrad bevarer sit tankemæssige fundament, der leder ham til en modstand mod religionsforfølgelserne, som samtidig peger frem mod grundlovsarbejdet:

Alligevel fik Monrads Afhandlinger deres Betydning. De slog til Lyd for Religionsfrihed og banede Vej for Grundlovens Indførelse heraf. Og de vidner om, hvordan Monrad i sin politiske Virksomhed ikke tabte det religiøse Liv af Syne (...). Han var ogsaa her i Overensstemmelse med sin Læremester Hegel, efter hvis opfattelse Staten maatte vise Tolerance, ogsaa overfor Sekter.¹⁰⁴

3.2. Grundlovsarbejdet

Ud fra det forudgående kan der ikke herske tvivl om, at Monrad var yderst kirkepolitisk bevidst allerede fra 1842. At tiden på den anden side besværliggjorde ytringer, der på nogen måde kunne være statsmagten til ulempe, indskrænkede Monrads kirkepolitiske udfoldelsesrum, hvorfor det først var, da nye demokratiske vinde i begyndelsen af 1848 begyndte at blæse ind over det (kirke)politiske Danmark, at Monrad for alvor igen kom til at udfolde sin kirketænkning.

Christian 8.s død udgjorde i den forbindelse anledning og mulighed for gennemførelsen af en begyndende demokratisering af den danske statsstyrelse. Med forfatningsreskriptet og ophævelsen af censuren den 28. januar 1848 gjorde kongemagten det klart, at man ønskede at indføre demokrati i Danmark. Udviklingen tog dog for alvor fart efter Februarrevolutionen i Frankrig, og da man frygtede at lignende bevægelser ville gennemføre en revolution her i landet, blev Martsministeriet udnævnt, som Danmarks første regering. Monrad blev udnævnt til kultusminister i ministeriet, og det blev det, der for alvor satte gang i hans arbejde med kirkepolitik og en kirkelig forfatning.¹⁰⁵

I relation til afhandlingens kildebehandling er begivenhederne omkring tronskiftet af afgørende betydning, idet det den 24. januar 1848 blev besluttet, at geheimestatsrådet¹⁰⁶ –

---

¹⁰⁴ Hauge (1944): 67.

¹⁰⁵ Skovgaard-Petersen (1985): 218ff.

¹⁰⁶ Geheimestatsrådet blev oprettet i 1772 og var forløberen for det senere statsråd. Rådet bestod af kongen og tronfølgeren samt en række embedsmænd. Under enevælden var det i rådet, at lovgivning blev forelagt kongen, og at forskellige sager blev vendt (Kornerup 1951: 341).

og senere statsrådet – skulle føre protokol over deres mødevirksomhed. Da disse protokoller er bevarede for eftertiden,¹⁰⁷ er det muligt for eftertiden at belyse, hvordan Monrad forholdt sig til de kirkepolitiske spørgsmål, som statsrådet behandlede frem til ministeriets dimission i november 1848.

I det følgende undersøger afhandlingen Monrads arbejde for en kirkeforfatning i grundlovsarbejdet. Da det egentlige arbejde med grundloven også omfatter de indledende forberedelser, der var nødvendige inden de reelle forfatningsdiskussioner, behandles også Martsministeriets handlinger som en del af arbejdet med grundloven. Gennem en undersøgelse af dette arbejde kan man få et indblik i Monrads tidligste bestræbelser for at ændre de kirkelige forhold, der er væsentlige for at forstå den overordnede udvikling.

3.2.1. Kirkeforfatningsspørgsmålet i det tidlige statsrådsarbejde

Det første, som er værd at hæfte sig ved, er prioriteringen af emnerne på statsrådets møder. Ved nærmere eftersyn afslører den et interessant billede, der peger hen mod de senere diskussioner om en kirkelig forfatning. Statsrådet havde efter Martsministeriets udnævnelse den 22. marts 1848 sit første møde allerede samme dag. Naturligt nok fik urolighederne i hertugdømmerne, der kort efter førte til Treårskrigen, den største opmærksomhed, ja, de var efter alt at dømme selve årsagen til den hurtige sammentræden. Derfor fylder de diplomatiske og militære overvejelser også meget på de første møder.

Samtidig handler statsrådets indledende overvejelser om valg til og sammensætningen af Den Grundlovgivende Forsamling, hvilket var forventeligt, når en af ministeriets hovedopgaver var at komme med forslag til skridt mod en forfatning. Disse to emner tegner sig for langt størstedelen af de behandlede emner på møderne, og derfor er det bemærkelsesværdigt, hvordan og hvornår arbejdet for en kirkeforfatning bliver et emne, som rådet behandler. Dette bliver for alvor tydeligt, når de behandlede emner opstilles skematisk, hvilket sker på afhandlingens følgende side:

---

¹⁰⁷ Statsrådsprotokollerne er senere blevet transskriberet og udgivet af Jørgensen (1954). Det følgende citerer derfor fra denne udgivelse.

Mødedato	Sager omhandlende eller i relation til situationen i hertugdømmerne	Sager omhandlende grundlovsarbejdet	Øvrige sager
22. marts 1848	X	X	----
23. marts, kl. 11.00	X	----	Udvidelse af pressefriheden
23. marts, kl. 20.00	X	----	Beslutning om forhold for ministre og statsrådets virksomhed
24. marts	X	----	Diskussion om et regulativ for statsrådet
25. marts	X	X	Diskussion om ministergager, orientering ifm. diskussionen fra foregående møde
27. marts	X	----	Regulativ for statsrådsarbejdet
28. marts	X	X	Beslutning om ministeransvar
29. marts	X	X	----
30. marts	X	X	Gagespørgsmål
31. marts	X	----	Gagespørgsmål
1. april	X	X	----
3. april	X	X	Forslag om salg af besiddelserne på Guldkysten
5. april	X	X	Ændring i ministeriets sammensætning
7. april	X	X	<u>Forslag om en synodalforfatning for kirken</u> , forslag om omorganisering af kommunale forhold

TABEL 1: Sager behandlet på statsrådets møder i perioden 22. marts-7. april 1848

Som tabellen viser, bestod statsrådets indledende mødevirksomhed i at håndtere konflikten og de efterfølgende krigshandlinger i hertugdømmerne. Derfor er det – forventeligt –

også dette emne, der fylder mest i protokollerne. Herefter følger regeringens præliminære overvejelser om processen for grundlovsarbejdet, herunder indkaldelse af stænderforsamlingerne og forberedelserne til en valglov. Foruden disse emner behandles kun småsager, der i hovedtræk vedrører processuelle overvejelser om statsrådets arbejde. I grove træk kan man derfor med rimelighed sige, at statsrådet på sine første 14 møder behandlede de sager og emner, som man må forvente, hvis man tager situationen og omstændighederne i betragtning: Møderne har karakter af sættemøder, der alene skal etablere rammerne for regeringens arbejde og behandle den anspændte situation i hertugdømmerne.

Af den grund kommer det faktisk til at fremstå med ekstra tydelighed, da Monrad på statsrådsmødet den 7. april 1848 bringer et helt nyt politikområde til mødebordet. Som det fremgår af den transskriberede og senere udgivne statsrådsprotokol, sker det ved, at Monrad på mødet meddelte statsrådet, at han "agtede at foretage en betydelig Forandring i Organismen af hans Ressort undergivne Institutioner, idet han navnlig vilde give Kirken en Synodal-Forfatning" (Jørgensen 1954: 200). Foruden meddelelser fra ministrene af orienterende karakter, kommer Monrads udtalelse til at fremstå som den første egentlige meddelelse om, hvad regeringen vil foretage sig i sit virke ud over dens to bundne opgaver.

Hvis man går ud fra, at statsrådet behandler dets sager efter, hvor presserende og prioriterede de er, ser det ud til, at gennemførelsen af forarbejderne til en synodalforfatning for kirken er af højeste prioritet for Monrad. At give kirken en synodalforfatning er simpelthen så vigtigt for Monrad, at det er det første, han giver sig i kast med som minister. Han ønsker altså ikke blot en kirkelig synodestruktur, men han ønsker den også gennemført så hurtigt som muligt. At Monrad ikke tidligere er fremkommet med andre udtalelser, der peger specifikt i retning af hans ressort, er derfor en tydelig indikation på, at spørgsmålet om kirkens ordening for ham er hovedsagen i hans virke som minister, hvorfor han begynder sit arbejde der.

Dermed bliver den 7. april 1848 en helt afgørende dag i Monrads kirkepolitiske virke, såvel som i dansk forvaltningshistorie. Dagen er den første, hvor en regering med repræsentanter fra folket behandler et spørgsmål, der ikke angår regeringen selv eller dansk udenrigspolitik. Det første indenrigspolitiske emne med reel betydning for personer uden

for regeringen, som statsrådet diskuterer, er altså spørgsmålet om organiseringen af kirken. Dermed kommer Monrad på denne dag til at skrive kirkehistorie.

I sin udtalelse klargør Monrad med al tydelighed, at når han bringer sine overvejelser op i statsrådet, er det ikke, fordi han ønsker regeringens bemærkninger til sine påtænkte planer, men alene for at orientere dem om en beslutning, som han allerede synes at have truffet. Dette kommer gennem protokollen til udtryk i Monrads udtalelse, hvor han eksplicit tilkendegiver, at han alene bringer det op, for at statsrådet "ikke skulde være uvidende om hans Hensigt og de trufne foreløbige Foranstaltninger" (Jørgensen 1954: 200). Men arbejdet vedrører alene kirken og navnlig biskopperne, som Monrad udtrykker det.

Denne afgørende brik til forståelsen af Monrads kirkepolitik understreges yderligere af hans reaktion på krigsminister Tschernings efterfølgende kommentar mod begrebet om en statskirke i en konstitutionel stat, idet Monrad lader kommentaren fare ubemærket. Kirkens forfatning er altså en kirkelig sag, som statsrådet ikke bør diskutere eller behandle mere dybdegående.

Monrads næste skridt underbygger førnævnte konklusion, da han over for statsrådet blot nævner, at han vil udsende det cirkulære, der for alvor skaber spørgsmålet om en kirkeforfatning, men at han ellers ikke bringer det op i rådet. Ligeledes orienterer Monrad ikke rådet om cirkulæret efter dets udsendelse, hvorfor han synes at forudsætte, at orienteringen den 7. april udgjorde en fyldestgørende og tilstrækkelig inddragelse af den øvrige regering i den kirkelige sag.

At Monrad synes at have været særdeles målbevidst, bemærker Glædemark også.¹⁰⁸ Han konstaterer, at Monrad om noget var overbevist om, at målet med den proces, som han fremlagde for statsrådet i april, var tilvejebringelsen af en synodalforfatning. Glædemark overser imidlertid, hvor højt prioriteret arbejdet med en kirkeforfatning var for Monrad. Hvad planen om vejen og midlet til tilvejebringelsen af forfatningen har været, er ud fra statsrådsprotokollen mere usikkert, men det bliver straks tydeligere med det annoncerede cirkulære, der udgør Monrads næste skridt i sagen.

---

¹⁰⁸ Glædemark (1948): 141.

3.2.2. Cirkulæret af 9. maj 1848

At cirkulæret rummer en række interessante formuleringer, der peger i retning af Monrads syn på forholdet mellem kirke og stat, bliver allerede klart fra dets begyndelse, hvor den indledende årsagstilkendegivelse vidner om en stillingtagen til de kirkelige forhold:

Det vil ikke kunne have undgaaet Opmærksomhed, at de stedfundne politiske Forandringer ville komme til at udøve en gennemgribende Indflydelse paa den danske Folke-Kirke, og at det navnlig maa blive Regeringens Opgave i Kirken at gennemføre de samme Grundsætninger, der ere i Begreb med at gjøre sig gældende i Staten (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1).

Hvad man først og fremmest må iagttage i det ovenstående er, at Monrad knytter ordet “Folke-Kirke” til den juridiske enhed, der udgør rammen om den statsstyrede religionsudøvelse i Danmark. Ordet bruger han til at betegne kirken, der tidligere blot blev benævnt “religionen”, og som sagt for første gang i baptistplakaten i 1842 som “den evangelisk-lutherske kirke”. Men nu, som også Glædemark nævner,¹⁰⁹ er det første gang i dansk forvaltningshistorie, at begrebet om en folkekirke anvendes i en officiel skrivelse fra en statslig myndighed.

Selvom Monrad som sagt i 1842 havde talt om “Folke-Kirker” (Monrad 1842b: 13), så er der i den seksårige periode derefter kommet en væsentlig betydningsnuanceforskel, som man må have sig for øje. Hvor Monrad i 1842 talte om det hypotetiske tilfælde, hvor flere kirker kunne opstå ved siden af hinanden, så vidner hans sprogbrug i cirkulæret om, at folkekirken nu udgør den religionsudøvelse, der tidligere fandt sted i statskirken. Dog er der den afgørende forskel mellem statskirken og folkekirken, at kirken – som den omtales i cirkulæret – er løsrevet fra staten på en måde, så udviklingen i kirken ikke nødvendigvis følger udviklingen i staten.¹¹⁰ Kirke og stat er altså ikke længere en enhed, men to forskellige ting, der står i et forhold til hinanden.

Monrads sprogbrug i denne forbindelse er af afgørende betydning for kirken, fordi han ved sprogligt at frigøre den fra staten indikerer, at han også kirkeligt og politisk er af den

---

¹⁰⁹ Eksempelvis hos Glædemark (1948): 245ff.

¹¹⁰ Hermed gør Monrad det også klart, at grundantagelsen i mange kirkehistoriske fremstillinger – som Holm bemærker det – er forkert, når man påstår, at folkekirkens fødsel i hovedtræk bevarer enevældens fyrstekirke i lyset af religionsfriheden. Ud fra Monrads opfattelse er det nemlig tydeligt, at kirke og stat ikke længere kan betragtes som en og samme ting.

overbevisning, at kirken har en selvstændighed. Kirken er altså ikke længere en integreret del af staten, men noget som har en selvstændig udvikling.

Men hvad mener Monrad med, at det er hans hensigt, “at gennemføre de samme Grund-sætninger, der ere i Begreb med at gjøre sig gældende i Staten”? Sætningen fortæller to afgørende ting om Monrads kirkeopfattelse: For det første, at den statslige lovgivning ikke nødvendigvis har indflydelse på kirken, hvorfor det er nødvendigt at træffe særlige foranstaltninger i forhold til kirkens styrelse.

For det andet, at den verdslige forfatningsproces, som staten gennemgår, overføres på kirken: Kirken skal have en forfatning. At dette er tilfældet, skyldes en grundtanke hos Monrad, som Nyholm bemærker.¹¹¹ Han beskriver – i tråd med, hvad afhandlingen tidligere skrev om påvirkningen fra Hegel – hvordan Monrad tænker sig en forfatning som det, der holder vekselvirkningerne i enhver enhed sammen. Derfor er en kirkelig forfatning nødvendig, fordi det er den, der skal sikre det rette forhold mellem frihed og orden i kirken, og dermed konstituere kirkens enhed.

En afgørende pointe, som Glædemark kunne have gjort endnu tydeligere, er, at Monrads ønske om en kirkelig forfatningsproces til dels kan findes i tidsånden.¹¹² Her var en herskende anskuelse bag de folkelige massebevægelser, der blandet andet førte til Februarrevolutionen og de demokratiske bevægelser i Danmark, folkesuverænitetetsprincippet. I massernes tid, hvor folket for alvor var blevet en sproglig og reel magtfaktor, var det således af afgørende betydning, at folket som suverænen tiltvang sig magten i staten. På lignende vis indskærper Monrad med cirkulærets formulering, at det samme bør være tilfældet i kirken, der altså ikke længere har kongen som sin suveræn men derimod folket. Folkekirken bør ifølge Monrad være folkets kirke, hvilket derfor bør afspejle sig forfatningsmæssigt i en kirkelig konstitution.

Afgørende for forståelsen af sammenhængen i Monrads tanker er, at han allerede i 1842 beskrev, hvordan folkesuverænitet var blevet en afgørende faktor i kirke såvel som stat. Således skrev han i sit skrift om forfølgelsen af baptisterne, at “Folke-Individualiteten har stærkt udviklet sig, og er bleven til den Grundmagt, der bærer saavel Staten som Kirken”

---

¹¹¹ Nyholm (1947): 107.

¹¹² Glædemark (1948): 246f.

(Monrad 1842b: 12). Folket udgør – og udgjorde – altså for Monrad en afgørende faktor i organiseringen af de kirkelige såvel som statslige forhold, og det er denne udvikling, som Monrad med sit cirkulære søger at imødekomme ved nu at føre sine tanker ud i livet.

Cirkulæret uddyber efter de indledende formålsbemærkninger, hvordan Monrad som minister vil understøtte den proces, som cirkulæret igangsætter: “det kan [ikke] være min Agt at gjøre noget Forsøg paa fortrinsviis at understøtte den ene eller anden theologiske eller religiøse Retning i Kirken, men at min Bestræbelse ene vil gaae ud paa at frigjøre og organisere de Kræfter, som findes i selve Kirken” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1). Selvom Monrad i citatet gør det tydeligt, at han ikke ønsker at støtte nogle kirkelige partier, så kommer udtalelsen med kirkesagens videre udvikling og Monrads tidligere udtalelser for øje, til at stå som et paradoks.

Paradokset opstår – som tidligere påvist – fordi han for statsrådet bekendtgjorde, at han agtede at “vilde give Kirken en Synodal-Forfatning” (Jørgensen 1954: 200). Selvom denne hensigtserklæring i sig selv ikke erklærer støtte til noget kirkeligt eller teologisk parti, så bliver den det alligevel. For med ønsket om en synodalforfatning tager Monrad – særligt i lyset af Clausens tanker – parti, hvorved hans upartiske metode med ét bliver partisk. Altså er formuleringen en af de vigtigste i Monrads forfatterskab, fordi han herfra bliver en selvstændig position i det 19. århundredes teologi og kirkeliv; det er lige her, at Monrad udtrykker, hvad han vil med kirken, og dette ønske får afgørende betydning for hans fremtidige virke.

Konklusionen bliver endnu tydeligere, hvis man sammenholder Monrads udtalelser med betragtningerne hos Holm.¹¹³ Ud fra Holms analyse træder Monrad med sit ønske om en synodalforfatning direkte ind i magtspillet i tidens kirkepolitik, hvorfor hans upolitiske bestræbelser langt fra er upolitiske.

Udkommet af det arbejde, som Monrad ønsker at indlede, viser ydermere en interessant kontinuitet i Monrads kirkepolitiske virke. Sammenhængen fremkommer ved følgende formulering, der uddyber, hvorfor en frigørelse og organisering af kirkens kræfter er nødvendig: “for at denne [Kirken] under en uhindret indre Udvikling kan bestaae Tidens

---

¹¹³ Holm (2012a).

haarde Kamp, kan lade fremtræde og forsone sine egne Modsætninger... og saaledes fremme Guds Ære” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1). Hvad der på overfladen ligner en konstatering af, at den tiltænkte politik ifølge ham selv, har positive følgevirkninger, rummer udsagnet en dybere kontinuitet, hvis den sammenholdes med Monrads tidligere ytringer. I *Flyvende Politiske Blade Nr. 3* havde Monrad således beskrevet de positive kvaliteter, der bør kendetegne en kirkeledelse, og angav i den forbindelse, at dens opgave først og fremmest måtte være “at lade Kræfterne udvikle sig med fuldkommen Frihed og desuagtet lade dem samvirke til Udviklingen” (Monrad 1842a: 59).

Ved at ville frigøre kræfterne i kirken udviser Monrad altså her en udpræget kontinuitet i sit kirkepolitiske arbejde, idet han ønsker at gennemføre de forandringer i kirken, som han også i 1842 mente var nødvendige for en ansvarlig kirkeledelse at gennemføre. Han udnytter altså således den første lejlighed, han får som kultusminister til at skride til den handling, som han dengang selv efterlyste, nemlig en “Omorganisation af den kirkelige Bestyrelse fra Grunden” (Monrad 1842a: 59), hvormed han bringer sine uforpligtende ytringer i et protestskrift ind i ministerkontoret.

Glædemark deler i vidt omfang denne tolkning, men fremhæver usikkerheden om, hvorvidt cirkulærets ordlyd er formuleret af Monrad selv eller hans departementschef Weis – eller af de to i forening.¹¹⁴ Hvor Glædemark grunder sit synspunkt på usikkerheden, kan der med lige så stor sandsynlighed argumenteres for, at Monrad må antages at være forfatteren bag hovedparten af cirkulæret, og at selv de elementer, som eventuelt er indføjet i samråd med departementschefen, bærer Monrads tydelige præg. Til fordel herfor taler den påviste kontinuitet samt det, at Monrad inden for rammen af sit eget forfatterskab får sat sig i rollen som den fornuftige kirkeleder, som han selv efterlyste i 1842: Det er ham, der nu udfører det, som den ufornuftige kirkeledelse ikke gjorde i enevældens kirke. Det er vanskeligt at tro, at embedsværket har ønsket at indføje en sådan sammenhæng.

Cirkulæret giver derpå en overraskende formulering. Således skriver Monrad om sin mulighed for som minister at lovgive for kirken følgende: “at jeg ikke kan ansee mig beføjet

---

¹¹⁴ Glædemark (1948): 142f.

til at foretage noget Skridt, der kunde lede til et endeligt Resultat med Hensyn til Ordningen af Kirkens Anliggender, førend der er givet Kirken Lejlighed til selv at udtale sig paa en organisk Maade” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1).

Med udsagnet synes Monrad således, på trods af sit ønske om at foretage en gennemgribende ændring af de kirkelige forhold, at begrænse sin mulighed for indflydelse på kirkens forhold, idet han altså mener, at det må inkluderes i lovgivningsprocessen, at kirken selv tager stilling til hans ønske om ændringer i den kirkelige struktur. Hermed erklærer Monrad indirekte også, at han anser den kirkelige lovgivning for at være et særtilfælde i forhold til al øvrig lovgivning.

Som Poul Andersen gør opmærksom på i sine vurderinger af dansk statsforvaltningsret efter grundloven, kan man normalt ikke begrænse lovgivningsinitiativet på en måde, hvor lovforslag først skal prøves af en ekstern part, inden de fremsættes.¹¹⁵ Monrad viser altså med sit ønske om kirkelig inddragelse, at han ønsker, at kirken skal være et særtilfælde i statsadministrationen. Ved at blive ansvarlig for egen lovgivning, skal den skal gives en ret, som ingen andre får.¹¹⁶

Interessant er endvidere citatets sidste linje, at kirken skal have “Lejlighed til selv at udtale sig paa en organisk Maade”: Det viser, at Monrad efter al sandsynlighed i forlængelse af Schleiermacher betragter kirken som en organisme, og at han ud fra denne tankegang mener, at statens indflydelse i den kirkelige organisme bør være stærkt begrænset.

Den kirkelige organismes struktur må være en “Kirken repræsenterende, Forsamling” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1). Inden en egentlig synode, skal denne forsamling ned-sættes som en lovforberedende, kirkelig synode. Indkaldelsen gennem cirkulæret er i første omgang nok stilet til biskopperne, men da den vedrører både gejstlige og læge medlemmer – i lige fordeling – ønsker Monrad at inddrage dem i forsamlingen.

---

¹¹⁵ Andersen (1954): 322.

¹¹⁶ Andersen fremhæver samtidig Færøernes hjemmestyrelov som undtagelsen, der bekræfter reglen (Andersen 1954: 322). I § 7 i lov nr. 137 af 23. marts 1948 om Færøernes hjemmestyre fremgår det nemlig, at visse lovforslag skal forelægges det færøske hjemmestyre, før det fremsættes for Rigsdagen. At dette tilfælde tilsyneladende er det eneste, hvor lovgivningen begrænses af en ekstern part understreger med al tydelighed, hvilken særstilling Monrad ønsker at give kirken.

Konkret foreslår han paritet, altså en ligelig fordeling af gejstlige og lægmænd i forsamlingen. Kirken kan således kun udtale sig organisk, hvis også lægmand inddrages i udtalelsen. Netop dette syn på lægmænds inddragelse i kirkens organisering er det uhyre vigtigt at notere sig. Dels bliver det kendetegnende for Monrads fremtidige virke. Dels adskiller det sig fra det gejstligt dominerede syn på kirkeledelsen, som det i første hoveddel blev vist, at Clausen gik ind for.

Opsummerende kan cirkulæret således siges at rumme en række markante indikationer på Monrads kirkepolitiske ståsted i spørgsmålet om kirkens forfatning. For det første anvender Monrad begrebet folkekirke på en hidtil uset måde i dansk forvaltningshistorie, der i tidens politiske kontekst giver et varsel om, at kirken nu skal styres af folket. Dette ønsker Monrad at gennemføre på en måde, der giver kirken den frihed, som han allerede i 1842 anså som nødvendig, nemlig gennem indkaldelsen af en kirkelig forsamling, der skal vejlede regeringen i lovgivningsarbejdet. Forsamlingens sammensætning viser, at Monrad i sit kirkesyn agter gejstlige og lægmand lige højt, idet de skal deltage på lige fod i arbejdet for en kirkeforfatning. Sammenfattende kan man konstatere, at Monrad udviser kontinuitet i sit holdningsmæssige ståsted, mens han samtidig indikerer en lovgivningsmæssig særstatus for kirken. Hermed peger cirkulæret på en helt ny epoke, nemlig skiftet fra statskirke til folkekirke. Som Glædemark formulerer det:

“Uden Tvivl saa Monrad den væsentligste Forskel mellem Begreberne “Statskirke” og “Folkekirke” deri, at det første betegner en Kirke, der udelukkende opretholdes og ledes fra rene Statshensyn, den sidste derimod en Kirke, som har sin Rod i Folkets almindelige religiøse Bevidsthed, og paa hvis Styrelse Folket øver en afgørende Indflydelse”¹¹⁷

3.2.3. Det videre arbejde – herunder cirkulæret af 7. oktober 1848

Som det ovenstående viser, så tyder Monrads ageren i ministeriets første måneder på, at han opfattede spørgsmålet om en kirkelig forfatning som en af hovedopgaverne for sin tid som minister. Det vidner hurtigheden i hans fremlæggelse af forholdet for statsrådet og udsendelsen af majcirkulæret umiddelbart efter om. Imidlertid tyder Monrads videre

---

¹¹⁷ Glædemark (1948): 246.

arbejde med sagen på, at arbejdshastigheden herefter blev sænket en smule, idet afholdelsestidspunktet for den påtænkte synode blev udsat fra at ligge før eller i umiddelbar sammenhæng med Den Grundlovgivende Forsamling til at skulle ligge efter.

Baggrunden for dette skal findes i det efterspil, som cirkulæret af 9. maj 1848 fik, idet meget tyder på, at resten af det kirkelige Danmark ikke formåede at arbejde med samme hastighed, som Monrad havde tænkt sig at lægge for dagen i de kirkelige forfatningsbestræbelser. Efter cirkulærets udsendelse modtog Kultusministeriet en række henvendelser fra landets gejstlige,¹¹⁸ der gjorde det klart, at størstedelen ønskede at afholde den synode,¹¹⁹ som cirkulæret lagde op til, og at de ønskede den sammenkaldt enten før eller samtidig med Den Grundlovgivende Forsamling.¹²⁰

Gejstlighedens svar viser intet om Monrads kirkepolitiske tanker,¹²¹ hvorfor de ikke skal gennemgås her. Dog findes der, som et svar på henvendelserne, et brev, der giver et indblik i, hvorfor han som kultusminister når frem til, at forfatningsplanerne umiddelbart bør udsættes. Brevet er dateret den 25. juli 1848 og stilet til biskop Mynster, og i det skriver Monrad blandt andet følgende:

Men ligesom nu Denne Sag ikke af Regjeringen har været bragt paa Bane i de nys afholdte Stænderforsamlinger, saaledes har der heller ikke, som Deres høiærværdige Excellence bekjendt, iblandt Stænderne selv ytret sig nogen Stemme for afholdelsen af en Synode, (...). Da nu Stænderne saaledes aldeles ikke har ytret sig om denne Sag, vil det allerede af denne Grund være klart, at den af Andraget attræede Afholdelse af en kirkelig Forsamling ikke kan finde sted før Rigsforsamlingens Sammenkaldelse, hvorimod Spørgsmålet om den eventuelle Afholdelse af en Synode i alt fald først maa forelægges Rigsforsamlingen (*Brev af 25. juli 1848 til Biskop J.P. Mynster: 2*).

---

¹¹⁸ For en gennemgang af gejstlighedens henvendelser og baggrunden for disse henvises til Andersen (1992), Glædemark (1948) og Sørensen (1990).

¹¹⁹ Rasmussen (2011: 235f.) ønsker at "korrigere" Glædemarks forståelse af gejstlighedens tilslutning til cirkulærets planer. I den forbindelse beskriver han svarene som "tvetydige og afventende" (Rasmussen 2011: 235), mens Glædemark (1948: 192ff.) noterer sig, at "over Halvdelen af Gejstligheden afgjort var stemt for en Synodes Afholdelse" (Glædemark 1948: 192). Efter at have beset gejstlighedens henvendelser (RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. Kontor. Bilag til journal 1848 Y 1428) er det, i tråd med det ovenstående, afhandlingens opfattelse, at Glædemark har ret i sine konklusioner.

¹²⁰ Glædemark (1948): 192.

Den primære årsag til udsættelsen skal altså ifølge brevet findes i, at stænderforsamlingerne, der som rådgivende forsamlinger i perioden 1835-48 havde haft indflydelse på enevældens statsadministration, ikke havde haft mulighed for at udtale sig på deres møder, som blev afholdt i foråret 1848. Og altså af den grund må afklaringen af de kirkelige forhold vente til tiden efter grundloven.

I forhold til Monrads udskydelse bemærker Glædemark, at det i højere grad end tidspraktiske omstændigheder skyldes bevillingsmæssige spørgsmål, da stænderforsamlingerne – eller senere Den Grundlovgivende Forsamling – skulle bevillige midler til kirkeforsamlingens afholdelse, og at Monrad ikke har nået at få disse forhold klaret i tide.¹²² Glædemark kan have ret i sin antagelse, men omvendt må det anføres, at tidsfaktoren også har været afgørende alene af den grund, at Østifternes stænderforsamling, der mødtes i Roskilde i perioden 26. april til 12. maj 1848, kun i ringe grad ville have haft mulighed for at diskutere spørgsmålet, når ministeriet først midt under forsamlingen udsendte sit cirkulære af 9. maj.

Når man betænker Monrads generelle ønske om folkelig demokratisering af de kirkelige processer, som det i særdeleshed kommer til udtryk i afhandlingens følgende dele, må man endvidere over for Glædemark anføre, at der også kan ligge et vigtigt argument ud over det økonomiske. Alt tyder på, at Monrad faktisk ønskede at høre stænderne omhyggeligt om sine planer, og at han derfor taler sandt, når han angiver det som en af årsagerne til, at han valgte at udskyde forfatningsplanerne.

At regeringens øvrige ministre var enige i Monrads konklusioner, kan man konstatere i en rundskrivelse til statsrådets medlemmer dateret den 9. august 1848. Her skriver Monrad om sine planer i cirkulæret, “At jeg ikke seer mig i stand til at imødekomme det i Andragenet udtalte Ønske” (*Skrivelse til statsrådets medlemmer af 9. august 1848*: 1), og han beder i samme omgang rådets medlemmer om at give deres kommentarer. Dette gør de ved at kvittere for skrivelsen som et tegn på, at de har læst den, og at de – tilsyneladende – erklærer sig enige med indholdet.

---

¹²² Glædemark (1948): 147f.

Selvom hastigheden i bestræbelserne efter at sammenkalde en synode og skabe klarhed om en kirkelig forfatning således umiddelbart sænkedes, giver Monrad kort tid efter sin orientering af statsrådet et interessant indblik i sine tanker om den kirkelige fremtid. Det sker ved ministeriets udsendelse af cirkulære af 7. oktober 1848,¹²³ der giver en præsentation af kultusministerens tanker om, hvad han anser for den rigtige løsning på det påbegyndte, kirkelige forfatningsarbejde.

Som det var tilfældet med cirkulæret af 9. maj 1848, introduceres cirkulærets hensigt fra begyndelsen med en indledning, der lyder: “Folkekirken skulde have en almindelig Synode eller Kirkeforsamling” (*Circulaire af 7de Oktober 1848*). Med denne indledende konstatering bevarer Monrad kontinuiteten i sit ønske, idet hans idéer om en ordning af de kirkelige forhold er i tråd med hans hidtidige arbejde.

Samtidig bliver det klargjort, at den eventuelle afventende position, som ministeriet måtte have indtaget i forhold til Den Grundlovgivende Forsamling, ikke påvirker ministeriets – eller ministerens – ønske om en kirkelig synodalforfatning. Derudover er det i den indledende formulering tydeligt, at Monrad fastholder sit ordvalg i forhold til at benævne kirken som “Folkekirken”, hvorfor ordvalget nu må anses som indoptaget i statsadministrationens begrebsapparat. Hermed bevarer Monrad det folkelige ejerskab over kirken, der – som tidligere påvist – nødvendiggør den synode, som cirkulæret behandler.

Folkeliggørelsen af kirken viser sig endvidere ved, at Monrad som i det forudgående cirkulære lægger op til ligestilling mellem gejstlige og lægpersoner i sit synodeforslag. Synoden skal altså have 44 medlemmer – 22 gejstlige og 22 læge – der skal indgå i arbejdet på lige fod.

Af den grund tager Sørensen (1990) fejl, når han hævder, at Monrad med sit forslag favoriserer gejstligheden.¹²⁴ Dette understreges eksempelvis af et udkast til et kirkeforfatningsforslag, som Monrad modtog fra J.A. Bornemann (1813-90), der med forholdet 24 gejstlige – foruden universitets teologer – mod 18 verdslige medlemmer gør det tydeligt,

---

¹²³ Cirkulæret findes som et håndskrevet – men dog færdigt - udkast blandt Kultusministeriets papirer (RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Bilag til journal 1848 Y 1428). Kladdens indhold svarer i hovedtræk til det, der citeres i Dansk Kirketidende IV, 1848-49, sp. 230ff. Dansk Kirketidende gengiver cirkulæret i sin offentliggjorte form, men her refereres der fra det udgivne cirkulære, idet det udsendte cirkulære ikke findes i Kultusministeriets arkiver.

¹²⁴ Sørensen (1990): 30.

at en lige fordeling på ingen måde var en selvfølge i tidens kirketænkning.¹²⁵ Altså rummer Monrads sammensætning sammenholdt med andre forslag i tiden en klar forbedring af lægfolkets stilling i kirken.

At cirkulærets forslag rummer en agtelse af synodens læge medlemmer, synes herudover at komme til udtryk ved de emner, som den foreslåede synode skal behandle. Cirkulæret nævner således, at synoden foruden at udtale sig om regeringens forslag for kirken, skal kunne afgive betænkning eller stille forslag om følgende emner: "Liturgi, Psalmebog, den religiøse Undervisning, Forberedelsen til gejstligt Embede" (*Circulaire af 7de Oktober 1848*). Altså skal synoden have udtaleret i forhold til både *jus circa sacra* og *jus in sacra*. I forhold til sidstnævnte emner, der i høj grad må betragtes som teologiske, er der ingen vaklen i Monrads tanke om, at disse må behandles i en forsamling bestående af både gejstlige og verdslige.

Selvom den foreslåede synode ikke tildeles lovgivningsmæssig kompetence, vidner Monrads forslag om to ting: For det første bør den kirkelige lovgivning kun finde sted i tæt samråd med kirken, hvorfor statens kirkelige magtmonopol bør stækkes af synodens rådgivende udtalelser. For det andet gøres det tydeligt, at gejstligheden nok spiller en hovedrolle i den kirkelige – og kirkepolitiske – beslutningsproces, men at gejstligheden i ligeligt mål skal suppleres af lægmænd, der således for fremtiden bør spille en medvejledende rolle. Intentionen er ikke til at tage fejl af: Netop sådan, mener Monrad, bliver kirken til en folkekirke.

På trods af det viser cirkulærets øvrige bestemmelser, at Monrad i høj grad ønsker en kirkelig synode indført fra oven – altså med udgangspunkt i et kirkeligt råd, som øverste organ i den kirkelige struktur. Nok er der gejstlige konventer og landemoder, men landemoderne suppleres med lægfolk, der understreger forslagets folkelighed. Alt sammen stadfæster det kirkens organiske struktur, der med synoden som den kirkelige organismes hoved herefter skal indrettes med øje for hvert enkelt niveau i den kirkelige struktur.

---

¹²⁵ Konceptet er sendt til Monrad som privatperson, og vidner ikke om nogen påvirkning af Monrads kirketanker (RA. Bornemann, J.A.: *Koncept til forslag til en kirkeforfatning*. D.G. Monrads arkiv. Breve, I. A.I.2. A-S.).

Selvom lægmands deltagelse i cirkulærets landemoder nærmest foreslås som en henkastet bemærkning, så er den værd at bemærke, for sammenholdt med landemodernes kompetence fortæller den indirekte, at Monrad overvejer at give lægfolket medbestemmelse i de forberedende arbejder forud for synoden samt “en vis Censur over Stiftets Gejstlighed” og deltagelse i “de praktiske Prøver for theologiske Kandidater” (*Circulaire af 7de Oktober 1848*). Siden Danske Lov havde det været skik at holde årlige provstemoder (landemoder),¹²⁶ hvorfor cirkulærets bestemmelse alene kan ligne en bekræftelse af denne praksis. Alligevel er det mere end det, netop fordi Monrad åbner op for muligheden for at invitere lægfolket inden for på disse ellers gejstlige møder, hvilket er et afgørende træk ved Monrads kirkesyn.

Cirkulæret afrundes med at forordne gejstlige provstikonventer, hvor hvert provstis præster kan mødes og diskutere aktuelle emner, der skal tjene til “den oplivende aandelig bevægede Virksomhed for Folkekirken” (*Circulaire af 7de Oktober 1848*), mens der for menighederne bestemmes, at de kan beskikke medhjælpere til præsterne i form af menighedsældste, hvis de måtte ønske det – altså en slags menighedsråd. Dog gøres der eksplicit opmærksom på, at det alene bør indføres, “hvor Præst og Menighed var enig om at begjære det” (*Circulaire af 7de Oktober 1848*). Altså kræver det en overenskomst mellem præst og menighed, hvilket hvor ubetydelig den end er, dog vidner om et hensyn til begge parter, og dermed også folkekirkens folkelige side.

Overordnet set kan det om cirkulære af 7. oktober 1848 siges, at det er i tråd med Monrads udtalelser på statsrådsmødet den 7. april samme år, hvilket også Glædemark bemærker.¹²⁷ Ydermere udviser Monrad med cirkulæret en udpræget kontinuitet fra cirkulæret af 9. maj, idet han med oktobercirkulæret viderefører sine tanker og endog genbruger store dele af det, som allerede var udsendt.

Derudover viderefører Monrad i cirkulæret sine tanker om en folkelig repræsentation i kirken, der – selvom den i cirkulæret er størst i synodens sammensætning – viser sig i de fleste lag af den organiske kirkestruktur, som Monrad med sine tanker i cirkulæret frem-

---

¹²⁶ Deltagelse i provstemoderne bestemmes som en pligt ved D.L. 2-16-11.

¹²⁷ Glædemark (1948): 150.

lægger. Altså opnår han en struktur, der ligner den, som Clausen i første hoveddel beundrede fra Nederlandene, men hvor der i modsætning til Clausens system er et udpræget fokus på kirkens folkelighed (Clausen 1825: 245; 251ff.). Afsluttende må det kort bemærkes, at cirkulæret dog markerer, at enhver forestilling om at ordne de kirkelige forhold inden – eller gennem – det grundlovsforberedende arbejde aflyses og henlægges til tiden efter grundlovsarbejdet.

3.2.4. Det grundlovsforberedende arbejde

Når vi nu skal vende os mod det grundlovsforberedende arbejde og Monrads indflydelse herpå, er det vigtigt at gøre sig klart, hvad han var involveret i. Processen begyndte med, at Monrad som kultusminister den 9. juni 1848 foreslog statsrådet at nedsætte et udvalg, der skulle arbejde for at “opstille Grundprincipperne” (Jørgensen 1954: 317) for det grundlovsudkast, som regeringen havde til opgave at udarbejde. Monrad tog herefter del i dette udvalg, hvorfor han var med til at fremsætte de forfatningsforslag for statsrådet, som senere blev til det grundlovsudkast, som Den Grundlovgivende Forsamling skulle diskutere. Da statsrådsprotokollerne – som nævnt – er bevarede for eftertiden, og da man ligeledes kender til Monrads egenhændige forfatningsovervejelser, er det derfor muligt at belyse hans kirkeforfatningsovervejelser i dette arbejde.¹²⁸

Vigtigt er det dog i denne sammenhæng at gøre opmærksom på, at Martsministeriet på statsrådsmødet den 23. august 1848 besluttede ikke at lade sig opstille til Den Grundlovgivende Forsamling.¹²⁹ Herved satte Monrad sig med regeringen uden for det afgørende arbejde med at færdiggøre grundloven, hvorfor Monrad spillede sig den endelige indflydelse på forfatningens kirkeparagraffer af hænde. Denne paradoksale situation åbner dog op for at undersøge, hvordan regeringens arbejde med udkastet, Monrads egne tanker og det endelige udkast varierer fra den endelige grundlov. Dette skal gøres i det følgende, hvorved det kan belyses, hvorvidt Monrad i arbejdet indtager en konsistent stilling.

Hvor regeringens arbejde med udkastet kan iagttages i statsrådsprotokollerne, kan Monrads egenhændige, upublicerede udkast behandles gennem Peter Munchs¹³⁰ udgivelse.

---

¹²⁸ Glædemark forsøger at gennemføre en lignende undersøgelse (Glædemark 1948: 151ff.).

¹²⁹ Jf. Jørgensen (1954): 424ff.

¹³⁰ Munch (1913).

Selvom afhandlingen herved bryder med sit princip om alene at belyse Monrads offentlige virksomhed, så medtages dette udkast, da det med hensyn til kirkeparagrafferne kun i ringe grad afviger fra regeringens forskellige udkast. Ydermere medtages udkastet, da Munch i sit arbejde med Monrads forfatning ikke har haft adgang til statsrådsprotokollerne, hvorfor hans arbejde må anses som upåvirket heraf. På den baggrund bliver det muligt med større fasthed at kunne udtale sig om Monrads forestillinger om den kirkelige lovgivning.

Regeringens grundlovsforberedende udvalg fremlagde den 15. juli 1848 et forfatningsforslag for statsrådet, der dels bestod af paragraffer, der opsummerede de diskussioner, som statsrådet havde haft på sine foregående møder, dels af udvalgets egne paragraffer. Sammenholder man dette forslag med det udkast, som Monrad selv havde udarbejdet i tiden inden og senere fremlagt for det grundlovsforberedende udvalg, så er der i det store hele ikke bemærkelsesværdige forskelle mellem kirke- og religionsparagrafferne i de to.

I forhold til de to behandlede cirkulærer, kan det iagttages, at Monrad i både sit eget og udvalgets udkast benævner kirken som en folkekirke, og at dennes konfession bestemmes som luthersk. Endvidere vidner den kirkelige understøttelse fra staten, som begge forslag indeholder, om, at Monrad ud fra denne anser det for en statslig opgave at understøtte det kirkesamfund, som størstedelen af befolkningen bekender sig til.¹³¹

Følger man udviklingen og sammenholder Monrads eget forslag med statsrådets forslag, som det udvikler sig gennem rådets behandling, så er der ikke nævneværdige forskelle. Den eneste reelle forskel er, at statsrådet i sit forslag, der behandles på rådets møde den 20. september samme år, har udeladt et paragrafforslag, der oprindeligt stammede fra Monrads udkast.¹³² Således bliver paragraffen, som ville give regeringen mulighed for at suspendere et religiøst samfund med henblik på at ophæve det, på dette tidspunkt skrevet ud af regeringens grundlovsplaner.

Ser man på regeringens grundlovsforslag, der i store træk udspringer af Monrads udkast, så er der i forhold til en kirkelig forfatning særligt en paragraf, der tiltrækker sig opmærksomhed ved sin manglende tilstedeværelse i alle forslagene: Junigrundlovens § 80 – den

---

¹³¹ Jørgensen (1954): 371ff.; Munch (1913): 171ff.

¹³² Munch (1913): 184.

såkaldte løfteparagraf. Paragraffen er et påfund, som først fremkommer i Den Grundlovgivende Forsamling,¹³³ hvor grundloven var uden for Monrads indflydelse, hvilket er bemærkelsesværdigt, fordi det i relation til Monrads ageren i den foregående periode er tydeligt, at løfteparagraffens indhold og intention er uforenelige med Monrads egentlige ønske. At dette er tilfældet, vil det følgende afsnit uddybe.

Monrads udkast – såvel som regeringens – indeholder således ingen bestemmelser om en folkekirkelig forfatning. Det må antages, at der ikke findes kildemateriale, der direkte begrundet denne udeladelse. Men som det blev belyst ovenfor, var det Monrads klare ønske, at regeringen skulle have styr på de folkekirkelige forfatningsforhold inden eller under grundlovsarbejdet. Var det sket, var den senere løfteparagraf blevet overflødiggjort.

Forklaringen har altså at gøre med, hvornår hvad blev til i forhold til hvad, men altså også, at Monrad ønskede noget andet. Monrads ageren fra statsrådsmødet den 7. april over cirkulæret af 9. maj til cirkulæret af 7. oktober, viser nemlig med tydelighed, at Monrad simpelthen anså den ordning af de kirkelige forhold, som paragraffen lægger op til som en rent kirkelig sag.

Nok agtede han i “Kirken at gennemføre de samme Grundsætninger, der ere i Begreb med at gjøre sig gældende i Staten” (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1), men dette arbejde skulle han som lovgiver kun påtage sig, for at folkekirken kunne få et organ – en synode¹³⁴ – der for fremtiden skulle tage sig af *jus in sacra* og muligvis også af *jus circa sacra*. Nok skulle synoden ‘kun’ “have at afgive Betænkning” (*Circulaire af 7de Oktober 1848*), men man fornemmer, at planen er, at synoden har til formål at lede regeringen til det, som synoden ikke selv kan: lovgivning.

At løfteparagraffen ikke er groet i Monrads have, viser sig endvidere tydeligt ved, at Monrad ved grundlovsudkastets færdiggørelse er fuldt bevidst om, at ordningen af kirkens forhold ikke kan ske inden grundlovsarbejdet. Dette udtrykker han som nævnt eksempelvis i brevet til Mynster af 25. juli 1848, men hans viden får ham imidlertid ikke til

---

¹³³ Glædemark beskriver, hvordan paragraffen opstod som et forslag efter drøftelse i Den Grundlovgivende Forsamlings grundlovskomité om grundlovsudkastets paragraffer vedr. religion og kirkelige forhold (Glædemark 1948: 214). Müller foretager en grundig gennemgang af, hvordan reaktionerne på Monrads to cirkulærer indgik i forsamlingens arbejde og udarbejdelsen af løfteparagraffen (Müller 1868: 33ff.).

¹³⁴ Som det beskrives i cirkulæret af 7. oktober 1848.

at inkorporere en løfteparagraf i udkastet: For ham hører spørgsmålet om kirkens forfatning slet ikke til i grundloven.

Regeringens og Monrads forslag vidner således om, at den kirkelige forfatning for Monrad ikke burde finde plads i øvrighedens forfatning, fordi den – må man forstå med ordlyden fra 9. maj – udgør en sfære, hvor de bevægelser, som finder sted i den statslige organisme, ikke naturligt finder sted, hvis ikke de aktivt fremskyndes. Kirken bør i Monrads optik altså udgøre et formelt og demokratisk afsluttet hele, der kræver den forfatningsmæssige særstilling, at den får lejlighed til selvstændigt at have sit eget organ, der ved sin udtaleforpligtelse får til opgave at lægge bånd på den udøvende magts ageren. Den statslige understøttelse af kirken synes altså blandt andet at bestå deri, at staten (og regeringen) sikrer vedtagelsen af de ændringer i kirkens forhold, som har været til høring i synoden.

Formelt er stat og kirke i Monrads kirkeopfattelse altså stadig bundet sammen, men rent praktisk er stat og kirke adskilte indtil det punkt, hvor kirken skal have vedtaget lovgivning. Da kirken ikke udgør en stat i staten, og derfor ikke har lovgivningskompetence, er denne overladt til statens lovgivere, men lovgivning sker kun, efter at kirken har udtalt sig gennem kirkerådet. Kirken er altså selvstændig, men har i juridisk henseende ingen lovgivningsmæssig kompetence.

Konklusionen på det ovenstående er derfor, at grundlovens løfteparagraf ikke er Monrads opfindelse, idet den strider mod hans grundlæggende kirkeforståelse. For ham at se skulle bestemmelser om kirkens forfatningsmæssige forhold ikke medtages i den verdslige forfatning. Derfor er det vigtigt at forstå nuancerne i Nyholms konstatering, når han bemærker, at grundloven for Monrad skulle være “et sindrigt Maskineri, der skulde muliggøre en harmonisk Samvirken mellem de forskellige Forfatningsfaktorer, mellem de forskellige Samfundsklasser, mellem Individ og Samfund og mellem Stat og Kirke.”¹³⁵ Dermed er ikke ment, at Monrad så kirkens forfatning indoptaget i statens forfatning. Tværtimod understreger Nyholm senere, at Monrads virke gik ud på at sikre “Kirken Selvstændighed og Uafhængighed, og derfor arbejdede han som Minister energisk på at give Kirken sin

---

¹³⁵ Nyholm (1947): 107.

egen Forfatning”.¹³⁶ Dermed viser han, at grundloven blot skal skabe den rette balance mellem kirke og stat, men at kirkens forfatningsmæssige bestemmelser er et kirkeligt anliggende.

3.3. Grundlovens kirke- og religionsparagraffer

Al den stund Monrad ikke selv var involveret i det endelige grundlovsarbejde, er det ikke her opgaven at gennemgå Den Grundlovgivende Forsamlings arbejde i detaljer. Alligevel er det dog nødvendigt med en indføring i de vigtigste diskussioner på forsamlingen, da de og udfaldet af dem fortæller noget om den virkelighed, som Monrad skulle agere i efter grundlovens indførelse, og den betydning hans arbejde med formuleringen af paragrafferne fik.

Som der i det forudgående blev redegjort for, vedtog Martsministeriet, at man ikke ville deltage i arbejdet på Den Grundlovgivende Forsamling. Derfor blev regeringens grundlovsudkast overdraget til forsamlingen, der valgte at nedsætte en komite med 17 medlemmer, som på baggrund af udkastet skulle udarbejde et forslag, som hele forsamlingen herefter kunne tage stilling til. Derfor blev udarbejdelsen af den endelige grundlovs kirke- og religionsparagraffer en treleddet proces, der dels bestod af regeringens udkast, dels af komiteens reviderede forslag og dels af Den Grundlovgivende Forsamlings endelige stillingtagen, der blev til Grundloven af 5. juni 1849.

For at skabe det bedst mulige overblik over denne proces vil det, inden det følgende retter fokus mod forsamlingens kirke- og religionsdiskussioner, være formålstjenstligt med en synoptisk sammenstilling af henholdsvis regeringens udkast, komiteens forslag til forsamlingen og den endelige grundlov. For yderligere at anskueliggøre i hvor høj grad både komiteens forslag og den endelige grundlovs paragraffer kom til at bære regeringens – og dermed Monrads – mærke, er fremhævningerne¹³⁷ de ord og formuleringer, som var medtaget i det forslag, som blev oversendt til Den Grundlovgivende Forsamling:

---

¹³⁶ Nyholm (1947): 110.

¹³⁷ Idéen til at lade fremhævningerne markere sammenhængen mellem de forskellige forslag er hentet fra den sammenstilling, som H.C.D. Müller (1868: 4f.) foretager i sin fremstilling.

Grundlovsudkastet:

§ 2 Den evangelisk-lutherske Kirke er, som den, hvori den overveiende Deel af Folket befinder sig, at ansee son den danske Folkekirke og nyder, som saadan, Understøttelse af Staten.

§ 6 Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke.

§ 65 Borgerne have Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, dem bedst tykkes, dog at Intet foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden.

Komiteens forslag:

§ 2 **Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke** og understøttes som saadan **af Staten.**

§ 6 **Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke.**

§ 64 Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov, efterat Betænkning er afgiven af et af Kongen anordnet Kirkemøde

§ 64b (Minoritetsindstilling) Ethvert Medlem af Folkekirken kan i alle ministerielle Handlinger henvende sig til hvilken Præst i denne Kirke han vil. De nærmere Bestemmelser i denne Henseende fastsættes ved Lov.

§ 65 **Borgerne har Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbeviisning, dog at Intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden.**

Grundloven af 5. juni 1849:

§ 3 **Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke** og understøttes som saadan **af Staten.**

§ 6 **Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke.**

§ 80 Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov.

§ 81 **Borgerne have Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbeviisning, dog at Intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden.**

§ 66 Ingen er pligtig at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen. Den, som ikke vil svare den til den lutheriske Kirke lovbestemte personlige Afgift enten til denne eller til et andet anerkjendt kirkeligt Samfund i Landet, betaler det samme til Skolevæsenet.

§ 64 Ingen kan paa Grund af sin Troesbekjendelse berøves den fulde Adgang til borgerlige og politiske Rettigheder.

(F.Rd. 1849: 1533f.; 2175)

§ 66 **Ingen er pligtig at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen; dog at Enhver, der ikke godtgjør at være Medlem af et i Landet anerkjendt Troessamfund, har at svare de lovbestemte personlige afgifter til Folkekirken.**

§ 66b De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov.

§ 66c **Ingen kan paa Grund af sin Troesbekjendelse berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerlige og politiske Rettigheder** eller unddrage sig Opfyldelsen af nogen almindelig Borgerpligt.

§ 66d De til Kirken, Skolen og milde Stiftelser henlagte eller skænkede Eiendele og Midler kunne ikke anvendes til noget fremmed Øiemed.

(F.Rd. 1849: sp. 1533f.; 2175)

§ 82 **Ingen er pligtig at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen; dog at Enhver, der ikke godtgjør at være Medlem af et i Landet anerkjendt Troessamfund, til Skolevæsenet svare de til Folkekirken lovbestemte personlige Afgifter.**

§ 83 De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov.

§ 84 **Ingen kan paa Grund af sin Troesbekjendelse berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerlige og politiske Rettigheder** eller unddrage sig Opfyldelsen af nogen almindelig Borgerpligt.

(F.Rd. 1849: 3637; 3643)

TABEL 2: Sammenstilling af regeringens grundlovsudkast, grundlovskomiteens forslag og Grundloven af 5. juni 1848

Det, som træder tydeligst frem, er – som det blev nævnt i det forudgående – den væsentlige forskel mellem udkastet og forsamlingens forslag, nemlig at de to løfteparagraffer for folkekirken og de afvigende trossamfund først er tilføjet i det sidste. Derudover gør

en samstilling af de forskellige forslag det helt tydeligt, at regeringens – med Monrad – udkast ikke indeholder bestemmelser om folkekirkeens indre anliggender, hvilket bekræfter afhandlingens tese om, at Monrad ikke betragtede disse anliggender som noget, den verdslige forfatning skulle regulere.

Da det først og fremmest er under forsamlingens debatter og ikke på komiteens møder, at kirke- og religionsparagrafferne tiltrak sig opmærksomhed, vil afhandlingen lægge sit fokus der. Her er særligt behandlingen af forslaget § 2 interessant, fordi den på en gang kom til at fortælle noget om omfanget af Monrads arbejde med cirkulæret af 9. maj 1848 og om samtidens holdning til hans formuleringer.

At det ovenstående er tilfældet, viser sig – som også Glædemark¹³⁸ gør klart – når man ser på, hvad diskussionerne om de nævnte paragraffer handlede om. Her var det i særdeleshed formuleringerne “evangelisk-luthersk” og “folkekirke”, der blev debattens omdrejningspunkt. Kimen til debatten viser sig ved forsamlingens foreløbige behandling af §§ 2 og 64, hvor eksempelvis Paludan-Müller (1805-82) bemærker, at man ved at medtage ordet “folkekirke” i grundloven “opstiller et virkelig nyt Princip” (F.Rd. 1849: 2509), og han efterlyser derfor, at man samtidig medtager “dette nye, hidtil i Lovsproget ukendte Ords Forklaring” (F.Rd. 1849: 2509).

At betegnelsen “evangelisk-luthersk” for mange tilsyneladende ikke gav en dækkende beskrivelse af folkekirken, viser sig ved nogle af de mange ændringsforslag, som forsamlingen stillede til § 2. Eksempelvis havde Grundtvig tidligere tilkendegivet, at “den evangelisk-lutherske Kirke slet ikke er noget vedtaget eller bestemt Begreb” (F.Rd. 1849: 1601), hvorfor han ønskede at ændre det til “den evangelisk-christelige Tro efter den hellige Skrift” (F.Rd. 1849: 2514). Samtidig argumenterede han – i tråd med sin 1834-position – for, at staten i princippet ikke burde “underholde en saadan Anstalt for en vis Religion” (F.Rd. 1849: 2514). Med andre ord fastholdt han idéen om en konfessionsløs rammeordning.

På en anden måde end Grundtvig fandt Mynster, at “evangelisk-luthersk” ikke i tilstrækkeligt omfang udstak rammerne for kirkens bekendelsesgrundlag. Derfor foreslog han

---

¹³⁸ Glædemark (1948): 222.

tilføjjelsen “*efter den augsburgske Troesbekjendelse*” (F.Rd. 1849: 2515), mens han samtidig tilkendegav, at han foretrak den foreslåede “folkekirke” frem for betegnelsen “statskirke”.

Generelt var langt størstedelen af forsamlingens medlemmer tilhængere af Monrads begreb om en folkekirke. Alligevel var der – som nævnt ovenfor – spredt uenighed om, hvordan man skulle forstå begrebet. Særligt to indlæg i debatten træder i den forbindelse frem, fordi de på hver deres måde bidrager til forståelsen af det nye udtryk. Det ene er af H.N. Clausen, der argumenterer for, hvorfor statskirken og folkekirken er to vidt forskellige ting:

Enhver vil lettelig erkjende, at disse tvende Navne, “Statskirke” og “Folkekirke” eller “Landskirke”, ikke ere eensbetydende; (...). Navnet “Statskirke” betegner derfor en saadan Forfatning af Kirken og det kirkelige Liv, hvorefter Kirken hviler paa et ligeartet Grundlag med Staten, hvorefter det kirkelige Liv er indflettet i Statslivets former, (...). Kirken som “Folkekirke”, (...), staaer i et vist særeget Forhold til Folket (F.Rd. 1849: 2524).

I tråd med den opfattelse, som afhandlingen tidligere har vist hos Monrad, og som det senere vil vise sig, står folkekirken ifølge Clausen i et helt afgørende forhold til folket. Dette medfører blandt andet, at folket bør bestemme i kirken, og at den bør have en selvstændig forfatning, der sikrer dens eksistens over for staten. Synspunktet er med andre ord, at grundlovsudkastet betegner kirken, som det gør, fordi man derved siger noget helt fundamentalt om kirkens karakter.

At kirke og stat ikke længere er sammenfaldende, men dog stadig står i et tæt forhold til hinanden, bliver tydeligt ved en anden udtalelse. Her går J.N. Madvig (1804-86), der var kultusminister i Novemberministeriet, i rette med udkastets forståelse af folkekirken “som den, hvori den overveiende Deel af Folket befinder sig”. Det sker gennem følgende udtalelse:

Naar der nu siges, at denne Kirke ifølge det større Antal Bekjendere skal betragtes som Folkekirke, saa er derved ikke sagt – thi det vilde jo være en reen Tautologi –, at den skulde være de Flestes Kirke, men der er, troer jeg, omtrent meent Følgende: Staten erkjender Religionens Betydning for sit eget Liv, den ønsker altsaa

Religionen befordret, (...), for at Kirken med sine egne Kræfter kan yttre en velgørende Indflydelse paa hele Folket (F.Rd. 1849: 2530f.).

Folkekirken vedbliver altså – ud fra citatets betragtning – at være folkekirke, selvom flertallet af befolkningen ikke er medlemmer af den, fordi det folkelige i kirken opstår ved den indflydelse, som kirken øver på folket. Dette er – også i en nutidig kontekst – en interessant opfattelse, fordi Madvig dermed får sagt, at folkelighed ikke blot kan indskrænkes til numerisk tilslutning, men at den har at gøre med ting, der stikker langt dybere i en helt grundlæggende påvirkning af samfundet.

Ved forsamlingens endelige diskussion af de ovennævnte paragraffer viste det sig, at forslagene fra Mynster og Grundtvig ikke vandt opbakning i forsamlingen. Derfor endte man med en formulering af den endelige § 3, der i høj grad kom til at minde om udkastet, fordi mængdebestemmelsen i tråd med det ovenstående blev udeladt. Således blev det med stemmerne 113 mod 11 vedtaget, at formuleringen skulle være “Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes, som saadan, af Staten” (F.Rd. 1849: 3051).

Særligt ét paragrafforslag – som ikke var medtaget i regeringens grundlovsudkast – kom til at forbinde grundlovsarbejdet med både tidligere og kommende kirkelige diskussioner: § 64b om sognebåndsløsning. Den opstod på foranledning af et mindretal i komiteen, og blev derfor et anliggende, som forsamlingen måtte diskutere. At den blev medtaget i komiteens udkast tjener – sammen med tilføjelsen af de to løfteparagraffer – til at understrege, at regeringsudkastet ikke indeholdt kirke- og religionsparagraffer, der gav bestemmelser om folkekirkens indre anliggender. Altså er medtagelsen af en sådan paragraf i modstrid med Monrads grundlæggende tanker om en kirkelig forfatning, hvilket en del indlæg kom til at erklære sig enige i.

I forbindelse med paragraffens foreløbige behandling viste Grundtvig, at hans holdninger også på dette punkt var i overensstemmelse med den position, som han nåede frem til i 1834. Det skete ved, at han erklærede sin støtte til forslaget om sognebåndsløsning, mens han samtidig proklamerede, at “om det end ikke kom til at staae i Grundloven, saa vilde jeg dog meget trøstigt forudsige, at det skete af sig selv” (F.Rd. 1849: 2514). Af samme grund må han samtidig bemærke, at paragraffen i udgangspunktet ikke hører hjemme i

forfatningen, men at det dog “aldrig kan gjøre Skade” (F.Rd. 1849: 2514) at stemme for den. Altså må man konstatere, at Grundtvig på dette tidspunkt er fortrøstningsfuld i troen på, at sognebåndsløsning snart vil blive en mulighed.

Argumentet for, at paragraffen hørte hjemme i grundloven, blev i størst omfang fremført af grundtvigianeren F.E. Boisen (1808-82) der ønskede at gennemføre sognebåndsløsningen gennem “en Grundlovsbestemmelse som et almindeligt Princip, der ikke kan frafalde under Ordningen af Folkekirkens Forfatning” (F.Rd. 1849: 2536). Tanken bag Boisens ønske var, at man med grundlovens bestemmelse om religionsfrihed sikrede befolkningen en frihed, der også burde komme folkekirkens medlemmer til glæde i fuldt omfang, da man ellers risikerede, at folk i frihedens navn ville melde sig ud af kirken: “Jeg troer, at idet vi indrømme al mulig Frihed til at forlade Folkekirken, vi da ogsaa bør gjøre Noget, hvorved Tilstanden i denne kan blive saaledes, at vi ikke friste dens Medlemmer til at forlade den” (F.Rd. 1849: 2536f.).

Selvom paragraffen ikke var med i det oprindelige udkast, så viste det sig ved paragraffens endelige behandling, at flere – heriblandt Grundtvig, der tidligere var indifferent – nu var varmere tilhængere af at medtage paragraffen i grundloven, end den tidligere behandling havde vist. Hvor det for Grundtvig tidligere kunne komme ud på et, om paragraffen blev medtaget eller ej, så ændrede han senere holdning, fordi han kunne se, at “dersom vi virkelig skulle faae et konservativt Kammer, saa vil jeg raade det danske Folk, at det vil see til i Grundloven at faae saa gode bestemmelser for alskens borgerlig Frihed som muligt” (F.Rd. 1849: 3060). Altså resulterede hans ændrede holdning nu nærmest i en forsikring mod eventuelle tilbageslag for friheden.

Da forslaget faldt med stemmerne 81 mod 53 ved den endelige behandling, var der, som resultatet viser, udbredt modstand mod det i forsamlingen. Som repræsentant for modstanden står blandt andet en udtalelse fra Mynster, fordi den både fortæller noget om den generelle modstand, men også om et kirkesyn, der afviger fra Monrads, Grundtvigs og Clausens, som de tidligere i afhandlingen er blevet fremlagt.

Under paragraffens endelige behandling argumenterede Mynster således først og fremmest mod, at man “uden videre i Grundloven indførte en saadan Paragraph som denne”

(F.Rd. 1849: 3063), fordi den først og fremmest ikke hørte hjemme i den verdslige forfatning. Herefter foretog han et interessant forsvar for selve sognebåndet, fordi det for ham er garant for en væsentlig orden i kirken:

Det er overalt en skøn Sag med dette Sognebaand, der ikke blot forener Præst og Menighed, men ogsaa forener Menigheden indbydes. "Lader os leve med hinanden som Sognemænd!" dette er et Ord, som vi ofte høre i de Menigheder, hvor vitterlig Sognebaandet bestaaer, nemlig paa Landet; man anseer sig forbunden til at komme hinanden til Hjælp, til at omgaaes redeligen og velvilligen med hinanden, og naar en Præst anslaaer disse Strænge, saa finder han ogsaa Gjenklang (F.Rd 1849: 3063)

Mynster indtager altså en holdning, hvor hans grundantagelse er i modsætning til de holdninger, som det forudgående har fundet hos Monrad, Grundtvig og Clausen. Hvor disse tre ønskede at løse eller at opløse sognebåndet, så ønsker Mynster altså at fastholde det. Mynsters modstand mod at medtage sognebåndsparagraffen i grundloven er altså ikke alene en modstand mod at inkludere paragraffen i den verdslige forfatning, men også en langt dybere modstand mod hele tanken om sognebåndsløsning.

Som det er fremgået, førte Den Grundlovgivende Forsamlings arbejde med regeringens grundlovsudkast kun i ringe omfang til store ændringer. Langt de fleste ændringer bestod i ordudeladelser eller omformuleringer, hvilket fremhævningerne i den ovenstående samstilling tydeligt viste. Som det ovenstående samtidig har godtgjort, så endte man de steder, hvor der var uenighed, i langt de fleste tilfælde med formuleringer, der lignede de oprindelige. Dog førte forsamlingens arbejde til to grundlæggende ændringer, der i væsentlig grad afviger fra det oprindelige udkast: løfteparagrafferne. Disse paragraffer står tilbage som forsamlingens væsentligste mærke på regeringens – og Monrads – arbejde, hvormed de må siges at være dens væsentligste kirkepolitiske ekstrabidrag til Monrad grundlovsudkast, og samtidig blev det disse paragraffer, der, mere end noget andet, kom til at tegne den kirkelige debat i det følgende årti.

3.4. Tiden efter grundloven

Som det ovenstående gav antydninger om, så førte Novemberministeriets tiltrædelse til Martsministeriets afgang, hvormed Monrads første ministerperiode nåede sin afslutning. Herefter gik hans liv umiddelbart i andre retninger end det politiske, idet han i februar

1849 blev udnævnt til biskop over Lolland-Falster. Udnævnelsen vakte stort postyr i kirkelige kredse, idet man på den ene side udnævnte en relativt uprøvet præst til bispeembedet, mens man på den anden side gjorde en mand til biskop, der indtil kort tid forinden havde været minister for det kirkelige område. Ifølge iagttagelserne hos Bagge og Nyholm tyder intet dog på, at Monrad selv havde problemer med udnævnelsen. Han havde tværtimod selv arbejdet for den, hvorfor alt peger i retning af, at han ikke så en konflikt i, at han som øvrighedens mand nu blev indsat på en af de højeste kirkelige poster.¹³⁹

Den Grundlovgivende Forsamling vedtog den endelige grundlov den 25. maj 1849, hvorved det forfatningsmæssige arbejde, som Monrad fra begyndelsen havde været i spidsen for, blev afsluttet. Herved blev processen med at sammensætte den rigsdag, der skulle virke ud fra den vedtagne forfatning, samtidig påbegyndt. Som et politisk menneske synes det oplagt, at Monrad skulle kandidere til Folketinget, men kandidaturet lod vente på sig, da Monrad ikke lod sig opstille betingelsesløst. Mange forsøg blev gjort på at overtale ham, men som embedsmand krævede han, at han kunne vælges uden modkandidater, idet han ikke ville skabe partidannelse om sin person. Efter mindre genvordigheder lykkedes det den 4. december 1849 at skabe den konsensus om Monrad som kandidat for Nykøbing Falster, at han kunne vælges ved akklamation.¹⁴⁰

Monrad påbegyndte nu sit kirkepolitiske virke i rollen som rigsdagsmand, der med en kortvarig afbrydelse strakte sig fra december 1849 til november 1865 – en periode, hvor Rigsdagen behandlede en række forslag, der direkte eller indirekte berørte spørgsmålet om en kirkelig forfatning og andre former for kirkelig lovgivning. Gennem en undersøgelse af Monrads deltagelse i behandlingen af disse forslag, skal det nu nedenfor afgøres, om der kan spores en vedvarende, konsistent kirkepolitisk holdning gennem Monrads udtalelser og handlinger som rigsdagsmand.

Kildematerialet består hovedsageligt af *Rigsdagstidendes* referater fra forhandlingerne i Rigsdagens to kamre. På dette grundlag er det muligt ordret at undersøge, hvordan Monrad har forholdt sig til de behandlede forslag, og om han i behandlingen udviser kirkepo-

---

¹³⁹ Bagge (1936): 54ff.; Nyholm (1947): 129ff.

¹⁴⁰ Bagge (1936): 54ff.

litisk kontinuitet. Ydermere kan hans udtalelser sammenlignes med udtalelserne fra Rigsdagens øvrige medlemmer, hvorved forholdet til samtidens politiske og kirkelige liv belyses i tråd med afhandlingens overordnede titel.

3.4.1. Monrads kirkelige engagement i Folketinget

Efter at Den Grundlovgivende Forsamling havde trådt vande og var nået til enighed om formuleringen af § 80, var den videre skæbne for kirkens interne anliggender lagt i hænderne på regeringen og Rigsdagen. I første omgang blev det kultusminister J.N. Madvig, der tog arbejdet op, idet han efterfulgte Monrads intention fra cirkulæret af 9. maj 1848, ved gennem sit ministerium at arbejde med sammenkaldelsen af en kirkelig synode. Dette arbejde nåede imidlertid aldrig uden for kultusministeriets kontorer. Ministerens åbne brev, der skulle sammenkalde synoden, blev nemlig aldrig udsendt.¹⁴¹

Det første initiativ til en offentlig behandling af kirkepolitiske spørgsmål efter grundlovens indførelse kom derfor fra Rigsdagen, som vi skal se i det følgende, hvor der gennem en række nedslag skal redegøres for, hvordan Monrad markerede sig kirkepolitisk som medlem af Folketinget.

3.4.2. 1850/51: Monrads position i behandlingen af "Lov om Troesfrihed"

I anden session, der fandt sted i 1850/51, behandlede Folketinget et forslag til en "Lov om Troesfrihed" (Rd. 2. session 1850/51. Anhang A XXXVIII, sp. 393-396).¹⁴² Forslaget omhandlede en udvidelse af den trosfrihed, som var sikret ved grundloven, og indebar indførelse af borgerligt ægteskab og ophævelse af dåbstvangen, hvilket gav rig mulighed for, at Monrad kunne markere sin position, som Nyholm også bemærker.¹⁴³

I sin tale ved forslaget 1. behandling fremførte Monrad blandt andet, at borgerlige ægteskaber først og fremmest skulle hjælpe ægtepar, hvor parterne havde forskellig religiøs baggrund. Det havde i Danmark ikke tidligere været en udfordring, men efter at grundloven havde sikret borgerne religionsfrihed, måtte man forudse, at udfordringerne ved "blandede" ægteskaber for alvor ville sætte sig igennem, "naar Religionsfriheden gjør sig gjældende med større kraft" (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1377). Af samme årsag påpegede

---

¹⁴¹ Glædemark (1948): 298ff.

¹⁴² Ved henvisninger til *Rigsdagstidende* foretages der i det følgende spaltehenvisninger.

¹⁴³ Nyholm (1947): 139.

Monrad, at han i sin ministertid havde forsøgt at imødegå problemstillingen. Dette forsøg gav han følgende konklusion: “Jeg var derfor af den Mening, at man foreløbig, for ikke at gribe formeget ind i den lovgivende Virksomhed, skulde søge ad reent administrativ Vei at faae visse Regler, efter hvilke man kunde behandle saadanne Tilfælde” (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1377). Monrads forsøg faldt efter modstand fra den øvrige regering, hvilket i sammenhængen ikke er vigtigt. Hvad man derimod må notere sig er, at Monrad dengang søgte at løse problemet “ad reent administrativ Vei” (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1377). Det samme anbefaler han nu. For ham skal problemstillingen – så længe de lov-mæssige rammer for kirken er uafklarede – altså ikke løses gennem en lovgivningsproces i Rigsdagen, men ved, at ministeren egenhændigt træffer en beslutning uden om de folkevalgte politikere.

Dette ønske om minimalisme i lovgivningen om trosspørgsmål eksemplificerer Monrad videre i debatten. Her forklarer han, at han eksempelvis finder det unødvendigt at lovgive om, at forældrene har ret til at bestemme, hvilken tro deres børn vokser op i, da denne ret allerede er givet dem. Sin holdning illustrerer han med denne muntre parallel: “Jeg troer f. Ex. saaedes, at Lovgivningen maa lade det skee, at Folk drikke sig fulde, da den ikke kan forhindre det, men jeg vilde dog finde det forargeligt, om der blev givet en udtrykkelig Lovbestemmelse for, at Folk skulde have Tilladelse til at drikke sig fulde” (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1378). Lovgivningen må og skal altså ifølge Monrad begrænses til det, der er nødvendigt – både i trosspørgsmål og i alle andre sager.

I forhold til et andet lignende ønske om at ordne trossager ad administrativ vej, nærmere bestemt et forslag vedrørende den religiøse opdragelse af børn i blandede ægteskaber fra samme folketingssamling, kommer Monrad med følgende bemærkelsesværdige udtalelse: “Jeg troer, at man overhovedet forregner sig noget, naar man antager, at der paa disse Gebeter, paa Kirkens og Skolens Gebeet, ikke kan udrettes meget ved administrative Bestemmelser” (Rt. 2. session 1850/51 F.: 326). Udtalelsen er bemærkelsesværdig, fordi den på linje med udtalelsen i det ovenstående, indikerer, at Monrad anså de religiøse og kirkelige forhold for områder, som burde ordnes ved administrative beslutninger snarere end gennem lovgivning. Altså må man antage, at det kirkelige område efter Monrads opfattelse nok står i relation til statsmagten, men at det i hovedreglen ikke falder ind under

den lovgivende magts område. Med andre ord bør det verdslige parlament som udgangspunkt ikke lovgive for kirken.

Begrundelse for denne opfattelse finder man i et af Monrads senere indlæg under forslagens behandling. Her kommer han nemlig ind på Folketingets karakter, der i kirkelige og religiøse henseender bliver dobbelt:

Lader os nu lægge vel Mærke til, at denne Forsamling har en dobbelt Character, paa den ene Side har den den almindelige lovgivende Myndighed, hvorved den søger at ordne Forholdene saaledes, at Grundlovens Bestemmelser, at Ingens religiøse Overbeviisning skal være ham til hinder for Adgangen til de fulde borgerlige Rettigheder, skeer Fyldest, men den har ogsaa en anden Myndighed, nemlig den, i Forbindelse med de andre Grene af den lovgivende Magt at ordne Folkekirkens Forhold, hvorved vi, (...), egentlig blive en Kirkeforsamling (Hør!), hvorved vi faae en Myndighed – man kalde den episcopal, synodal eller hvad man vil – til at ordne selve Kirkens Anliggender (Rt. 2. session 1850 F.: 1380).

Citatet optegner med al ønskelig klarhed situationen på det kirkelige område, som den ifølge Monrad er blevet efter grundloven. Skarpt stillet op, kan man sige, at Monrad her påpeger, at Rigsdagen – i denne henseende Folketinget – i religionsspørgsmål både udstikker rammerne og udfylder dem: På den ene side skal forsamlingen sikre, at religionsfriheden ikke knægtes. På den anden side er det også Rigsdagens opgave at forvalte religionsfriheden på vegne af folkekirkens medlemmer. Trosfrihedens beskytter er altså samtidig lovgiver i de folkekirkelige forhold, hvilket Monrad opsummerer således: “hvad der her bestemmes bliver en Lov for Folkekirkens indre Forhold” Rt. 2. session 1850/51 F.: 1381).

Monrad finder, at situationen er uholdbar og bør afhjælpes. Derfor skal Rigsdagen indtil det sker, være fuldt ud bevidst om de farer for sammenblanding, som dens dobbelte myndighed i de kirkelige forhold indebærer: “Der staaer i Grundloven, at *Folkekirkens Forfatning* i sin Helhed *ordnes ved Lov*; blander ikke de forskjelligartede lovgivende Myndigheder, som ere nedlagte hos Dem, sammen” (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1382). I udtalelsen hersker der ingen tvivl om, at Monrad forstår ordet “lov” singularært. Dermed er det samtidig klart, at han ikke ønsker en lang række af kirkelige love. For ham at se bør parlamentets problematiske dobbeltrolle altså løses gennem en samlet kirkelov, der sætter

folkekirken fri af Rigsdagen, og ikke ved, at den ordner de folkekirkelige forhold gennem en lang række af enkeltlove. Opfattelsen udtrykker han endvidere ved at argumentere for, at borgerligt ægteskab skal garanteres dem, som står uden for folkekirken, men at loven ikke bør omfatte folkekirkemedlemmer: Folkekirken har selv ansvaret for at sætte rammerne for sine medlemmer.

Monrad fastholder sin holdning, at "lov" må betragtes som en samlet lov gennem hele forslaget behandling, og denne opfattelse er, som afhandlingen vil vise, og som Nyholm påpeger, kendetegnende for Monrads kirkepolitiske position.¹⁴⁴ I andenbehandlingen afviser han derfor et ændringsforslag om sognebåndløsning, fordi "Saadant vilde efter min Mening være utidigt, thi jeg troer, at det bør skee i Forbindelse med den hele Ordning af Folkekirkens Forhold" (Rt. 2. session 1850/51 F.: 4645). Monrad anser altså en ordning af de folkekirkelige forhold som forudsætningen for gennemførelsen af kirkelig lovgivning, hvilket er et afgørende træk for hans kirkepolitiske position. For ham er det altså vigtigt, at rammerne for folkekirken optegnes, førend Rigsdagen begynder at fylde dem ud.

Årsagen til, at Monrad ikke vil lovgive i kirkelige sager, er således utvivlsomt, at han ikke ønsker at intervenere i kirkelige sager, førend grundlovens løfteparagraf er indfriet, og en synode er gennemført i tråd med hans forslag. Dog må man konstatere en interessant skelnen, som Monrad foretager i sin argumentation. På den ene side fremfører han et argument for, at folkekirken ikke har mulighed for at udtale sig om påtænkt lovgivning. På den anden side udtrykker han frygt for, at kirkelig lovgivning vil splitte folkekirkens medlemmer mellem den lovgivning, som det verdslige parlament gennemfører i folkekirken og de åndelige forpligtelser, som de har i kirken:

og have De først bestemt, at En kan være Medlem af Folkekirken og dog ikke behøver at overholde den hidtil bestaaende Lov i Folkekirken, at de, som ere Medlemmer af den, skulle vies paa den af Kirken bestemte Maade, saa vide De vel, at Kirken ikke har Magt og Myndighed til at forandre det (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1382).

---

¹⁴⁴ Nyholm (1947): 141.

Medlemmerne vil altså – hvis man gennemfører lovgivning for folkekirken – blive splittet mellem deres lovgivningsmæssige ret og deres kirkelige pligt, og det uden at kirken har mulighed for selv at gøre noget ved problemet.¹⁴⁵ Som Monrad tragikomisk konkluderer: “Det er, som om man vilde tage en Fange, stænge og lukke for ham og sige: Du kan jo gaae ud, dersom du vil” (Rt. 2. session 1850/51 F.: 1382f.). Situationens baggrund er dog langt mere interessant, for den viser, at Monrad forudsætter en klar distinktion mellem den kirkelige og den verdslige sfære, der kræver et kirkeligt organ, som kan fremføre lovgivning på det kirkelige område, så man undgår de uheldige resultater, som en sammenblanding af kirkelig og verdslig magt medfører.

Til at opsummere Monrads kirkepolitiske position i relation til debatten om loven om trosfrihed skal den væsentligste hovedkonklusion fra debatten drages frem. Den fremkommer som et svar fra Monrad i 2. behandlingen:

Hvorledes den ærede Rigsdagsmand [J.A. Hansen (1806-77)] har fortolket og forstaaet Grundlovens § 80, og der har han ganske rigtigt forstaaet den; – han siger nemlig: “Men i denne Henseende maa jeg tillade mig at yttre, at, naar Folkekirkens Forfatning er ordnet ved Lov, og en Kirkebestyrelse, en Kirkesynode eller hvad man nu vil kalde det, er valgt, skulde vi vistnok respectere den, skulde vi indrømme den al den Myndighed, som tilkomme den, og anerkjende denne Myndighed”. Altsaa see vi, at den ærede Rigsdagsmand [J.A. Hansen] *dengang* ganske rigtigt forstod Grundlovens § 80: han forstod den saaledes, at, naar Forfatningen ordnedes ved Lov, var det en *organisk* Ordning, som vilde have en Kirkesynode eller en Kirkebestyrelse til Følge; han forstod ikke dengang denne Paragraph paa den Maade, at Kirkens Anliggender skulde ordnes ved Lov, saaledes at man nu kunde tage eet af disse Anliggender ud og dernæst et Andet (Rt. 2. session 1850/51 F.: 4765).

Trods citatets længde, så kan indholdet – der siger noget fundamentalt vigtigt for forståelsen af Monrad – udlægges ganske kort: Kirken skal have en synode, hvis myndighed Rigsdagen skal anerkende. Indtil synoden er en realitet, bør den kirkelige lovgivning

---

¹⁴⁵ Nyholm (1947: 142) antyder dette forhold, men uddyber det ikke nærmere.

alene bestå af den ene lov, der sammenkalder og stadfæster synoden. Citatet er en afgørende nøgle til at forstå Monrads kirkepolitiske position, og den viser samtidig, at han fastholder sin position fra Martsministeriet, når den brydes i arbejdet i Folketinget.

At konklusionen er dækkende for Monrads position, godtgøres desuden ved, at lovforslaget ved Monrads mellemkomst i udvalgsbehandlingen fra sin oprindelige titel, *Lov om Troesfrihed*, skiftede navn til *Lov om Ægteskabs Indgaaelse undenfor de anerkjendte Troessamfund eller imellem Medlemmer af forskjellige Trossamfund* (Rt. 2. session 1850/51. Anhang B XXIX). Hermed undgik Monrad og udvalget "at gaae ind paa Forslaget i dets hele Omfang" (Rt. 2. session 1850/51. Anhang B XXIX: 429), da forslaget herefter ikke berørte medlemmer af folkekirken. Således kom forslaget i overensstemmelse med Monrads kirkepolitiske intentioner, og han kunne derfor stemme for forslaget ved 3. behandlingen. Selvom forslaget blev forkastet med et flertal på 46 stemmer mod 28 ved den endelige afstemning (Rt. 2. session 1850/51 F.: 5094), så vidner dets historik om, at Monrad med sin position satte en stopper for et forsøg på at lovgive om de kirkelige anliggender før oprettelsen af en synode, hvilket i sidste ende peger i retning af, at han ønskede grundlovens § 80 gennemført i form af en synodalforfatning, førend man vedtog andre love om trosforhold.

3.4.3. 1853/54: Spørgsmålet om sognebåndsløsning

Et forhold, som afhandlingen tidligere har vist, kan beskrives som grundtvigiansk hjerteblod, er retten til sognebåndsløsning, sådan som det også blev beskrevet i afhandlingens første del. For Grundtvig og grundtvigianerne var det af afgørende betydning, at de kunne omgå sognetvangen og i stedet lade sig betjene kirkeligt af præster, der svarede til deres kirkelige overbevisning.¹⁴⁶ Derfor var det naturligt, at dette ønske blev bragt frem på Rigsdagen, hvilket skete med "Forslag til Lov, hvorved Frihed til at lade kirkelige Handlinger foretage hos en anden Geistlig end Sognedistrictets, indrømmes Bekjendere af den lutherske Tro" (Rt. 5. session 1853/54. Anhang A XXXIV: 363) stillet af den grundtvigianske sognepræst og folketingsmand Ludvig Daniel Hass (1808-81).

---

¹⁴⁶ Over for denne grundtvigske holdning bemærker Larsen (1945: 287), at Clausen var mere forbeholden. Som det bliver Larsens konklusion, så var Clausen modstander af en "løsning" af sognebåndet, mens han godt kunne gå ind for en "løsning" af det.

Ønsket om sognebåndsløsning var tidligere bragt op i Folketinget, i forbindelse med trosfrihedssagen, hvor Monrad som det konstateredes ovenfor, forholdt sig afvisende over for forslaget, fordi han mente, at sagen først kunne behandles, når folkekirken blev givet en forfatning i tråd med grundlovens § 80.

Monrad tager i Folketingets 1. behandling af sognebåndsløsningsforslaget ordet som den anden efter forslagsstilleren, og i sit indlæg gør han det klart, at hans position er uforandret: “Det vilde forekomme mig underligt, om man vilde udtage et saadant enkelt Punkt og gjøre det til Gjenstand for en saa stor Forandring som den foreslaaede, uden at vide, om den kunde passe ind i den hele paatænkte tilkommende Forfatning eller ikke” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 964). Monrad afviser altså endnu en gang et kirkeligt forslag under henvisning til, at han anser det for forkert at behandle forslagene, før kirken har fået den påtænkte forfatning.

At Monrads ønske om en kirkelig forfatning er stor, tydeliggøres endvidere af det, der følger efter hans afvisning. Her lyder det: “Jeg kan paa den anden Side heller ikke tilbageholde Ønsket om, at Regeringen ikke vil være uvirksom i denne Retning; Regjeringens Uvirksomhed med Hensyn til saadanne Anliggender frembringer efter min Mening netop disse Forsøg paa at forandre Et eller Andet” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 964). Afvisningen af forslaget er altså ikke en afvisning af forslagets intention, men derimod en afvisning af den baggrund, der frembringer ønsket om kirkelige enkeltlove. Regeringskritikken er altså her det væsentlige, for den understreger, at Monrads ønske ikke er at afvise al kirkelig lovgivning, men derimod at vente med den, til de kirkelige forhold er blevet afklaret, og til at kirken har fået et organ, hvorigennem det kan udtale sig om de påtænkte forslag.

I Monrads kritik af regeringen fremkommer hans syn på løfteparagraffen endnu tydeligere. Det bliver særligt klart ved lovforslagets 2. behandling: “Men, selv om jeg virkelig maa indrømme, at den naturlige Mening vilde være, at Alt, hvad der angaaer Kirkens Forfatning, paa eengang blev afgjort, saa maa man jo vel erindre, at vi have ventet det ene Aar efter det andet, uden at denne Sag er kommen for” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 4561). Igen ytrer Monrad altså her sin utilfredshed med, at regeringen ikke har foretaget sig noget i retning mod gennemførelsen af den proces, som han selv påbegyndte. Og endnu en gang ser vi Monrads klare ønske om, at sagen løses ved en samlet lov snarere end ved flere mindre love, som der ellers lægges op til gennem sognebåndsforslaget.

At hans modstand alligevel ikke er entydig, vidner hans stemmeafgivning om, idet han undlader at stemme om forslaget. Baggrunden for, at han stemmer som han gør, fremfører han selv som, at han “ikke kan ønske, at denne Sag skulde endes her og ikke gaae videre” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 4872). Han nærer altså et ønske om at løsne sognebåndet på linje med forslagsstilleren og de øvrige grundtvigske medlemmer, men han adskiller sig samtidig fra dem derved, at han ikke kan tilslutte sig deres fremgangsmåde. For Monrad vidner forslaget om endnu et forsøg på at gribe ind i folkekirkens indre anliggender, og derfor kan han ikke stemme for, fordi han dermed ville gå imod det, som han opfatter som grundlovens intention. Derfor må hans stemmeafgivning blive så dobbelttydig, som den gør, men deri ligger en afgørende brik til forståelsen af Monrads kirkepolitiske tanker.

Forkert ville det derfor være at opfatte Monrads modstand som en modstand mod alle ændringer i kirken. Dette indskærper Monrad selv, idet han som en modsætning til sin kradse regeringskritik åbner op for et indblik i sine egne ønsker på det kirkelige område: “Jeg skal slutteligt kun udtale, at jeg ogsaa for mit Vedkommende vilde ønske, at der blev indrømmet en større Frihed end den, der nu finder sted; jeg indrømmer, at ogsaa jeg vilde ønske, at Sognebaandet kunde løses” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 964).¹⁴⁷ Man må altså her bemærke, at Monrad bevarer de idéer om frihed, som han udtrykte allerede i 1842 med *Flyvende politiske Blade*, men at han lader sit ønske betinge af de rette omstændigheder. Friheden bør således stadig gives, men først når kirkens forfatningsmæssige grundlag er afgjort.

Som Grundtvig fremhæver Monrad det som en fordel, at folk i fremtiden kan søge derhen, hvor de mener, at præstens teologiske synspunkter stemmer overens med deres egne. Der er derfor også her en kontinuitet med 1842, fordi Monrad dengang selv fremhævede det misforhold, der i statskirken ofte opstod mellem præstens og menighedens teologiske anskuelser, når man ikke i tilstrækkeligt omfang tog hensyn til de teologiske forskelle ved besættelsen af præsteembeder. Uden en ophævelse af sognebåndet risikerer man således fortsat, at “Forholdet mellem præst og Menighed kan være saaledes forstyrret, at det øver en sørgelig Indflydelse paa Menighedens kirkelige Liv” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 4560).

---

¹⁴⁷ Monrad gentager ved sagens 2. behandling, at han kun kan erklære sig enig i hensigten med lovforslaget og han “anerkjender den Velsignelse, som (...) flyder deraf” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 4559).

At Monrad i 1842 fremhævede et lignende misforhold, og her gentager det, vidner således om, at han også på dette område indtager en konsekvent holdning.

Det er ikke kun i de rent kirkelige diskussioner i Folketinget, at Monrad tydeligt gør sin holdning til kirkeforfatningssagen gældende. I forbindelse med 3. behandlingen af finansloven i samme rigsdagssamling ytrer han sig igen, og denne gang i forbindelse med et forslag om at bevillige 5000 rbd. “til at forberede den fremtidige Lovgivning om Folkekirkens Forfatning” (Rt. 5. session 1853/54 F.: 2593). Monrads ytringer i denne forbindelse er interessante, fordi han primært udtaler sig mod Hass. Herved bliver det tydeligt, at Monrad adskiller sig fra Hass’ – og Rigsdagens – grundtvigianske synspunkter, når han blandt andet siger:

Jeg troer ikke, det er noget rigtigt Ønske af den ærede Rigsdagsmand; jeg troer, at naar der er Tale om at Behandle de kirkelige Gjenstande, da maa vistnok ethvert Medlem af Kirken, og ogsaa den ærede Rigsdagsmand, ønske, at den Gjerning, der saaledes paabegyndes, virkelig maa bære Frugt og Velsignelse for Kirken og Menigheden (Rt. 5. session 1853/54 F.: 2574f.).

Ud fra citatet kan der ikke være tvivl om, at Monrad også her gør sit generelle standpunkt gældende om, at en grundlæggende ordning af de kirkelige forhold må være Rigsdagens primære fokus i det kirkelige arbejde. Når det er klart, er der to ting ved citatet, som man må bemærke sig: Monrad udtaler sig for det første primært som medlem af kirken. Hans ønske stikker altså dybere end hans virke i Folketinget, hvormed man med rimelighed kan antage, at det ikke blot grunder i forfatningsmæssige overvejelser, men derimod i hans grundlæggende kirke- og menighedsforståelse. Dernæst må man for det andet notere, at han anvender den samme formulering om “Velsignelse” som han gentager i diskussionen om sognebåndsløsning (Rt. 5. session 1853/54 F.: 4559).¹⁴⁸ Ved at anvende dette ord indikerer han tydeligt, at løsningen af den kirkelige forfatningsknode ikke kan

---

¹⁴⁸ Monrad bruger i Folketingets diskussioner om kirke- og trossager ofte ordet “velsignelse” til at understrege den gavn, som en kirkelig forfatning ville have på kirken. Dette gælder foruden de nævnte tilfælde eksempelvis diskussionen om dannelsen af et kirkeråd, hvor Monrad ligeledes betegner kirkeforfatningen som en velsignelse for kirken (Rt. 10. session 1858/59 F.: 748). Denne sprogbrug antages som en underbyggelse af antagelsen om, at kirkeforfatningssagen for Monrad er et spørgsmål af afgørende betydning for kirken og menighedernes liv og velfærd.

vente uendeligt; den er et kirkeligt grundvilkår, der omhandler selve kirkens og menighedernes velfærd, hvilket for nu kan stå som et grundlæggende kendetegn ved Monrads kirkepolitiske arbejde.

3.4.4. 1858/59: Folketingets debat om dannelsen af et kirkeråd

I tiåret efter Monrads første initiativ til dannelsen af en rådgivende, kirkelig forsamling var intentionerne ikke blevet gjort til virkelighed. Trods det massive fokus på det uløste kirkelige problem, der, som beskrevet, i høj grad blev båret af Monrads vedvarende belysning af sagen, havde Folketinget endnu til gode at diskutere en lov, der kunne gøre intentionerne til virkelighed.

Som et forsøg på at give kirken en forfatning, havde den kirkekommission, der var nedsat i 1853, foreslået, at man skulle oprette et kirkeråd. Samtidig slog kommissionens flertal fast, at de kirkelige forhold for længst burde være løst, men dette havde dog ikke ført noget med sig.¹⁴⁹ Fra Monrads side havde han sammen med 11 andre mænd (heriblandt H.N. Clausen) i 1856 offentligt foreslået oprettelsen af et kirkeråd, der skulle have en ligelig fordeling mellem lægfolk og gejstlige.¹⁵⁰ I forslaget – der traditionelt kaldes *Detolvs forslag* – blev det endvidere gjort klart, at “Ingen Forandring i de almindelige Bestemmelser for de kirkelige Forhold og Anliggender kan gjøres uden at Kirkeraadets Betynkning derom er indhentet” (Monrad et.al. 1856: § 3).

På Rigsdagen blev diskussionen om opfyldelsen af grundlovens § 80 holdt i gang af kræfter, der på linje med Monrad ønskede en afklaring af de kirkelige forhold. H.N. Clausen spurgte fx i 1856 regeringen i Landstinget, “om det tør ventes, at den næste Rigsdag vil modtage Forslag fra Regjeringen om Dannelsen af et Kirken repræsenterende Organ, som det første Skridt til at bringe grundlovens § 80 til Udførelse?” (Rt. 8. session 1856/57 L.: 151f.). Kultusminister Madvigs forholdt sig imidlertid afventende over for Clausens forespørgsel, fordi han først ønskede at høre landets præster om deres holdning.¹⁵¹ Det skulle ske på stifternes landemoder, hvor tanken om en kirkeforfatning imidlertid ikke

---

¹⁴⁹ Glædemark (1948): 335.

¹⁵⁰ Forslaget svarer i hovedtræk svarer til flertalsforslaget fra kirkekommissionen af 1853 (Glædemark 1948: 343).

¹⁵¹ Denne beslutning giver en række kirkeretlige konsekvenser, hvorved Kultusministeren anerkender landemodernes position som vejledende, kirkelige organer. Glædemark (1948: 355ff.; 372ff.) giver en grundig fremstilling af følgerne af kultusministerens ytringer.

vandt gehør.¹⁵² I tiden efter landemodernes afvisning blev det derfor igen Clausen, der tog initiativ til at diskutere sagen, hvilket skete ved, at han fremsatte *De tolv's forslag* som et lovforslag i Landstinget, hvor det blev vedtaget. Derefter blev forslaget oversendt til Folketinget, hvor det dog aldrig nåede at blive behandlet, fordi Rigsdagens mødessionion udløb inden, det var muligt.¹⁵³

Fordi intet af det ovenstående nåede Folketinget, var det først i 1858, at Monrad igen fik lejlighed til at diskutere kirkens forhold, hvilket skete gennem "Forslag til Lov angaaende Dannelse af et Kirkeraad" (Rt. 10. session 1858/59 Anhang A XXII: 589ff.). Forslaget var i det store hele identisk med Landstingets forslag fra den forudgående samling. I forhold til sammensætning og kompetence var forslaget endvidere identisk med forslaget fra *De Tolv*, som Monrad tidligere havde lagt navn til.¹⁵⁴

I sit første indlæg i Folketingets debat går Monrad direkte ind i kernen af det, der i det hele taget skaber spørgsmålet om en kirkelig forfatning. Det sker gennem følgende bemærkelsesværdige formulering:

Jeg er overbeviist om, at det langt overveiende Fleertal i denne Sal opfatter Grundlovens Bud paa den simple og naturlige Maade, at Kirkens Forfatning skal ordnes ved Lov, og jeg tvivler ikke om, at Alle de, der nære Hengivenhed for Grundloven, inderlig ønske, at enhver af de saakalte Løfteparagrafer jo hurtigere jo bedre bliver fyldestgjort ved Lovbestemmelser (Rt. 10. session 1858/59 F.: 721)

Baggrunden for Monrads udtalelse er, at debatten allerede fra den første taler har rejst tvivl om forståelsen af grundlovens § 80. Dette blandt andet ved, at den grundtvigsk prægede Barfod gennem et direkte angreb på Monrad har indledt debatten med at antyde, at Monrad har misforstået løfteparagraffen ved at hævde, at folkekirkens forfatning "skal" ordnes ved lov, da paragraffen efter Barfods mening alene angiver en mulighed og ikke

---

¹⁵² Glædemark (1948): 372ff.

¹⁵³ Behandlingen af lovforslaget finder sted på følgende spalter i Rigsdagstidende: Rt. 1857/58 L.: 24; 262-312; 313; 1095-1165; 1189-1262. Samt Rt. 1857/58 Anhang A XVIII, Rt. 1857/58 Anhang A: 1317-20 og Rt. 1857/58 Anhang B XXI.

¹⁵⁴ Sammenlignes de to forslag er der – bortset fra enkelte paragrafforskydninger – stor lighed mellem de to forslag: Begge forslag indebærer en forsamling med paritet mellem gejstlige og lægmand, og i begge tilfælde bestemmes det, at Rigsdagen ikke kan foretage lovgivningsmæssige skridt i rent kirkelige anliggender uden at høre kirkerådet forinden (Monrad et.al. 1856; Rt. 10. session 1858/59 Anhang A XXII: 589ff.)

et krav (Rt. 10. session 1858/59 F. 619ff.). Dermed forfølger Barfod den linje, som blev antydet i første hoveddels ekskurs om Grundtvig og grundtvigianerne.

Monrads udtalelse er bemærkelsesværdig, fordi han med al tydelighed tager til genmæle mod Barfods anklage, mens han samtidig sender en ny og svært gendrivelig anklage tilbage. Monrad fastholder i citatet sit “skal”, hvormed han umisforståeligt gør det klart, at hans standpunkt ikke bygger på en misforståelse. Dermed må man forstå, at lovens bogstav nok siger ét, men at dens ånd tydeligt bestemmer, at det er Monrads og de øvrige lovgiveres pligt at ordne folkekirkens forhold ved én samlet lov.

At det er den “simple og naturlige Maade” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 721) at forstå paragraffen på, vidner samtidig om, at Monrad anser alle andre forståelser af paragraffen – herunder Barfods – som indviklede og unaturlige; man fristes ligefrem til at antage, at Monrad implicit hævder, at alle andre opfattelser er selvopfundne for at hævde en bestemt kirkelig position.¹⁵⁵

Antagelsen underbygges yderligere ved, at Monrad fremhæver, at hans egen position besiddes af “Alle de, der nære Hengivenhed for Grundloven” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 721), hvormed han lader forstå, at modsatrettede positioner i den kirkelige debat gør det omvendte. Monrad markerer sig altså med en skarp tunge i forsvaret for sin grundlovsforståelse og for gennemførelsen af en kirkelov.¹⁵⁶

Gennem lovforslagets behandling kommer Monrad med en udtalelse, der giver en vigtig indikation på hans syn på kirkens ikke-gejstlige medlemmer samt kontinuiteten i hans holdninger. Dette sker i debatten om forståelsen af lovforslagets § 3,¹⁵⁷ der omhandler

---

¹⁵⁵ Monrad gentager videre i debatten sit argument, mens han samtidig understreger, at Barfods holdning ikke vandt genklang i Folketinget, hvilket underbygger opfattelsen af, at Monrad anklager Barfod – og andre med lignende positioner – for at tilpasse grundlovens ånd til at understøtte deres egen position (Rt. 10. session 1858/59 F.: 751f.).

¹⁵⁶ I et senere indlæg sammenligner Monrad modstanderen Rimestad med en sydafrikansk fugl. Det sker ved, at han sidestiller modstanderne af en kirkeforfatning med en kaplandsk hunskade, der ifølge Monrads fortælling karakteriseres ved, at “naar Hannen bygger Rede, sidder Hunnen paa en grøn Green og seer derpaa, og, naar Hannen da er færdig med at bygge, flyver Hunnen hen og seer paa Reden; synes hunnen ikke om den, udstøder den et høit Skrig og splitter Reden ad, og saa maa Hannen til at bygge en ny; saaledes kan Hannen flere Gange blive ved at bygge Rede” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 854). Trods den muntre tone, må man bemærke skarpheden i Monrads udtalelse, der direkte anklager modparten for at sidde på hænderne og modarbejde (og eventuelt destruere) det arbejde, som Monrad mener, er til kirkens og landets bedste.

¹⁵⁷ Rt. 10. session 1858/59 Anhang A XXII: 589.

kirkerådets kompetence i rent kirkelige sager. Her udtaler han følgende, der viser, at han forudsætter lægmænds indflydelse i kirkerådet: “Jeg vil nu fremdeles sætte, at der er Spørgsmaal om en ny Psalmebog, hvis man nu var kommen til den Overbeviisning, at Indførelsen af den burde skee ved Lov (...) vilde saa ikke Lægmænd kunne deeltage i Bedømmelsen af den nye Psalmebog?” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 763). Monrad fastholder altså den position, som han tidligere har indtaget i forhold til lægmænds indflydelse i rent kirkelige sager. Han understreger endvidere i sammenhængen, at de læge medlemmer ligefrem kan have en fordel i det fremdragne eksempel, fordi de ofte kender til salmer, der er uddøde for mange præster. Herved illustrerer han tydeligt, at han agter lægpersoners indflydelse i kirken, og at deres stilling i kirkerådet bør ligestilles med dens gejstlige medlemmers.

I salmebogseksemplet giver Monrad desuden et vigtig indblik til forståelsen af det samlede billede, der udgør hans idé om en kirkeforfatning. Det sker i hans udtalelser om, hvordan han ser Rigsdagens lovgivningskompetence i rent kirkelige sager efter gennemførelsen af et kirkeråd som foreslået i lovforslaget. Om denne kompetence lyder det: “men desuagtet kan jeg ikke skjønne Andet, end at Rigsdagen ved Sagens Behandling blot vilde undersøge, om en saadan Psalmebog burde indføres eller ikke, uden at gaae ind paa om der skal staae Det eller Det” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 763f.). I citatet tydeliggør Monrad, at Rigsdagen ved indførelsen af det påtænkte kirkeråd i sager omhandlende *jus in sacra* alene har til opgave at vedtage eller forkaste den lovgivning, som kirkerådet foreslår. Fordi den konkrete udarbejdelse af lovforslag dermed henlægges til kirkerådet, bliver det tydeligt, at Monrad forstår forholdet mellem kirke og stat på en måde, hvor kirken nok er bundet til staten, men hvor dens eget organ i rent kirkelige sager har en kompetence, der tilsiger den en helt grundlæggende autonomi.

Denne særlige magtdeling mellem kirkeråd og Rigsdag forklarer Monrad desuden i løbet af debatten ved tydeligt at uddybe sin holdning til den forskelligartede behandling af sager om *jus in sacra* og *jus circa sacra*. Han forklarer:

De reent kirkelige Anliggender, (...), afgjøres af Kirkeraadet i Forbindelse med Regjeringen, og derefter forelægges de som Heelhed saaledes, at Rigsdagen kan sige Ja eller Nej, (...). Derimod efter § 4 i andre, Kirken vedrørende Anliggender (...) indhentes Kirkeraadets Betænkning i Reglen; det er ikke en absolut Betingelse

for, at Lov kan gives, og det er en Betænkning, ikke en Beslutning; derefter forelægges Udkastet til Rigsdagens beslutning (Rt. 10. session 1858/59 F.: 619)

Proceduren, som Monrad skitserer, er klar: Kirkerådet har i rent kirkelige anliggender eneretten til at diskutere og behandle sagerne, der efterfølgende fremlægges for Rigsdagen til godkendelse eller forkastelse. I disse sager mener Monrad altså, at Rigsdagen ikke har ret til at intervenere i de kirkelige forhold, da disse som ordet antyder er kirkelige. Dog er kirken – og kirkerådet – stadig bundet til staten, hvorfor statens lovgivende forsamling skal sikre, at de nødvendige lovgivningsmæssige skridt kan gennemføres.

I sager omhandlende kirken – særligt finansielle og materielle anliggender – bevarer Rigsdagen ud fra Monrads tanker retten til at lovgive i enkeltheder. Særligt bemærkelsesværdigt er i disse sager formuleringen “det er en Betænkning, ikke en Beslutning” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 619). Både fordi samstillingen tydeliggør, at kirkerådets betænkning med hensyn til *jus in sacra* modsat sager om *jus circa sacra* har karakter af beslutning snarere end betænkning, men også fordi Monrad i alle øvrige sager giver Rigsdagen bemyndigelse til at forkaste eller ændre kirkerådets betænkning. Der tegner sig altså et billede af, at kirkerådet skal gives magten i åndelige sager, mens Rigsdagen bevarer den i mere materielle dele af kirkens virksomhed.

På denne baggrund må man antage, at Monrad ønsker den nævnte opdeling mellem kirkeråd og Rigsdag, fordi kirken for ham står i en sådan relation til staten, at den kræver en særstilling i forhold til statens øvrige organer. Monrad synes at være bevidst om kirkens dobbeltrolle som åndeligt, religiøst fællesskab i en materiel verden, hvor den lovgivende kompetence er placeret i det verdslige parlament. Derfor ønsker han at give kirken en forsamling, der kan modsvare Rigsdagen, men han er samtidig klar over, at det ville være mod de grundlæggende principper for staten at give forsamlingen myndighed til at vedtage parallellovgivning. Altså bliver et kirkeråd, der i praksis har indstillingsret i rent kirkelige sager og udtaleret i sager omhandlende kirken, den rette løsning ifølge Monrad.

Denne opfattelse af forholdet mellem kirke og stat stemmer i øvrigt overens med et grundprincip ved Monrads kirkeforståelse, som Nyholm påpeger, idet han påviser, at Monrad i

vidt omfang arbejdede for at give kirken frihed og selvstændighed gennem sin egen forfatning.¹⁵⁸

Forståelsen af Monrads magtdeling er helt afgørende for forståelsen af hans kirkeopfattelse. Tankerne blev først udtrykt med cirkulæret af 7. oktober 1848, men i debatten her formulerer Monrad dem tydeligere og mere konkret. Selvom magtdelingen umiddelbart kunne virke som en svækkelse af Rigsdagens magtbeføjelser, så er opdelingen nødvendig, fordi den bringer både stat og kirke i en situation, der ifølge Monrad stemmer overens med deres respektive væsen. Herved opnår han en magtdeling mellem kirke og stat, hvor kirkerådet kan forblive kirkeråd og Rigsdagen kan forblive et verdsligt parlament, uden at de to griber uhensigtsmæssigt ind i hinandens sfærer.

Et andet aspekt af Monrads stilling til kirkerådet eller synoden er spørgsmålet om, hvorvidt kirkeforfatningen bør indføres fra toppen eller bunden. Altså om man skal begynde i den kirkelige organismes top med et kirkeråd eller en synode, eller om man bør bygge den kirkelige struktur op nedefra, ved at begynde med forskellige menighedsinstitutioner.

Det er tidligere i afhandlingen blevet hævdet, at Monrad ønskede en kirkeforfatning indført fra oven, hvilket også underbygges af hans holdning i denne sag. Udtalelserne, der belyser Monrads ønske, fremkommer som et indlæg i debattens diskussion om menighedsråd, hvor han siger: “Jeg skal paa ingen Maade sige dem imod, der mene, at man skal gaae ud fra Menighedsraadene, at det er Veien, man skal gaae; men hvorfor vil man da ikke gaae videre? lad os overveie med hinanden, om det er den rette Vei” (Rt. 10. session 1858/59 F.: 757). Som citatet antyder, så forholder Monrad sig positivt til menighedsråd, hvilket hans generelle syn på lægmandsindflydelse i folkekirken i øvrigt understøtter. Dog antyder han med sit spørgsmål – og i debatten – at han anser det for langt bedre at begynde med kirkerådet. Altså at ordne kirkens forhold fra toppen, for derefter eller samtidig med at indføre menighedsråd. Menighedsrådene kan bare ikke stå som det eneste lovgivningsmæssige skridt.

Hvorfor er dette tilfældet, kunne man spørge. Selvom Monrad ikke fremlægger baggrunden for sin opfattelse med lige så stor tydelighed som holdningen selv, så tyder meget på,

---

¹⁵⁸ Nyholm (1947): 110.

at baggrunden er dobbelt: På den ene side kan man ud fra hans position med rimelighed antage, at han mener, at indførelsen af menighedsråd må være en opgave for kirken selv gennem kirkerådet eller synoden. Alternativt ved, at indførelsen sker som led i en samlet demokratisering af kirken, hvor synode og menighedsråd indføres på samme tid. På den anden side stemmer hans holdning overens med positionen i de forudgående afsnit, hvor en ordning af de kirkelige forhold fra toppen sikrer, at stat og kirke bringes i et ret forhold til hinanden, hvilket kun kan ske gennem en samlet kirkelig forfatning og ikke gennem en drypvis demokratiseringsproces i hvert enkelt sogn.

Når det er sagt, så tyder Monrads argumentation på, at tanken om menighedsråd hverken er ny eller fremmed for ham, hvilket også Nyholm konstaterer, idet han trækker en direkte linje mellem menighedsrådstanden og Monrads position i 1842.¹⁵⁹ Kort efter sin afvisning af menighedsrådene som første og eneste skridt mod en kirkeforfatning giver han derudover konkrete eksempler på menighedsrådenes fremtidige arbejdsopgaver, hvilket yderligere minder om, at menighedsrådene hører med i den kirkemodel, han forestiller sig: "Det ville være sundt for Menighedsraadene, at der netop var noget Udvotes, som kunde være en lovbestemt Gjenstand for deres Virksomhed, som f.Ex. Tilsyn med Kirkegaarden og med selve Kirken og saa fremdeles" (Rt. 10. session 1858/59 F.: 758). Og arbejdsdelingen stopper ikke ved menighedsrådenes materielle virksomhed, for Monrad uddyber videre, at menighedsrådene også skal kunne påtage sig kirkens diakonale arbejde i samarbejde med præsterne, for derigennem at højne sognebørnenes levevis. Altså igen en gennemtænkt arbejdsbeskrivelse, der samtidig vidner om, at Monrad agtede lægmandsindflydelsen i kirken, og at han ønskede at sætte store dele af menighedslivet under folkelig indflydelse.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Nyholm (1947): 216.

¹⁶⁰ I en senere debat fremfører Monrad som minister i Landstinget en tale, der sætter menighedsrådenes diakonale opgaver i direkte relation til Kristi kærlighed blandt de kristne. Ved denne sammenstilling viser Monrad, at menighedsrådene og den agtelse af lægpersoner, som de medfører i kirken, tilnærmelsesvis er en forudsætning for, at det fulde (næste)kærlighedsliv i menighederne kan udfolde sig. Nyholm anfører samtidig, at argumentationen er et forsøg på at overtale Rigsdagens forskellige teologiske overbevisninger om menighedsrådstanden, i og med de som kristne vil have svært ved at argumentere mod et næstekærlighedsargument (Nyholm 1947: 216f.). Under alle omstændigheder kommer menighedsrådene til at være i direkte forbindelse med den kristne tros grundsætninger: "Det, hvormed Alle maa være enige, er Kjærlighed til Christus og at vise denne Kjærlighed i Kjærlighedsgjæringer mod deres Medmennesker. Derfor stiller Paragraphen [Forslagets § 15 om menighedsrådets diakonale opgaver, red.] et Maal op, der er uafhængigt af særlige theologiske Standpunkter og uafhængigt af Troessandheder. Den opstiller som Maal Uddannelsen af et Kærlighedsliv i Menigheden, saaledes, at det slutter sig til den gamle Kirkes Diakonvirksomhed"

Selvom lovforslaget ved afstemningen efter Folketingets 1. behandling blev forkastet med stemmerne 51 mod 35, så giver debatten om forslaget et interessant indblik i Monrads tanker, der opsummerende kan siges at være, at Monrad med utvetydig fasthed og en skarp tunge fastholder sit standpunkt om, at kirkens forfatning skal ordnes ved lov, og at løsningen af den kirkelige forfatningsudfordring i høj grad indebærer inddragelse af lægfolk.

3.4.5. 1859: "Udkast til Lov om Folkekirkens Forfatning"

I foråret 1859 opstod et nyt vendepunkt i Monrads liv, da han igen blev udnævnt til kulturminister. Det skete den 6. maj 1859, hvormed han igen kom til at dirigere landets kirkepolitiske arbejde. Aldrig så snart havde Monrad sat sig i ministerstolen, førend han genoptog det arbejde, som han havde påbegyndt i sin første ministerperiode i 1848.

Et vigtigt element til forståelsen af Monrads tanker om kirken i lyset af hans nye ministergerning er det forslag til en kirkeforfatning, som han udsender samme år. Set i lyset af hans kamp for kirkeforfatningen under behandlingen af forslaget, som blev undersøgt i afhandlingens forudgående afsnit, kan det på den ene side virke underligt, at han vælger at udsende et forfatningsforslag så kort efter at Folketinget har afvist et andet. På den anden side vidner det om Monrads iver i forhold til at give kirken en forfatning, at han for anden gang vælger at gøre skridt i den retning, kort efter at han er udnævnt til minister. Hvis man altså ikke lige ser alle årene, der ligger mellem hans to ministerperioder, så kunne man let fristes til at tro, at han blot fortsætter, hvor han slap med cirkulærene fra 1848.

Inden der foretages en undersøgelse af de enkelte elementer i Monrads udkast, kan nedenstående oversigt over dens elementer tjene til at anskueliggøre hovedkonturerne af Monrads idéer. Således foreslår Monrad i sit udkast følgende fire instanser:

1. Menighedsråd (§ 1-37)
2. Provstiråd (§ 38-44)
3. Landemoder (§ 45-52)
4. Kirkeråd (§ 53-66)

(Rt. 12. session 1860/61 L.: 1228). Med andre ord gør Monrad i argumentationen oprettelsen af menighedsråd med visse diakonale opgaver til en selvfølge, for hvem kan argumentere mod tiltag, der fører til kristne kærlighedsgerninger?

Når instanserne opstilles i punktform, bliver det for alvor tydeligt, at Monrads forslag vender kirken rundt i forhold til den fremgangsmåde, som undersøgelsen hidtil har kunnet konstatere. Hvor kirkerådet i Monrads hidtidige arbejde har udgjort al begyndelse på den kirkelige lovgivning, udgør det her afslutningen på hans forslag. Selvom man må have sig for øje, at instansernes rækkefølge i forslaget næppe er tænkt som en prioritering, så må det konstateres, at Monrad med sin fremgangsmåde begynder fra bunden med menighedsrådene.

Hvad der dog samtidig må bemærkes er, at Monrad fastholder den linje, som han har fulgt i sit hidtidige arbejde, ved ikke at ville indføre nogle kirkelige råd og instanser før indførelsen af et kirkeråd. Ved at foreslå, at kirke- og menighedsråd indføres på samme tid, udviser han altså samme grundholdning, selvom rækkefølgen tager sig anderledes ud i forslaget. Den egentlige vending af Monrads kirkemodel kommer, som afhandlingen senere vil vise, først efter dette forslag.

Retter man blikket mod udkastets enkeltdelen, så mødes man i § 1 af en lovmæssig befaling, der lyder: "I ethvert Sogn skal oprettes et Menighedsråd" (Monrad 1859: 1). Allerede med denne paragraf foretager Monrad et nybrud, idet han lægger op til lovfastsætte menighedsrådene. Dermed går han længere end de forsøgsvisse menighedsråd, der var blevet etableret gennem et cirkulære af 24. september 1856, da det kun opfordrede til at danne menighedsråd. Han foreslår altså, at lægmandsindflydelsen i menighederne skal sikres ved lov, så hver enkelt menighed for fremtiden får en folkelig repræsentation. Med forslaget går Monrad længere i forhold til konkret at inddrage menighedsmedlemmer i kirkelivet, end han gjorde med cirkulæret af 7. oktober 1848. Hvor menighedsinddragelsen dengang bestod i, at der ved behov kunne udnævnes menighedsældste, så bliver "kan" med dette nye forslag erstattet med "skal". Hermed ikke sagt, at Monrad anlægger en fundamentalt anderledes linje i spørgsmålet, for udkastet svarer til den holdning, som Monrad generelt har vist til dannelsen af menighedsråd.

I et bredt perspektiv trækker indførelsen af menighedsråd tråde helt tilbage til *Flyvende politiske Blade*, hvilket blandt andre Nyholm antyder.¹⁶¹ Set over en kortere årrække står forslaget samtidig i direkte forlængelse af Monrads udtalelser i debatten om dannelsen af

---

¹⁶¹ Nyholm (1947): 216.

et kirkeråd året forinden, hvilket ordlyden i § 13 viser. Her skriver han: “Det skal derfor være dets Medlemmer magtpaaliggende, at de Syge besøges, at de uden egen Skyld Forarmede understøttes af den frivillige Godgjørenhed, at de Fader- og Moderløse finde et christeligt Hjem, at de af Verden, Forskudte og Forladte finde en Støtte til Oprejsning” (Monrad 1859: 7). Formuleringerne i citatet modsvarer altså direkte de formuleringer, som Monrad brugte om menighedsrådenes diakonale opgaver i folketingsdebatten om kirkerådsforslaget (Rt. 10. session 1858/59 F.: 759).

Netop fordi Monrads formuleringer om menighedsråd i udkastet direkte modsvarer hans tale i Folketinget, kan man med rimelighed hævde, at udkastet repræsenterer tanker, som Monrad har bragt med sig ind i ministergerningen. Dette sammenholdt med, at udkastet kommer kort efter Monrads tiltrædelse som minister tyder ydermere på, at Monrad aktivt benytter sin nye position til igen at forsøge at gøre sine kirkelige tanker til lov.

At den ikke-gejstlige indflydelse i kirken lå Monrad på sinde, understreges yderligere af en anden af forslagens bestemmelser vedrørende menighedsrådene. For det første kan præsten ud fra forslaget tage medlemmerne af sognets menighedsråd i brug som medhjælpende sjælesørgere, hvis han finder det nødvendigt og gavnligt (§ 14), men derudover foreslås det, at “Den Biskopperne tilkommende Myndighed at udelukke et Medlem af Menigheden fra Nydelsen af Nadveren skal kun komme til Anvendelse, efterat der er givet Menighedsraadet Lejlighed til at yttre sig” (Monrad 1859: 7). Udelukkelsen fra nadveren strækker sig i den lutherske tradition i Danmark helt tilbage til Kirkeordinansens bestemmelser om bandlysning, der skulle fratvinge uværdige frelsen. Når Monrad derfor ønsker at lade dette magtmiddel betinge af en lægmandsudtalelse, så viser han tydeligt, at han opfatter folkekirkens forfatning som begyndelsen på en ny tid, hvor folkets indflydelse i kirken gælder på alle områder. Det er altså ud fra denne kirkeforståelse, at han ønsker at begrænse et af biskoppernes mest håndgribelige magtmidler med folkelig indflydelse.

Et yderligere eksempel på, at han ønsker en udvidelse af lægmandsindflydelsen i kirken, findes i paragraffen, der bestemmer, at “Det tilkommer Menighedsrådet at afgjøre, om den ved Kgl. Resolution af 22de Februar 1855 approberede Psalmebog skal indføres til Brug ved Gudstjenesten” (Monrad 1859: 10), samt i den efterfølgende paragraf om høring

af menighedsrådet ved sogneomlægninger. Bestemmelsen synes – foruden at være i direkte forlængelse af Monrads udtalelser i Folketinget¹⁶² – at være i overensstemmelse med hans formuleringer i *Flyvende politiske Blade*, der som tidligere vist betonedede vigtigheden af, at præst og menighed havde samme teologiske anskuelser. Derfor vidner paragrafforslaget på én gang om en bevidsthed om, at lægfolk i menighederne på mange områder ved mest om de lokale forhold, skikke og anskuelser, mens den samtidig drager omsorg for, at menighederne får den afgørende indflydelse på den gudstjenestelige praksis.

Ønsket om lægmandsindflydelse bliver desuden bekræftet af udkastets bestemmelser om menighedsrådenes inddragelse ved besættelsen af præsteembeder, der i § 29 giver menighedsrådene ret til at udtale sig. Paragraffen indebærer, at menighedsrådene skal have ret til at “fremhæve den eller dem blandt Ansøgerne, som efter dets Formening ikke ville egne sig til at ansættes i det ledige Kald” (Monrad 1859: 12f.). Dermed er den ikke alene en bekræftelse af Monrads ønske om øget lægmandsindflydelse, den giver desuden i bemærkningerne et vigtigt indblik i omfanget af hans tanker, idet han her skriver: “Der er vistnok mange, som ville finde det ønskeligt, at der gives Menigheden en større Indflydelse paa Valget af Præst end der her er given den. Man har imidlertid ei dristet sig til for Tiden at gaae videre” (Monrad 1859: 33). Man må – hvis man betragter Monrads øvrige holdninger – antage, at Monrad ser sig blandt dem, der havde ønsket, at udtaleretten i paragraffen var blevet udvidet. Hvorvidt Monrad ønskede at give menighedsrådene indstillingsret, fortæller bemærkningen intet om, men man kan rimeligvis antage, at han har holdninger i denne retning, fordi det i høj grad ville korrespondere med hans betoning af vigtigheden i, at præst og menighed teologisk passer sammen.

Som et sidste eksempel på Monrads ønske om lægmandsinddragelse kan forslagets paragraffer, der vedrører proceduren for afskedigelse af præster, nævnes. I §§ 32-37 gives der foreslag om forskrifter for en menighedsret, der kan nedsættes i tilfælde af præsters afskedigelse, og det foreslås, at retten foruden tre sognepræster og provsten skal bestå af tre menighedsrådsmedlemmer fra den menighedsrådsreds, hvor den anklagede præst virker. Igen kan man her konstatere en tilnærmelsesvis paritet mellem gejstlige og lægpersoner,

---

¹⁶² Eksempelvis Rt. 10. session (1858/59) F.: 761ff. om indflydelsen ved indførelsen af nye salmebøger.

der vidner om, at Monrad anser det for indlysende, at menigheden i bredest muligt omfang bliver hørt i sager, der omhandler menighedslivet. Om baggrunden for nedsættelsen af en menighedsret lyder det for eksempel, at den skal indsættes, når “det maa ansees som tvivlsomt, om Præsten kan virke til Velsignelse i det ham betroede Kald” (Monrad 1859: 14). Velsignelsen – der hos Monrad er et gennemgående ord i beskrivelsen af menighedslivet¹⁶³ – omhandler i denne sammenhæng rammerne for menighedens liv og vækst. Derfor er det efter alt at dømme for at sikre menighedens kommende velfærd, at Monrad ønsker at inddrage lægpersoner, idet de bedre end gejstligheden kan dømme, hvad der hos dem er til menighedens bedste. Folkekirken bør altså – ser vi igen – i høj grad være folkets kirke.

Ønsket om at sikre et grundlæggende lokalkendskab i den kirkelige administration afspejles endvidere i bestemmelsen om provstevalg. Foruden at det foreslås at gøre provstevalget gøres åremålsbestemt, hvilket i en nutidig kontekst er bemærkelsesværdigt, så tiltrækker en anden bestemmelse sig opmærksomhed, nemlig den, der lyder, at “Kun en under Provstiet hørende Sognepræst eller residerende Capellan kan vælges til Provst” (Monrad 1859: 19). Selvom provstevalget og provstens lokalbevidsthed ikke i samme omfang som præstens lokalkendskab vedrører menighedernes velfærd, så er det interessant, at Monrad vælger at betone den lokale tilknytning, fordi han derved indskærper, at provstierne som et kirkeligt mellemlid bør være sig bevidst om, hvad der rører sig lokalt. Man må således antage, at Monrad anser det for nødvendigt, at provsten, for at kunne udfylde sin rolle som provst, ikke blot har gode administrative evner, men at han også er bekendt med, hvad der tjener de lokale præster og menigheder bedst. Alt sammen vidner dette om en forståelse af sammenhæng i den kirkelige organisme, hvor det højere niveau i høj grad er forbundet med det lavere.

I alle forslagens fire instanser lægger Monrad op til, at almindelige menighedsmedlemmer kan deltage i kraft af deres valg til menighedsråd, provstiråd etc. Således bærer forslaget i høj grad præg af, at de enkelte led griber fundamentalt ind i hinanden, hvorved man for

---

¹⁶³ Sprogbrugen findes eksempelvis i Rt. 5. session (1853/54) F.: 2574f., i Rt. 5. session (1853/54) F.: 4559 og Rt. 10. session (1858/59) F.: 748.

både i forhold til gejstlige og lægpersoner sikrer, at de yderste “afkroge” af den kirkelige organisme bliver hørt i kirkens øverste led.

Den kirkelige demokratisering viser sig tydeligst ved det tilnærmelsesvis tokammersystem, som bliver følgen af udkastets forslag om landemoder og kirkeråd. Dette sker ved, at der lægges op til, at “der gives Landemoderne Lejlighed til at yttre sig over de Forslag til Love og Anordninger, som af Regjeringen maatte agtes forelagt Kirkeraadet” (Monrad 1859: 20). Herved skaber udkastet en proces, hvor landemoderne som det ene af to “kamre” giver mulighed for, at menigheder og præster kan blive hørt i forhold til den påtænkte kirkelige lovgivning. Foruden denne vigtige opgave, gives landemoderne en anden demokratisk opgave nemlig “at tage under Overvejelse ethvert Spørgsmaal, der maatte have Betydning enten for alle eller endeel af Stiftets Menigheder” (Monrad 1859: 20). Som et mellemlid mellem menighedsrådenes lokale arbejde og kirkerådets overordnede behandling af de kirkelige sager, skal landemoderne altså skabe rum for, at stiftets kirkelige debat kan udvikle sig i et forum, hvor både præster og menighedsmedlemmer er repræsenteret. Dette synes i høj grad både at vidne om Monrads generelle ønske om kirkelig demokratisering, men også om hans opfattelse af, at velfærd i det lokale kirkeliv i høj grad afhænger af, hvorvidt der er ordentlige og afklarede forhold i hele stiftet.

Som det øverste led i den kirkelige organisme kommer forslaget kirkeråd, der i sin sammensætning afspejler *De Tolvs forslag* og det fra den forudgående folketingsamling, hvormed pariteten mellem gejstlige og lægfolk bevares. Herved trækker sammensætningen desuden tråde tilbage til cirkulærene af 9. maj og 7. oktober 1848, hvilket gør, at det må ses i tråd med Monrads helt oprindelige kirkerådstanker.

Et andet sted, hvor der kan konstateres kontinuitet i Monrads kirkepolitiske arbejde, er i forbindelse med kirkerådets lovgivningsmæssige kompetence. I kirkeforfatningsforslaget er den todelt, idet Monrad på den ene side lægger op til, at “Ingen anden kirkelig Anordning, som Kongen under de nu bestaaende Forhold har Magt til at udstede uden Rigsdagens Medvirken, kan fremtidig gives uden Kirkeraadets Samtykke” (Monrad 1859: 22), mens det samtidig gøres klart, at “Ingen Lov vedrørende kirkelige Gjenstande vil, saavidt skee kan, fremtidig af Kongen forelægges Rigsdagen, forinden der er givet Kirkeraadet Lejlighed til derom at yttre sig” (Monrad 1859: 22). Dermed fastholder Monrad sin holdning fra Folketingets diskussioner om et kirkeråd, som afhandlingen behandlede i det

forudgående, idet han også her ønsker at give kirkerådet en lovfæstet udtaleret. Rigsdagen kan altså også i dette forslag først behandle kirkelig lovgivning, når kirkerådet har givet sin indstilling.

Ved tydeligt at slå fast, at Rigsdagen på trods af et eventuelt kirkeråd vil bevare sin lovgivningskompetence, håber Monrad, at han kan vinde sine kritikernes tilslutning til forslaget, hvilket han siger på følgende vis:

“Ved endelig at affatte Bestemmelsen om Kirkeraadets indflydelse paa de kirkelige Love således, at Rigsdagens Initiativ bliver aldeles ubeskaaren, har man søgt at fjerne forskjellige Indvendinger og Betænkeligheder, der ved denne Sags tidligere Behandling have gjort sig gjældende” (Monrad 1859: 36).

At forslaget giver kirkerådet ret til at udtale sig om den kirkelige lovgivning ændrer altså ikke på Rigsdagens mulighed for at gennemføre kirkelig lovgivning.

Hvis spørgsmålet i forhold til det ovenstående derfor er, om Monrad i udkastet bevarer sin hidtidige kirkepolitiske holdning, så er svaret positivt. I tråd med afhandlingens overordnede fokus kan det nemlig konstateres, at Monrads forslag vidner om hans generelle ønske om lægmandsindflydelse og demokratisering i kirken, hvormed han slutter den ring, som han begyndte i sin første ministertid med cirkulæret af 9. maj 1848.

3.4.6. 1860-63: Monrads fortsatte kirkepolitiske arbejde – en kirkepolitisk vending

Monrads forslag til en kirkeforfatning har vist, at han holder fast ved sin overbevisning om, at kirkens forhold skal ordnes ved en samlet lov. Denne vedholdenhed står dog umiddelbart over for et skifte, hvilket det følgende illustrerer.

Ser man Monrads liv som et hele, så er der bred og indiskutabel enighed om, at året 1864 er det mest skelsættende år i hans virke, lige som det er det for dansk politik og historie i øvrigt. I Monrads kirkepolitiske liv bliver året 1859 dog på andre måder et tidehverv, fordi det markerer en ændring i den fremgangsmåde, som Monrad anlægger i sit arbejde for at sikre en kirkeordning. Denne ændring antyder Nyholm uden at uddybe den nærmere. Derfor vil det følgende undersøge den ændring i Monrads *modus operandi*, som konstateres mellem 1859 og 1860.

For at forstå Monrads ændrede fremgangsmåde må man have med, at Monrad efter at have fremlagt forslaget, som afhandlingen behandlede i det forudgående, udsender et bearbejdet forslag senere samme år.¹⁶⁴ Hvor det første udkast i høj grad bar præg af, at det hovedsageligt bestod af Monrads egne kirketanker, så gør det reviderede forslag det tydeligt, at Monrad nu har lyttet til sine kirkepolitiske modstandere og tilpasset sine idéer om en kirkeforfatning i forhold til deres kritik.

Denne ændring i Monrads fremfærd markerer et bemærkelsesværdigt nybrud i hans politiske linje. Iagttagelsen bliver ikke mindre interessant, hvis man følger den linje, som Monrad lægger med sit kursskifte. Gør man det, så bliver det klart, at han i den fastlåste situation, som de kirkelige diskussioner hidtil har udgjort, finder, at en pragmatisk fremgangsmåde kan være vejen til at løse den ellers gordiske knude.

At dette er tilfældet, illustreres bedst ved, at Monrad i oktober 1860 fremlægger et "For-
slag til Lov om Oprettelsen af Menighedsraad m. m." (Rd. 12. session 1860/61 Anhang A XXXIX: 1203ff.) for Landstinget. Forslaget er således et nyt forsøg på at ordne de kirkelige forhold, men stik imod Monrads hidtidige fremgangsmåde skiller forslaget kirkeordningens forskellige led fra hinanden, da forslaget alene indeholder bestemmelser om menigheds- og provstiråd.

Hermed bryder Monrad med sit hidtidige princip om, at kirkens anliggender burde ordnes i en omgang – et brud som han indtil da havde afvist.¹⁶⁵ Når han samtidig gør menighedsrådene frivillige, men i øvrigt beholder formuleringer fra sit udkast til en folkekirkelig forfatning,¹⁶⁶ fremstår det tydeligt, at lovforslaget skal ses som en tilpasning af udkastet i forhold til kritikernes synspunkter snarere end nytænkte kirkepolitiske tanker.

---

¹⁶⁴ Fordi det reviderede udkast, der genfindes hos Glædemark (1948: 405f.), ikke afviger væsentligt fra det oprindelige, skal det ikke behandles her. Dog kan det kort nævnes, at de vigtigste ændringer i forhold til det oprindelige udkast er, at det nye udkast gør oprettelsen af menighedsråd frivillig, og at det ikke indeholder bestemmelser om et kirkeråd.

¹⁶⁵ Standpunktet om at ordne de kirkelige sager på en gang kommer – som tidligere påvist – eksempelvis til udtryk ved debatter i Folketinget (fx Rt. 5. session 1853/54 F.: 4561).

¹⁶⁶ En række paragraffer gengives i lovforslaget ordret, som de kom til udtryk i Monrads oprindelige udkast. Det drejer sig eksempelvis om §§ 13 (11), 16 (15), 16 (17), 19 (19), 24 (20) etc. Samtidig sammenfatter lovforslaget en række af udkastets paragraffer under ét, hvormed forslaget i sit samlede udtryk i hovedtræk svarer til udkastet fra 1859 (Monrad 1859; Rd. 12. session 1860/61 Anhang A XXXIX: 1203ff).

Netop denne manglende nytænkning bliver ved debatten i Landstinget fremført som en anklage mod Monrad, idet grundtvigianeren Gollich Strøm (1819-98) anklager Monrad for nu blot at arbejde for en stykkevis indførelse af sit hidtidige forslag:

Iaar opfordres vi gjennem dette Lovudkast til at hjælpe ham med at faae begyndt paa denne Bygning, hjælpe ham med, om jeg saa maa sige, at faae Stueetagen opført, Menighedsraadene, og den lille Mesaninetage, Provsteraadene, som ikke er til nogen Nytte, men alene tjener til at give Bygningen et smukt og storartet Udseende (Rd. 12. session 1860/61 L.: 179).

Anklagen fra Strøm kan på ingen måde komme uventet, hvis man anskuer Monrads hidtidige ageren, og sammenligner hans tidligere udkast med det fremsatte forslag. Monrad indrømmer dog ikke denne fremgangsmåde, men fortæller tværtimod, at forslaget er kommet til ham ad anden vej: “Jeg er ikke selv Ophavsmand til dette Forslag. Jeg fandt det i en af de indkomne Betænkninger, men jeg har grebet det med Begjærlighed” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 191).

Med tanke på ligheden mellem udkastet og forslaget virker Monrads forklaring usandsynlig, men ikke desto mindre er den værd at bemærke, fordi den tydeligt viser, at Monrad ikke har til sinds at indrømme, at forslaget i den fremlagte form giver tydelige mindelser om noget, som Landstingets medlemmer har set før. Ved modsat at gøre forslaget til andres, forsøger Monrad således at hæve det over den kritik, som uundgåeligt ville ramme et forslag fra hans egen hånd.

Derudover gør han det til kritikernes eget forslag, når han fremhæver, at det i første omgang var indkommet som et svar på hans oprindelige udkast, hvormed han endnu tydeligere gør sig til budbringer frem for forslagsstiller. Dette fremhæver han endvidere med følgende udtalelse: “Denne Sag er mig sandelig altfor vigtig, til at jeg i den Henseende skulde holde paa Lovforslaget, fordi det er fremlagt i en vis bestemt Skikkelse af mig” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 191). Man må således forstå, at nok fremsætter han forslaget, men han er ikke ophavsmand til det, hvorfor kritikerne bør se med mildere øjne og gøre det – for Monrad – naturlige, nemlig at arbejde for forslagets gennemførelse.

At det nye forslag i brede kredse bliver forstået som det første skridt i forsøget på at gennemføre Monrads oprindelige intention, ses ved den udvalgsbetænkning, som et udvalg efter Landstingets førstebehandling udarbejder. Her fremkommer et flertal med blandt andre førnævnte Strøm og den grundtvigsk prægede H.R. Carlsen (1810-87) med en udtalelse, der stemmer overens med Strøms udtalelser under førstebehandlingen. Over for disse beskyldninger udtrykker et mindretal med Clausen i spidsen støtte til Monrads forslag. Modstanderne af synodaltanken forholder sig altså skeptiske over for forslaget, mens dens tilhængere støtter det, hvilket kan opfattes som en bekræftelse af antagelsen om, at menighedsrådene er første skridt i gennemførelsen af Monrads oprindelige kirke-tanker.

Uenigheden og forestillingen om, at lovforslaget er første skridt på vejen mod en samlet kirkeforfatning, kommer ydermere til udtryk under forslagets andenbehandling i Landstinget, hvor Monrad på replikker fra Strøm og Carlsen genåbner forståelsesdiskussionerne om grundlovens § 80. Det sker, fordi Carlsen udtaler, at han ser forslaget “som en Støtte for en vordende eller tilkommende Kirkeforfatning” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 1253). Hertil svarer Monrad, at han “haaber, at intet Medlem, som er bundet til Danmarks Riges Grundlov, vil unddrage sig Opfyldelsen af de Forpligtelser, som den samme Grundlov har paalagt ham” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 1253). Selvom Monrads fremgangsmåde i diskussionen om kirkeordningen er forandret, så genkender man argumentationen fra Rigsdagens øvrige kirkedebatter. Betoningen i argumentationen er ikke længere på ønsket om en samlet kirkelov, men derimod på nødvendigheden af, at lovgiverne foretager sig et eller andet i sagen, da stilstand i kirkesagen for Monrad er grundlovsbrud.

At Monrads nye kurs medfører en betydningsforskydning i forhold til grundlovens § 80, kan konstateres i den videre debat. Hans nye, mere pragmatiske tilgang tyder på, at ønsket om en samlet lov på baggrund af den politiske virkelighed mere er blevet til et ønske om blot at tage skridt, der kan føre i retning af kirkelig lovgivning. Monrad har bøjet sig for modstandernes kritik, men de står ifølge ham stadig stejlt og indtager hele tiden nye standpunkter:

Men nu vil altsaa den ærerede Landstingsmand [Beck] forlade det, han forrige Gang sagde. Han er imod een Lov, han vil have den parteret ud i smaa Love. Men seer den ærerede Landstingsmand ikke, at hans Ønske er opfyldt? Der er ingen

Lov om en Kirkeforfatning, men om en enkelt Deel deraf; her har han det parteret ud (Rd. 12. session 1860/61 L.: 1255).

Monrad påpeger her, at han med forslaget har forsøgt at imødekomme dem, der ønskede § 80 gennemført ved flere mindre love, men at dette forsøg tilsyneladende heller ikke er godt nok. Citatet gør det tydeligt, at Monrad har foretaget et kursskifte for at imødekomme sine kritikere, hvilket må anses som et nybrud i hans kirkelige linje. Selvom han – som fremført i det forudgående – selv påpeger, at forslaget ikke er hans eget, så må det antages, at han står bag den nye fremgangsmåde, idet han håber at kunne arbejde for en indfrielse af grundlovens § 80 ved at ordne kirkens forhold gennem flere mindre love, hvoraf loven om menighedsråd skulle være det første.

Spørgsmålet om grundlovens § 80 var ikke kun et emne i Landstingets behandling af sagen. Efter at have tredjebehandlet forslaget oversendte Rigsdagens førstekammer forslaget til Folketinget, hvor det mødte massiv modstand. En del af denne modstand skal findes i de fortsatte forståelsesdiskussioner om løfteparagraffen samt de nødvendige følger af den. Eksempelvis markerer det grundtvigskprægede folketingsmedlem Hass sin modstand ved at argumentere for, at yderligere lovgivning på det folkekirkelige område vil føre til en tilstand, der er så lovreguleret, at den mest af alt minder om situationen i statskirken. Ydermere mener Hass, at folkekirken allerede har et demokratisk organ i form af Rigsdagen, hvilket yderligere overflødiggør en kirkeforfatning (Rd. 12. session 1860/61 F.: 4720ff.).

Over for dette synspunkt markerer Monrad en dyb og afgørende modstand, der beviser, at han nok har ændret sin fremgangsmåde i kirkeordningsspørgsmålet, men at han dog bevarer sin grundholdning om, at kirken behøver en synode som sit eget demokratiske organ. Herom vidner en række udtalelser i Monrads svar til Hass, men klarest står konklusionen på hans indlæg: “Man staaer derfor ikke paa Grundlovens Grund, naar man vil forvandle Rigsdagen til en Synode” (Rd. 12. session 1860/61 F.: 4735). Hovedsagen for Monrad er altså fortsat at give kirken en synodalforfatning, men han forsøger nu at gennemføre den fra neden, ved at begynde med de frivillige menighedsråd, mens der efterfølgende kan tages skridt i retning mod en fuldstændig kirkeordning med et kirkeråd i toppen.

Selvom Monrad tilsyneladende omlægger sin hidtidige kurs, så bevarer han altså sine kirkepolitiske grundopfattelser. Dette tyder hans argumentation også på, idet han bringer den i direkte forbindelse med sin tidligste optræden i *Flyvende politiske Blade*. Det sker, når han argumenterer på følgende vis: “Det er min inderlige Overbeviisning, om at derved en stor og væsentlig Støtte (...), kan udvikle sig, (...), fordi vore Menigheder ere bragte hen i en LigeGYldigheds- og Tilintetgjørelsestilstand, fordi der ikke er givet dem noget Maal for deres Virksomhed”¹⁶⁷ (Rd. 12. session 1860/61 L.: 188f.). Selvom citatet ikke ordret gengiver, hvad Monrad skrev i 1842, så giver det stærke mindelser om den beskrivelse af statskirken, som han gav i det følgende: “En Kirke, der mangler Modsætninger, kommer let til at ligne et stillestaaende Vand, en Dorskheds og LigeGYldigheds Aand indsniger sig let hos Menigheden og Menighedens Lærere”¹⁶⁸ (Monrad 1842b: 19). Menighedsråd uden en formel kompetence fører altså i Monrads (sprog)verden til en situation, der ligner den, som statskirkens manglende kirkeliv medførte. For at undgå denne ligeGYldighed er det nødvendigt at give folket – menighedsmedlemmerne – den nødvendige medbestemmelsesret og indflydelse, og dermed kommer løsningen på mange måder til at være den samme, som den var på statskirkens problemer: Folkelig indflydelse i kirken skal bringe liv og vækst og afhjælpe ligeGYldighed og forstening.

Altså fastholder Monrad trods sin ændrede tilgang grundantagelsen om, at menighedsrådene gennem den folkelige indflydelse kan bidrage til det kirkelige liv, og han bevarer dermed dele af sin oprindelige intention. Som han selv bemærker ved afslutningen af sit første indlæg, så er menighedsrådene – selv uden et kirkeråd – et skridt på vejen til at afhjælpe den uønskede situation, som blev udtrykt ovenfor: “Det er Begyndelsen til at fremkalde den menighedernes større Selvstændighed, som dette Lovudkast gjør, og jeg haaber, at det ikke vil blive uden Velsignelse” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 195).

Et eksempel der på én gang udtrykker Monrads ønske om demokrati og lægmandsindflydelse i kirken findes ved sagens andenbehandling i Landstinget. Her argumenterer han mod et ændringsforslag, der havde til hensigt at begrænse muligheden for at oprette menighedsråd, hvis præsten var imod det. Monrad tager klart afstand fra denne ændring gen-

---

¹⁶⁷ Min understregning.

¹⁶⁸ Min understregning.

nem følgende udtalelse: “Man lægger det i Præstens Haand, om der skal oprettes Menighedsraad eller ikke; man lægger hele Afgjørelsen deraf i hans Haand; (...). Det er en Fornægtelse af de Grundsætninger, man bør gjøre gældende ved Ordningen af Kirkens Forhold” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 1094). Monrad markerer ikke blot modstand mod forslaget, der reelt ville give præsterne vetoret i spørgsmålet om lægmandsdemokrati i folkekirken, men han kalder det en “en Fornægtelse af de Grundsætninger, man bør gjøre gældende ved Ordningen af Kirkens Forhold” (Rd. 12. session 1860/61 L.: 1094). Herved indikerer han skarpt, at en ordning som den, ændringsforslaget lægger op til, er i modstrid med hans egne tanker om en folkelig og demokratisk kirke.

Forslaget om frivillige menighedsråd blev efter Landstingets behandling overført til Folketinget, der efter sin førstebehandling besluttede at behandle forslaget i et udvalg. Herfra nåede det ikke videre til andenbehandling, fordi landstingssamlingen sluttede inden. Derfor blev forslaget ikke gennemført. Alligevel er det en vigtig forståelsesnøgle til Monrads kirkepolitiske arbejde i perioden 1860-63, fordi det markerer en ny pragmatisme hos Monrad, der efter sit forslag om en fuldstændig kirkeforfatning nu forsøger at gennemføre sine tanker gennem stykkevis lovgivning for derved at imødekomme sine kritikere. Dette eksemplificeres tydeligst ved følgende udtalelse fra Folketingets behandling af forslaget:

Jeg siger, det er mig ganske ligegyldigt, hvorledes jeg skal begynde; jeg kan begynde foroven med et Kirkeraad, jeg kan begynde forneden med Menighedsraad, og jeg kan gaae den Vei at ordne det administrativt og kun komme med det Aller-nødvendigste til den lovgivende Magt (Rd. 12. session 1860/61 F.: 4813f.).

Ovenstående citat kan nærmest tjene som en konkluderende bemærkning, for det viser tydeligt den bevægelse, som Monrad foretager fra 1860 og frem. Dermed kommer 1859/60 til at stå som et skelsættende år i hans kirkepolitiske liv, fordi det markerer overgangen fra idealist til realpolitiker; hvor han i 1859 fremlagde et fuldstændigt forslag om en kirkeforfatning, der skulle organisere kirken fra kirkerådet i toppen til menighedsrådet i bunden, så har han med forslaget fra 1860 tilpasset sig sine kirkelige og politiske modstandere for opnå kirkepolitiske resultater. Når det er sagt, så tyder alt i det forudgående på, at Monrad bevarer de grundanskuelser, som han har argumenteret for siden sin første offentlige optræden. Hvor han dog tidligere stod stejlt fast på dem, så har virkeligheden

indhentet ham, så han nu tilpasser sig i kampen for på sigt at nå sit endelige mål: en fuldstændig ordning af kirken med en synode i toppen.

Man kan altså konstatere et grundlæggende brud i Monrads kirkepolitiske linje forstået sådan, at Monrad mellem 1859 og 1860 bliver pragmatiker. Der er således ikke tale om en generel ændring i Monrads linje, idet han helt grundlæggende står fast på sit kirkepolitiske mål. Det han ændrer, er midlet: Kirkeforfatningen skal gennemføres i den form, som han har tænkt sig det, men den skal nu indføres stykkevis, fordi han derved håber at imødekomme sine modstanderes krav. Dermed bliver overgangen mellem 1859 og 1860 skelsættende for Monrads kirkepolitik, men som det forudgående har vist, så havde ændringen tilsyneladende ikke den tiltænkte effekt, for kirken fik hverken menighedsråd eller kirkeordning som følge af Monrads vending.

AFSLUTNING: D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv

I sin undersøgelse af D.G. Monrads statstanker beskriver Povl Bagge et sted forholdet mellem idé og virke hos Monrad og når til den konklusion, at han “blev opportunist ikke paa trods af, men for en væsentlig del netop paa grund af, at hans politiske virksomhed i saa høj grad var bestemt af en ide”.¹⁶⁹ Asger Nyholm tilslutter sig i sin konklusion delvist denne opfattelse for så vidt angår det, at Monrad havde “Grundideer, som han ikke afveg fra”.¹⁷⁰

Den undersøgelse, som er foretaget på de foregående sider, peger på mange måder samme vej, men dog ikke på, at Monrad i synet på forholdet mellem kirke og stat var opportunist. Som afhandlingens analyser af Monrads kirkepolitiske arbejde i perioden 1842 til 1863 har vist, så havde han i hele perioden en klar og gennemgående holdning hertil, der ikke styredes af, hvor fordelagtigt det stillede ham i forhold til den politiske magt.

Gennem sin tematiske gennemgang af Monrads kirkepolitiske arbejde, har fremstillingen således gjort det klart, at Monrad fastholder sit standpunkt, hvad enten han er minister, menigt medlem af Rigsdagens folketing eller kirkepolitisk debattør. Overordnet kan hans synspunkt sammenfattes i følgende tre punkter:

- 1) Kirken skal have en synodal forfatning.

Undersøgelsen har vist med al tydelighed, at Monrad fra dag ét arbejder for at gennemføre en synodal forfatning i folkekirken. Dette kommer til udtryk ved, at han som noget af det første i sin tid i Martsministeriet arbejder for indkaldelsen af en kirkelig forsamling, der skal arbejde for gennemførelsen af en synodal forfatning. Denne position fastholder Monrad – trods stor modstand – gennem hele den periode, som afhandlingen har belyst.

---

¹⁶⁹ Bagge (1936): 67.

¹⁷⁰ Nyholm (1947): 472.

2) Grundlovens § 80 (66) pålægger lovgiverne at arbejde for en samlet kirkelov.

Med en gennemgående konsekvens står Monrad i den undersøgte periode fast på, at grundlovens § 80 for det første skal læses som “skal ordnes ved lov”, hvorfor paragraffen ikke blot angiver en lovgivningsmæssig mulighed, og at den for det andet utvetydigt omhandler en samlet kirkelov. At det modsatte eller et mere vaklende standpunkt klart havde gjort Monrads kirkepolitiske ageren lettere, understreges med stor tydelighed af den modstand, som han møder fra sine kirkelige meningsmodstandere, hvorfor hans konsekvente holdning blot bekræfter kontinuiteten i hans virke.

3) Folkekirken er folkets kirke.

Fra den første kirkepolitiske ytring i 1842 er det tydeligt, at kirken er til for folket, og at den følgelig bør tage vare på folkets religiøse behov. Med den generelle folkeliggørelse i grundloven bliver dette ønske hos Monrad kun accentueret, idet han vedholdende ønsker lægmandsindflydelse på alle kirkeordningens niveauer. Herved ønsker han en omfattende inddragelse af lægmand, der eksempelvis gennem menighedsrådene kan bistå præsterne med diakonale opgaver og deltage i kirkens teologiske arbejde med *jus in sacra* i Monrads foreslåede kirkeråd.

Den vending, som afhandlingen konstaterer mellem 1859 og 1860, hvorigennem Monrad går fra at indtage en idealistisk holdning til kirkeordningsspørgsmålet til at have en mere pragmatisk tilgang, kan ikke betragtes som et udtryk for omskiftelighed i hans generelle holdning. Således fastholder Monrad i sin pragmatisme grundsynspunkterne i sin hidtidige holdning, og han fastholder endvidere tydeligt, at hans overordnede plan stadig er en samlet kirkelov samt at give kirken en synodal forfatning. Dog er skiftet i hans linje væsentligt at bemærke, fordi den ændrede holdning tydeliggør, hvor fast og kontinuerligt Monrads hidtidige virke har været.

4.1. Forskningsmæssige perspektiver

Det var afhandlingens tese, at der i Monrads virke kunne findes en vedblivende linje i synet på kirkens ordening, hvilket har vist sig at være en korrekt antagelse. Dermed har tesen og resultatet af den klargjort en række hovedlinjer i Monrads kirkepolitiske arbejde, og derigennem belyst hans holdning til forholdet mellem kirke og stat.

Inden for Monradforskningen har afhandlingen, som det indledningsvist var hensigten, søgt at tegne videre på de konturer, som særligt Asger Nyholm tegner med sin disputats *Religion og Politik. En Monrad Studie* (1947). Afhandlingens resultater er derfor i høj grad et forsøg på at påvise, hvordan det, som Nyholm optegner som Monrads kirkepolitiske anskuelse,¹⁷¹ kommer til udtryk gennem hans kirkepolitik. De tre sammenfattende punkter, der blev nævnt ovenfor, er derfor afhandlingens bidrag til at forstå, hvordan Monrad ser forholdet mellem stat og kirke udmøntet i virkeligheden.

Fra fremstillingens begyndelse har det været afhandlingens antagelse, at Monrads placering i forhold til de kirkelige positioner i spørgsmålet om kirkens ordning omkring grundloven og i det 19. århundrede generelt kunne beskrives gennem det "trekantsdrama", som Anders Holm udlægger i *Kirkeretsantologi 2012*. På baggrund af afhandlingens resultater er det imidlertid blevet tydeligt, at Holms model kræver en nuancering, hvis man fuldt ud skal forstå Monrads position.

Behovet for en nuancering opstår, fordi Holm med sin trekant illustrerer, hvordan Monrads position kan sidestilles med Clausens. Dette, hævder Holm, fordi begges tænkning er præget af reformerte traditioner, der tydeligst udtrykkes gennem Schleiermachers tanke om en presbyterial-synodal forfatning. Denne konklusion kan nærværende afhandling erklære sig fuldt ud enig i. Undersøgelsen har imidlertid godtgjort, at Monrads tanker om kirkens ordning i væsentlig grad afviger fra Clausens i spørgsmålet om den konkrete udførelse, hvorfor Holms model behøver en nuancering på dette punkt.

Afhandlingen har vist, at behovet for en nuancering i høj grad opstår som følge af Monrads ønske om lægmandsindflydelse i kirken. Som beskrevet i det tredje punkt i den ovenstående sammenfatning, så mener Monrad virkelig, hvad han siger, når han ønsker en FOLKEkirke, forstået som folkets kirke. Dette illustreres tydeligst ved det konstante ønske om inddragelse af lægmand på alle kirkeordningens niveauer. Herved adskiller Monrad sig i væsentlig grad fra Clausen, hvis kirke i højere grad er gejstlighedens kirke. At dette er tilfældet, er dokumenteret både i samtidens kritik af Clausen, hvor Grundtvig eksempelvis lægger kraftig afstand, men også hos Clausen selv, der ikke lægger skjul på,

---

¹⁷¹ Nyholm skriver i den forbindelse, at "Monrad saa det som Statens Opgave at tage sig af de aandelige og religiøse Interesser. Derfor måtte Forholdet mellem Stat og Kirke fastsættes i Grundloven" (Nyholm 1947: 110).

at hans kirke skal styres af “geistlige Mænd af prøvet Indsigt, Retsind og Duelighed” (Clausen 1825: 245).

Der er ingen tvivl om, at de begge henter deres kirketænkning fra den samme inspirationskilde, nemlig Schleiermacher, hvis lagdelte kirketænkning til forveksling ligner de idéer, som både Clausen og Monrad fremkommer med. Dog er deres reception af Schleiermacher vidt forskellig. Som Glædemark i sine indledende afsnit bemærker om Clausen, så “ønsker han – ligesom Schleiermacher – den kirkelige styrelse lagt i Gejstlighedens Hænder”,¹⁷² hvorved Monrad adskiller sig afgørende fra ham. Som hele afhandlingen vidner om, går Monrad nemlig ikke ind for at lægge kirken i “Gejstlighedens Hænder”, men arbejder derimod utrætteligt for at tilføre kirkeordningen et hidtil uset lægmandspræg, der i flere henseender harmonerer med samtidens idéer om folkelighed.

Betænker man herudover, at Monrad fra begyndelsen af sit kirkepolitiske virke arbejder for folkekirken og for at gennemføre den retning i den, som han finder rigtig, så bliver det tydeligt, at han udgør en selvstændig position i dansk teologi og kirkeliv. Denne antagelse kan eksempelvis begrundes ved, at han som noget af det første i foråret 1848 bringer spørgsmålet om kirkens forfatning på banen, og at han derfra følger den kurs, som han udstikker fra statsrådsmødet i april samme år til de to cirkulærer, der følger i henholdsvis maj og november. Derudover har fremstillingens analyser påvist, at Monrad i tiden efter grundloven efterfølger sit ønske om at gennemføre den kirkeordning, som bærer hans tydelige præg. Nok har Clausen tidligere gjort sig til fortaler for en synodalforfatning, men det er Monrad, der som den første søger den ført ud i livet – og herefter søger den gennemført med sit eget tydelige præg.

Derfor må Holms model på baggrund af undersøgelsens resultater nuanceres, idet den forudsætter en lighed mellem Monrad og Clausen, som afhandlingen har påvist, kun eksisterer i form af deres enighed om en synodalforfatning – og ikke om, hvordan en sådan præcist skulle organiseres. Når man er opmærksom på den nuanceforskel mellem de to, som afhandlingen har tilført modellen, står det klart, at Monrad og Clausen i udformningen af Schleiermachers tanker gik forskellige veje.

---

¹⁷² Glædemark (1948): 107.

I forskningslitteraturen kommer idéen om, at Monrad og Clausen indtager samme kirkepolitiske standpunkt også ofte til udtryk hos andre forskere end Holm. Således findes opfattelsen endnu tydeligere hos Hans Raun Iversen (2008: 124f.), der går så langt som til at skrive, at “Også *D.G. Monrad*, grundlovens fader og kirkeforfatningspolitikens førstemand, er Clausen-elev, og er tilmed også dybt påvirket af Schleiermacher” (Iversen 2008: 124f.). Det er korrekt, at Monrad i ordets bogstavelige forstand var elev hos Clausen som studerende ved Københavns Universitet, men ideen om at dette discipelskab indebærer, at Monrad i kirketænkningen var elev af Clausen, er som sagt ikke rigtig.

I lighed med iagttagelserne i nærværende fremstilling anfører Nyholm gentagne gange Monrads anstrengte forhold til Clausen i akademiske sammenhænge. Eksempelvis skriver han, hvordan Monrad ved sin kandidateksamen gav svar, som Clausen “skiftede Farve ved”,¹⁷³ hvilket ikke tyder på et tæt forhold. Et andet sted går Nyholm så langt, at han konkluderer, at “Monrad var ikke imponeret af Clausen”,¹⁷⁴ hvilket med tydelighed viser, at Iversens påstand om, at Monrad var Clausen-elev, også imødegås af den øvrige Monradforskning.

Endnu mere overraskende er det imidlertid, at Iversen efterfølgende skriver: “Når man tager tidspunktet omkring 1848 og dertil Monrads baggrund hos Clausen, Schleiermacher og Hegel i betragtning, er det ikke sært, at han er relativt uafklaret omkring den praktiske udformning af sin kirkeforfatning” (Iversen 2008: 125). At hævde, at Monrad er “uafklaret omkring den praktiske udformning af sin kirkeforfatning”, giver på baggrund af de her foretagne analyser meget lidt mening. Allerede fra statsrådsmødet 7. april 1848 bemærker Monrad, at han arbejder for en synodalforfatning, og med sit cirkulære af 7. oktober samme år fremlægger han helt konsekvent et indledende udkast til indholdet af en kirkeforfatning. Undersøgelsen er derfor på alle måder i modstrid med Iversens postulater på dette punkt.

Endvidere har analyserne af Monrads arbejde før, under og efter grundloven åbnet op for at forstå Monrad som en væsentlig faktor i dannelsen af de magtstrukturer, som kom til

---

¹⁷³ Nyholm (1947): 32.

¹⁷⁴ Nyholm (1947): 166.

at forme det kirkelige landskab i Danmark, og i særdeleshed for at forstå Monrad som dagsordensættende i folkekirkens tidligste leveår.

4.2. Forholdet til det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark

At Monrad også i forhold til andre end Clausen adskiller sig fra samtidens teologi og kirkeliv er godtgjort ved, at han nærer et ønske om en række af de samme frihedsrettigheder (religionsfrihed, sognebåndsløsning mv.), som fx Grundtvig gjorde sig til fortaler for. Omvendt er Monrads kirke langt mindre rummelig end den kirke, som Grundtvig efter 1834 ønsker. Nok skal der i Monrads kirke være ret til sognebåndsløsning, men Monrad taler modsat Grundtvig ikke for at rumme forskellige konfessioner under samme kirketag. Man kan på mange måder sige, at de to adskiller sig helt grundlæggende ved, at Grundtvigs kirkesyn er kongregationalistisk i sit udgangspunkt: Grundtvig tager med sit 1834-syn udgangspunkt i den konkrete menigheds frihed til at gøre, hvad den vil, mens Monrads kirkesyn er mere konfessionalistisk: Kirken er en overordnet, trosuniform ramme om menighedslivet, hvor der inden for rammerne af kirken gives visse frihedsrettigheder.

Sammenligner man Monrads kirkepolitiske position med biskop Mynsters, ønsker Monrad lige som ham, at kirken bevarer et tæt forhold til staten, og i udgangspunktet er Monrads idealkirke blot en friere og mere folkelig udgave af Mynsters enhedskirke. Som påvist er det dog forkert at antage, at Monrads kirkesyn blot er en videreførelse af enevældens statskirke iført religions- og trosfrihedens klæder, da Monrad tilføjer kirken en folkelig selvstændighed, der gør den væsensforskellig fra Mynsters kirke. Dette eksemplificeres tydeligst ved hans ønske om at give kirken selvstændighed i spørgsmål om *jus in sacra*. Endvidere kan Monrads arbejde både før og efter grundloven anskues som et opgør med Mynsters kirkesyn, hvilket bedst viser sig ved, at han før grundloven arbejder for trosfrihedens indførelse, mens han efter grundloven til stadighed arbejder for at indføre de demokratiske grundprincipper, som kendes fra staten, i kirken i form af en synodal forfatning.

Slutteligt står Monrad som nævnt ovenfor i forhold til Clausen nok i samme kirketænkningstradition, men de to adskiller sig – som allerede påvist – væsentligt fra hinanden, når denne tradition skal omsættes til virkelighed, fordi Monrads kirketænkning i langt højere grad end Clausens involverer lægmand.

Det indtryk, man får, når man anskuer Monrads kirkelige position på baggrund af opgavens analyser, er, at Monrad langt hen ad vejen repræsenterer den folkekirkeordning, som er gældende i dag. I hvert fald, hvis man indregner den pragmatisme, som hans arbejde tilføres fra omkring 1860, hvor han indser, at en stykkevis indførelse af kirkeforfatningen kan være den eneste opnåelige løsning på den gordiske kirkeknude. Selvom et kirkeråd endnu ikke er indført, så har det ofte været foreslået, og i grundtræk minder de øvrige dele af Monrads kirkeopfattelse – eksemplificeret ved forslaget fra 1859 – om nutidens danske folkekirke med menighedsråd, provstiråd (provstiudvalg) og forsamlinger på stiftsniveau. Hvad der i folkekirken ikke er afklaret, er det lovgivningsmæssige forhold mellem kirken og Folketinget samt kirkeministeren, og på dette punkt adskiller ordningen sig fra Monrads kirke, men i hovedtræk kan Monrads position på mange måder betragtes som sammenfaldende med nutidens danske folkekirke.

5. Sammenfatning

Under overskriften “D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark” var afhandlingens tese, at der kunne findes en gennemgående linje i D.G. Monrads kirkepolitiske arbejde. Derudover var antagelsen, at Monrad på denne baggrund kunne indsættes som en selvstændig position på det landkort, der udgør det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark. Disse teser har i hovedsagen vist sig at holde.

Gennem nedslag i tre kirkelige debatter i de tre årtier forud for grundloven har afhandlingen anskueliggjort holdningerne og positionerne i Monrads samtid. Fremstillingen af N.F.S. Grundtvigs kirkekamp med H.N. Clausen gjorde det klart, at Grundtvig som en position i det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark udviklede sine kirkepolitiske holdninger i perioden 1825-34, idet han i perioden gik fra et ønske om at først Clausen, siden han selv og hans tilhængere kunne træde ud af statskirken til ved udviklingens endepunkt at tale for en kirke med en så tilstrækkelig frihed, at den skulle kunne rumme Clausen og Grundtvig under samme tag.

Striden om en ny forordnet alterbog udstillede spændingen mellem rationalister og de grundtvigske “gammeltroende” i kirken og bekræftede, at Grundtvigs frihedskrav kan betegnes som kendetegnende for hans position. Herudover klargjorde sagen J.P. Mynsters stilling som statskirkenes mand, hvilket indebar et stort ønske om kirkelig enhed og orden, mens Clausen agiterede for en mere fri kirkeordning. Slutteligt blev det vist, hvordan baptistsagen førte til diskussion om religionsfriheden, hvor Mynster ønskede en konsekvent tilrettevisning af baptisterne, mens Grundtvig fastholdt sit ønske om en kirke, der kunne rumme både baptister og statskirkekristne.

I relation til baptistsagen satte afhandlingen i sin anden hoveddel fokus på Monrads ageren i sagen, hvor han gjorde sig til fortaler for en øget kirkelig frihed og mulighed for at udtræde af statskirken. Som bindeled mellem fremstillingens to hoveddele slog en undersøgelse af tidens forestillinger om en ny kirkeordning fast, at der i tidens danske teologi og kirkeliv var et generelt præg fra den tyske teolog Friedrich Schleiermacher, og at dette tydeligst viste sig gennem Clausens tanker om en presbyterial-synodalforfatning, hvor gejstligheden skulle have den primære rolle i kirkeledelsen.

Undersøgelsen af Monrads virke i perioden fra 1842 til 1863, i afhandlingens anden hoveddel, gjorde dernæst klart, at Monrad i den undersøgte periode indtager en konsistent og selvstændig position i forhold til Grundtvig, Mynster og på sin vis også Clausen i spørgsmålet om kirkens ordning, og at denne består i et vedholdende ønske om en synodalforfatning gennemført under stor hensyntagen til lægmands mulighed for indflydelse i kirken. Dette ser man navnlig i hans kirkepolitiske virke som folketingsmand og minister.

Dog har fremstillingen også undersøgt Monrads kirketanker i perioden inden grundloven. Ved at trække linjer herfra og fra Monrads virke omkring grundlovsarbejdet til fem nedslagspunkter i Rigsdagens arbejde med kirkelig lovgivning i tiden efter grundloven, har det været muligt at konstatere en tydelig sammenhæng i Monrads tilkendegivelser over tid. Samtidig har undersøgelsen påvist, at Monrad er manden bag størstedelen af grundlovens kirke- og religionsparagraffer.

Hovedsageligt består Monrads position – som beskrevet – i et grundlæggende ønske om at gennemføre en synodalforfatning bestående af en lagmæssig kirkestruktur, der strækker sig fra menighedsrådene i bunden til et kirkeråd i toppen. Kendetegnende for Monrads ønske er i modsætning til Clausens, at kirkerådet skal have paritet mellem gejstlige og lægmand, og at lægmand på alle niveauer skal sikres stor indflydelse på *jus in sacra*, hvilket indebærer at inddrage samtlige parter i teologiske diskussioner om eksempelvis ritualer, salmebøger mv.

Ydermere kommer agtelsen af lægmand uden for kirkerådet til udtryk ved, at han ønsker mulighed for, at præster kan inddrage menighedsrådsmedlemmer i det diakonale arbejde, hvormed de i nogen grad får en bistandsforpligtelse for præsten. Slutteligt ytrer han et gennemgående ønske om, at kirken gennem præster og provster er sig bevidst om lokale kirkelige og religiøse forhold.

Derudover skal det bemærkes, at undersøgelsen har gjort det klart, at Monrad i diskussionerne om betydningen af grundlovens § 80 (66) vedblivende fastholder, at paragraffen skal forstås som et påbud til lovgiverne om at ordne kirkens forhold gennem en samlet kirkelov. Denne position afviger han først fra ved det skifte i hans kirkepolitik, som af-

handlingen har konstateret mellem 1859 og 1860, hvorved Monrad i spørgsmålet om kirkes lovmæssige ordning bliver pragmatiker. Herefter forfølger han fortsat sit ønske om at give kirken en synodalforfatning, som beskrevet ovenfor, men denne skal fra 1860 indføres stykkevis, fordi Monrad derved håber at bevæge kirken ud af sit forfatningsmæssige dødvande.

Slutteligt har afhandlingen på baggrund af undersøgelsens resultater konstateret, at Monrad i det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark udgør sin egen selvstændige position i spørgsmålet om kirkens ordning. Dermed implicerer afhandlingens konklusion en tilslutning til, men samtidig en nuancering af den trekantsmodel for magtbalancen i dansk kirkepolitik, som Anders Holm har præsenteret. Baggrunden for denne konklusion er, at undersøgelsen af Monrads kirkepolitik har påvist, at han nok deler traditionsmæssigt grundlag med Clausen i kirketænkningen, men at de to derfra adskiller sig fra hinanden. Nuanceringen er derfor vigtig, fordi den på en gang bidrager væsentligt til forståelsen af Monrads kirkepolitik, mens den samtidig viser, at det i højere grad end Clausen blev Monrad, der kom til at tilhøre fremtiden.

Afhandlingens konklusion er dermed, at Monrad til trods for et traditionsmæssigt ligeløb med H.N. Clausen gennem sin vedholdende kirkepolitiske linje kan betragtes som en væsentlig og selvstændig position i tidens kirkelige magtspil.

6. English Summary

The principles of Danish church politics since the middle of the 19th century have been ruled by the § 80 (pr. § 66) of the Danish constitution which states that “The constitution of the Established Church shall be laid down by statute”. The fulfilment of this paragraph has since been a Gordian Knot and many politicians and church persons have made their attempts at solving it.

This study investigates the views and thoughts of D.G. Monrad relating to the principles of the church laid out by the Danish constitution with a focus on the period 1842-63. The hypothesis is on the one hand that the principles of the main movements in the church in the period are described by the 3-way-model set up by church historian Anders Holm.¹⁷⁵ A relating hypothesis is on the other hand that Monrad represents a continuous and independent position in the discussions of the constitution of the Established Church.

Through an analysis of Monrad’s works in the period mainly focusing on his time as Minister for Ecclesiastical Affairs and Public Instruction and as an MP, this study shows that Monrad had a clear goal for his work in church politics. Throughout the period, he works continuously towards a synodal constitution based on the principles laid down by Friedrich Schleiermacher, but with an expanded focus on the involvement of lay people in church governance.

Based on its introductory examination of 19th-century Danish church politics the study shows that Monrad’s idea of a synodal constitution differs appreciably from of H.N. Clausen, primarily due to Monrad’s inclusion of non-theologians at every level of his synodal church organization. As the model presented by Holm presupposes that the position of Monrad is near identical to the position represented by H.N. Clausen, the model needs reworking to be able to show differences between the two positions. With these conclusions, this study has shed light on the movements within the Danish national church in its formative years and it has furthermore shown that D.G. Monrad has an important but – until now – underexposed role in the discussions of the organization of the Danish church.

---

¹⁷⁵ Holm 2012a.

7. Resumé

D.G. Monrad er nok mest kendt for sin rolle i og omkring skæbneåret 1864. Kirkehistorisk er han på mange måder en lidt overset skikkelse i det 19. århundredes teologi og kirkeliv. Dette kommer ikke mindst til udtryk i spørgsmålet om ordningen af kirkens forhold, hvor Monrads kirkepolitiske tænkning i relation til dette spørgsmål kun i ringe grad er belyst i forskningen.

Denne afhandling har således til formål at kaste lys over Monrads kirkeforfatningstænkning, hvor han i nogen grad danner fælles sag med H.N. Clausen i ønsket om en niveauopdelt kirkeordning med lokale menighedsråd i bunden og et kirkeligt fællesråd – en synode – i toppen, der ud fra Clausens udgangspunkt skulle domineres af præster.

Gennem en indledningsvis fremstilling af positionerne i tidens kirkeliv med udgangspunkt i tre sager, der i tiden op til grundloven satte de kirkelige sind i kog, beskriver afhandlingens første del det kirkelige landskab, som Monrad opererede i. Ligeledes påvises en påvirkning fra den tyske teolog Friedrich Schleiermacher i dansk kirkeliv med fokus på, hvordan Schleiermachers kirketænkning i Danmark tydeligst kom til udtryk gennem den kirkeordning, som H.N. Clausen ønskede gennemført.

Afhandlingen undersøger i anden del Monrads virke fra 1842-63 baseret på kildemateriale, der foruden Monrads egne arbejder, hovedsageligt består af referater fra hans virke som minister og medlem af Folketinget. Derigennem vises det, at Monrad har en gennemgående kirkeforfatningstænkning i perioden, og at denne hovedsageligt kommer til udtryk gennem et ønske om en kirkeforfatning, der lagvist organiserer kirken gennem menighedsråd, provstiråd og et landsdækkende kirkeråd. Her bliver det i undersøgelsen tydeligere, end det tidligere har været i forskningen, at Monrad adskiller sig væsentligt fra H.N. Clausen, idet han i modsætning til ham i langt højere grad nærer et ønske om, at lægmand skal have en væsentlig indflydelse i kirken.

Herved har afhandlingen belyst et emne af kirkehistorien, der ikke tidligere har været behandlet selvstændigt. Afhandlingen påviser, at D.G. Monrad kan siges at udgøre en selvstændig og væsentlig position i det 19. århundredes teologi og kirkeliv, som i høj grad kom til pege frem mod folkekirkens udvikling i det 20. og 21. århundrede.

Forkortelser

D.L. Danske Lov

F.Rd. *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*

RA. Rigsarkivet

Rd. ... F. *Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Folkethinget*

Rd. ... L. *Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Landstinget*

Kilde- og litteraturfortegnelse

Utrykte kilder

Danmarks Kunstbibliotek

(1865): *Fortegnelse over en, Biskop Monrad tilhørende, Samling af theologiske, pædagogiske, juridiske, politiske, historiske, latinske, græske, orientalske, islandske, matematiske, naturhistoriske Bøger, Digterværker, samt en Deel Landkort, Malerier og Kobberværker, der bortsælges ved Auction Onsdagen den 18de Octbr. og følgende Dag.* København: Thieles Bogtrykkeri. http://www.kunstab.dk/objekter/auktionskataloger/Auk_0854.pdf. (2. august 2019).

Det Kongelige Bibliotek

(1830-1846): Udlånsprotokoller. Det Kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943.

(1835): *Fortegnelse over de fra det store kongelige Bibliothek udlaante, men ved Begyndelsen af Aaret 1835 endnu ikke tilbageleverede Bøger, herunder bøger, hvis Laanere ere døde eller bortreiste og for hvem ingen Caution haves.* Det Kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943.

Rigsarkivet

(1832): Bornemann, J.A.: *Koncept til forslag til en kirkeforfatning.* D.G. Monrads arkiv. Breve, I. A.I.2. A-S.

(1848a): *Brev af 15. april 1848 til D.G. Monrad fra professor H.N. Clausen.* D.G. Monrads arkiv. Breve, I. A.I.2. A-S.

(1848b): *Circulaire af 9de Mai 1848.* Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. Kontor. Bilag til journal 1848 Y 875.

(1848c): *Brev af 25. juli 1848 til Biskop J.P. Mynster.* Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. Kontor. Bilag til journal 1848 Y 875.

(1848d): *Skrivelse til statsrådets medlemmer af 9. august 1848.* Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. Kontor. Bilag til journal 1848 Y 875.

(1848e): *Circulaire af 7de Oktober 1848.* Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. Kontor. Bilag til journal 1848 Y 1428.

Pastoralseminariet

(1834-1856): Pastoralseminariets bibliotek: Udlånsprotokol. Rigsarkivet.

Trykte kilder

Primærlitteratur

Clausen, H.N.

(1825): *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*. København: A. Seidelin.

Danske Lov (D.L.)

(1683): *Kong Christian Den Femtis Danske Lov*. Digital udgave ved Bjørn Andersen (<http://bjoerna.dk/DanskeLov/>). Version 3,0. 23. januar 2013.

Danske Kancelli

(1842): *Cancellie-Placat angaaende den baptiske Sect i Danmark*. København: Jens Hostrup Schulz

Dansk Kirketidende

(1848-49): "Ministeriets Skrivelse af 7de Oktober d.A. Dansk Kirketidende IV, 1848-49, sp. 230ff.

Forhandlingerne paa Rigsdagen (F.Rd)

(1849): *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*. København: Bianco Luno.

Jørgensen, H. (udg.)

(1954): *Statsrådets Forhandlinger 1848-1863, 1. Bind*. København: Rigsarkivet.

Grundtvig, N.F.S.

(1810): *Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?*. Grundtvigs Værker (2010-). Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk). Version 1.11, november 2012.

(1825): *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiae Dr. H. N. Clausen*. Grundtvigs Værker (2010-). Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk). Version 1.13, november 2018.

(1827): "Om Religions-Frihed". I: Borup, E.J.; Schrøder, F. (red.). (1931): *Haandbog i N.F.S. Grundtvigs Skrifter, bd. III*. København: H. Hagerups Forlag.

(1832): "Tusindaars-Dagen". I: Thodberg, C. (udg.) (1984): *N.F.S. Grundtvigs Prædikener 1822-26 og 1832-39, bd. V: 1832*. København: G.E.C. Gad. 226-232.

(1834): *Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet*. Grundtvigs Værker (2010-). Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk). Version 1.8, april 2016.

(1839): *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog*. Grundtvigs Værker (2010-). Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk). Version 1.13, november 2018.

(1842): "Om Religions-Forfølgelse". I: Begtrup, H. (udg.) (1909): *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter, bd. VIII*. København: Gyldendal.

Kirkeministeriet

(2014): *Betænkning 1544. Folkekirkens styre. Betænkning fra Udvalget om en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken*. København: Kirkeministeriet.

Monrad, D.G.

(1833): *Hilsen af danske Studenter til Dr. Schleiermacher*.

(1839): *Flyvende politiske Blade, Nr. 1*. København: C.A. Reitsel.

(1849): *Flyvende politiske Blade, Nr. 2*. København: C.A. Reitsel.

(1842a): *Flyvende politiske Blade, Nr. 3*. København: C.A. Reitsel.

(1842b): *Flyvende politiske Blade, Nr. 4*. København: C.A. Reitsel.

(1842c): *Flyvende politiske Blade, Nr. 5*. København: C.A. Reitsel.

(1856): Monrad, D.G. (et.al.): "Forslag til Lov angaaende Dannelsen af et Kirkeraad".
Lollands-Falsters Stifts-Tidende. 2. juli 1856.

(1859): *Udkast til Lov om Folkekirkens Forfatning med Motiver*. København: J.H. Schultz.

Mynster, J.P.

(1832): "Om Udtrædelse af den Danske Statskirke". I: (1856): *Blandede Skrivter, bd. 5*.
København: Den Gyldendalske Boghandling.

(1839): *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København: J.H. Schultz.

(1842): "Om Giendaab og Giendøbernes Statsretlige Forhold i Danmark". I: (1856):
Blandede Skrivter, bd. 5. København: Den Gyldendalske Boghandling.

Rigsdagstidende (Rd.)

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 1. session 1850. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 2. session 1850/51. København: Bianco Luno.

"Anhang til Rigsdagstidenden A. Lovforslag". 2. session 1850/51. København: Bianco Luno.

"Anhang til Rigsdagstidenden B. Udvalgenes Betænkninger". 2. session 1850/51. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 3. session 1851/52. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 4. session 1852/53. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 5. session 1853/54. København: Bianco Luno.

"Anhang til Rigsdagstidenden A. Lovforslag". 5. session 1853/54. København: Bianco Luno.

"Anhang til Rigsdagstidenden B. Udvalgenes Betænkninger". 5. session 1853/54. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 6. session 1854/55. København: Bianco Luno

"Forhandlingerne paa Folkethinget". Ekstraordinær session 1855. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 7. session 1855/56. København: Bianco Luno

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 8. session 1856/57. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Landstthinget". 8. session 1856/57. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 9. session 1857/58. København: Bianco Luno.

"Anhang A til Rigsdagstidenden". 9. session 1857/58. København: Bianco Luno.

"Anhang B til Rigsdagstidenden". 9. session 1857/58. København: Bianco Luno.

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 10. session 1858/59. København: Bianco Luno.

"Anhang A til Rigsdagstidenden. Lovforslag". 10 session 1858/59. København: Bianco Luno

"Anhang B til Rigsdagstidenden. Udvalgenes Betænkninger". 10 session 1858/59. København: Bianco Luno

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 11. session 1859/60. København: Bianco Luno

"Forhandlingerne paa Folkethinget". 12. session 1860/61. København: Bianco Luno

- “Forhandlingerne paa Landstthinget”. 12. session 1860/61. København: Bianco Luno.
- “Anhang til Rigsdagstidenden A. Lovforslag”. 12. session 1860/61. København: Bianco Luno.
- “Anhang til Rigsdagstidenden B. Udvalgenes Betænkninger”. 12. session 1860/61. København: Bianco Luno.
- “Forhandlingerne paa Folkethinget”. 13. session 1861/62. København: Bianco Luno
- “Forhandlingerne paa Landstthinget”. 13. session 1861/62. København: Bianco Luno.
- “Forhandlingerne paa Folkethinget”. 14 session 1862/63. København: Bianco Luno
- “Forhandlingerne paa Landstthinget”. 14. session 1862/63. København: Bianco Luno.
- “Overordentlig samling”. 1863. København: Bianco Luno
- “Forhandlingerne paa Folkethinget”. 15. samling 1863/64. København: Bianco Luno
- “Forhandlingerne paa Landstthinget”. 15. session 1863/64. København: Bianco Luno.

Schleiermacher, F.

- (1920): *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*. 4. gennemarbejdede udgave. Göttingen: Dandenhoed und Ruprecht
- (2010): *Om religionen. Taler til de dannede blandt dens foragtere*. Frederiksberg: Aros Forlag.
- (1808): “Vorschlag zu einer neuen Verfassung der protestantischen Kirche im preußischen Staate”. I: Gerdes, H. (red.) (1969): *Kleine Schriften und Predigten*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Sekundærlitteratur

- Andersen, J.O. (1905): *Kirkeorganisation Udenlands*. København: J.H. Schultz.
- Andersen, P. (1954): *Dansk Statsforvaltningsret*. København: Gyldendal.
- Andersen, Sten Skovgaard (1992): “Kirkeforfatningsspørgsmålet 1848-1901”. I: *Kirkehistoriske Samlinger 1992*. Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. København: Københavns Universitet.
- Arildsen, S. (1932): *Biskop H.L. Martensen. Hans Liv, Udvikling og Arbejde, del I*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Bagge, P. (1936): *D.G. Monrads Statstanker*. København: Ejnar Munksgaard.
- Banning, K. (1961): “Baptismen på Sjælland”. I: Thyssen, A.P. (red.): *Vækkelsesernes frembrud i Danmark i første halvdel af det nittende århundrede, bd. II*. København: Gads Forlag.
- Burggaller, R. (1972): *Schleiermacher als Kirchenpolitiker besonders in Bezug auf die preußische Union und Agenda*. Nürnberg: Friedrich-Alexander-Universität.
- Cappi, C. (1997): *D.G. Monrads Udvikling indtil 1849 med særligt henblik på hans begreb om folkekirken*. Speciale ved Institut for Praktisk Teologi, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.

- Christensen, P. (2012): "Præsentation af *En kirkeforfatning anno 2011*". I: Andersen, Svend (et.al.) (red.): *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
- Christiansen, L. (2011): *Metafysikkens historie*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Christoffersen, L. (2012): "Folkekirke mellem statskirke, embedskirke og frikirke". I: Andersen, Svend (et.al.) (red.): *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
- Damsholt, T. (1995): "*Jeg er en gammel Royalist, det ved De nok*. Elementer i Grundtvigs politiske tænkning". I: *Grundtvig-Studier*. København: Grundtvig-Selskabet. 140-162.
- Espersen, P.
 (1990): *Folkekirkens styrelse*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
 (1999): *Kirkeret*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Gammeltoft-Hansen, H. (2004): "Schleiermacher og Kierkegaards betydning i den danske kirkeforfatningstænkning". I: *Kirkeretsantologi 2004*. Udgivet af Selskab for Kirkeret. Aarhus: Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Geck, A.
 (1997): *Schleiermacher als Kirchenpolitiker*. Bielefeld: Luther-Verlag.
 (2000): "Schleiermachers Kirchen- und Real-Kirchenpolitik zwischen Revolution und Restauration (1799-1823)". I: Barth, U.; Osthövener, C-D. (red.) (2000): *200 Jahre "Reden über die Religion. Akten des 1. Internationalen Kongresses der Schleiermacher-Gesellschaft, Halle 14.-17. März 1999*. 909-927. Berlin/New York: Walter De Gruyter.
- Glædemark, H.J.H. (1948): *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874*. København: Ejnar Munksgaard.
- Grane, L. (1984): "Om Grundtvigs kirkelige anskuelse". I: Ettrup, F.; Christensen, J.H. (red.): *De Levendes Land*. København: Danmarks Biblioteksforenings Forlag. 47-58.
- Harbsmeier, E. (1995): "Kirkens kommunikationsformer". I: Harbsmeier, E.; Iversen, H.R.: *Praktisk teologi*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
- Hauge, S. (1944): *D.G. Monrad som religiøs Personlighed*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Holm, A.
 (2009): *To samtidige. Kierkegaards og Grundtvigs kritik af hinanden*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
 (2012a): "Magtbalancen i dansk kirkepolitik før og efter 1849 – skitse til en forståelsesmodel". I: Andersen, Svend (et.al.) (red.): *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
 (2012b): "Mellem frihed og orden". I: Christoffersen, L. (et.al.) (red.): *Fremtidens danske religionsmodel*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.

- Holstein, G. (1928): *Die Grundlagen des Evangelischen Kirchenrechts*. Tübingen: J.C.B. Mohr/P. Siebeck.
- Holt, P. (1929): "D.G. Monrad og den danske Kirke i 1848". I: Andersen, J.O.; Torm, F.E. (red.): *Teologisk Tidsskrift for Den Danske Folkekirke*. 4. rk.-10. bd. København: Gads Forlag
- Hylleberg, B. (et.al) (1989): *Et kirkesamfund bliver til – Danske baptister gennem 150 år*. København: Føltveds Forlag.
- Iversen, H.R. (2008): *Grundtvig, folkekirke og mission*. København: Forlaget ANIS.
- Jensen, H.G. (2015): *Monrad. Vilje, tidsånd og tro*. København: Kristeligt Dagblads Forlag.
- Just, K. (2015): *D.G. Monrad. Menneske og mand*. Gjern: Forlaget Hovedland.
- Jylov, S.L. (2018): *Det kirkelige Råd fra 1883-1901. En undersøgelse af Det Kirkelige Råds funktion og opgave som landskirkeligt råd*. København: Books on Demand GmbH.
- Jørgensen, T. (1998): "Grundtvig og den lutherske tradition". I: *Grundtvig Studier 1998*. København: Grundtvig-Selskabet.
- Koch, C.H. (2004): *Den danske idealisme 1800-1880*. København: Gyldendal.
- Koch, H. (1954): "Tiden 1800-1848". I: Koch, H; Kornerup, B. (red.): *Den danske Kirkes Historie, bd. VI*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Kornerup, B. (1951): "Oplysningstiden 1746-1799". I: Koch, H; Kornerup, B. (red.): *Den danske Kirkes Historie, bd. V*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Korsgaard, O. (2018): *Grundtvig rundt. En guide*. København: Gyldendal.
- Krarp, M. (2012): "Kirke og stat i Tyskland". I: Hansen, S.L. (red.): *Fønix*. 34. årgang, nr. 1 & 2. København: Fønix.
- Larsen, J. (1945): *H.N. Clausen. Hans Liv og Gerning. 1. Del*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Lausten, M.S.
(1999): *Kirkens historie i Danmark*. Aarhus: Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer.
(2004): *Danmarks kirkehistorie*. København: Gyldendal.
- Lindhardt, P.G. (1959): *Vækkelse og kirkelige retninger*. København: Hans Reitzel.
- Lundgreen-Nielsen, F. (2007): "Grundtvig og censuren". I: *Grundtvig Studier 2007*. København: Grundtvig-Selskabet.
- Lyby, T.C. (1993): "Grundtvigs tanker om præstefrihed – og grundtvigianernes". I: Bach-Nielsen, C. (et.al.): *Ordet, kirken og kulturen. Afhandlinger om kristendomshistorie tilegnet Jakob Balling*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 214-235.

- Malmgart, L. (2012): "Forfatningsforslag i det 20. århundrede". I: Andersen, Svend (et.al.) (red.): *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
- Munch, P. (1913): "Monrads Udkast til Grundloven". I: *Historisk Tidsskrift*, 8. <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/55100>. (29. juli 2019).
- Müller, H.C.D
 (1868): *Om Stat og Kirke eller de religiøse og kirkelige Forhold i Danmark efter Danmarks Riges Grundlov*. 2. del, 1. og 2. hæfte. København: F.H. Eibes Forlag.
 (1869): *Om Stat og Kirke eller de religiøse og kirkelige Forhold i Danmark efter Danmarks Riges Grundlov*. 1. dels 2. afdeling, 1. hæfte. København: F.H. Eibes Forlag.
 (1871): *Om Stat og Kirke eller de religiøse og kirkelige Forhold i Danmark efter Danmarks Riges Grundlov*. 2. dels 3. og 4. hæfte. København: F.H. Eibes Forlag.
- Nielsen, H.B. (2012): "Kirke og stat – i et grundtvigsk perspektiv". I: Hansen, S.L. (red.): *Fønix*. 34. årgang, nr. 1 & 2. København: Fønix.
- Nygaard, B. (2007): "Frihed, enhed og historie - Hegelianisme i dansk politisk kultur i det 19. århundrede". *Slagmark – Tidsskrift for idéhistorie*, nr. 50. 15-29.
- Nyholm, A. (1947): *Religion og Politik. En Monrad Studie*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Pedersen, J. (1951): "Pietismens tid 1699-1746". I: Koch, H; Kernerup, B. (red.): *Den danske Kirkes Historie, bd. V*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Plum, N.M.
 (1934): *Schleiermacher i Danmark*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S.
 (1938): *Jakob Peter Mynster som Kristen og Teolog*. København: G.E.C. Gads Forlag.
 (1939): "Mynster og Grundtvig". I: *Gads Danske Magasin, særtryk*. Gads Forlag. 359-384.
- Rasmussen, J.
 (1999): *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854*. Odense: Odense Universitetsforlag.
 (2002): *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*. Odense: Odense Universitetsforlag.
 (2009): *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger for Grundloven i 1849*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
 (2011): *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
 (2012a): "Kirke-stat-forholdet og kirkeforfatningsforslagene i det 19. århundrede". I: Andersen, Svend (et.al.) (red.): *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
 (2012b): "Grundloven, religionsfriheden og folkekirken". I: Hansen, S.L. (red.): *Fønix*. 34. årgang, nr. 1 & 2. København: Fønix.
- Selskab for Kirkeret (2012): "En kirkeforfatning anno 2011". I: Andersen, Svend (et.al.) (red.): *Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.
- Skovgaard-Petersen (1985): *Danmarks historie, bind 5. Tiden 1814-1864*. København: Gyldendal.

Skovsgaard, S. (2013): *Monrad – et indblik i biskop D.G. Monrads liv og tanker*. Nykøbing Falster: Monradselskabet

Stewart, J.

(2007a): *A History of Hegelianism in Golden Age Denmark, Tome 1, The Heiberg Period: 1824-1836*. København: C.A. Reitzel

(2007b): *A History of Hegelianism in Golden Age Denmark, Tome 2, The Martensen Period: 1837-1842*. København: C.A. Reitzel

Sørensen, O.S. (1990): *D.G. Monrads kirkepolitik i perioden 1848-1861 med særlig vægt på kirkeforfatningsspørgsmålet*. Stor emnekredsopgave i kirkehistorie. Aarhus: Aarhus Universitet, Det Teologiske Fakultet.

Thaulow, V.

(2012): "Indledning til *Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?, Et Par Ord om min Dimisprædiken i Anledning af Brevet i Skilderiets No. 72 og Til Publikum!*". I: *Grundtvigs Værker*. Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).

(2013): "Indledning til *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen, Erklæring af 12. september 1825, Til de 88 Clausenianer og Venlig Advarsel*". I: *Grundtvigs Værker*. Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).

(2018): "Indledning til *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog og Mit Frisprog og 'de saarede Hjerter'*". I: *Grundtvigs Værker*. Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).

Thodberg, C.

(1996): *Dåben og dåbsritualets historie*. Forelæsningsmanuskript, august 1996.

(2017): *Dåben og dåbsritualets historie*. København: Tidsskriftet Fønix.

Thomsen, N. (2012): "Grundtvig, statskirken og Herrens menighed". I: Hansen, S.L. (red.): *Fønix*. 34. årgang, nr. 1 & 2. København: Fønix.

Thyssen, A.P. (1983): "Grundtvigianismen som bevægelse indtil ca. 1900". I: Thodberg, C.; Thyssen, A.P. (red.): *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*. Frederiksberg: Forlaget ANIS.

Tullberg, S. (2016): "Indledning til *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*". I: *Grundtvigs Værker*. Aarhus & København: Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).

Hjælpemidler

Paulun. I: Ordbog over det danske Sprog (1936). <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=paulun> (19. juni 2019).

Hallbäck, G.; Jensen, H.J.L.J. (red.) (1998): *Gads Bibelleksikon*. København: Gads Forlag.

Rigsarkivet (1978): *Københavns Universitets Arkiv 1479-ca. 1910*. København: Rigsarkivet.

Forsideillustration

Gerter, Johan Vilhelm: DG. Monrad. 1864. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.